

KARÁCSONYI JÁNOS
ÉLETE
ÉS MUNKÁSSÁGA

1858–1929

*»Ha Isten úgy akarja, feltámad minden,
ami elbukni látszik.«*

KARÁCSONYI JÁNOS ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

150 éve született Karácsonyi János

GYULA, 2008

Szerkesztette:

Petróczki Zoltán

Lektorálta:

Szabó Istvánné Nagy Magdolna

A könyvet tervezte:

Barabás Ferenc

ISBN 978-963-9792-08-1

Kiadja: Karácsonyi János Katolikus Gimnázium

Felelős kiadó: Petróczki Zoltán igazgató

TARTALOMJEGYZÉK

PROLÓGUS	7
DR. KARÁCSONYI JÁNOS BESZÉDE	
GÖNDÖCS BENEDEKRŐL	12
EMLÉKSOROK	17
DR. KARÁCSONYI JÁNOS ÉLETE ÉS JELLEMZÉSE	18
KARÁCSONYI JÁNOS A TÖRTÉNETÍRÓ	23
HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK ÉS DR. KARÁCSONYI JÁNOS	30
EMLÉKTÁBLA KARÁCSONYI JÁNOS SZÜLŐHÁZÁN	35
KARÁCSONYI JÁNOS EMLÉKEZETE	38
KARÁCSONYI JÁNOS TÖRTÉNETÍRÓ, AKADÉMIKUS, CÍMZETES PÜSPÖK SZÜLETÉSÉNEK 125. ÉVFORDULÓJA TISZTELETÉRE RENDEZETT EMLÉKÜLÉS	
ELŐADÁSAI (1983)	57
KARÁCSONYI JÁNOS ÉS BÉKÉS MEGYE	58
KARÁCSONYI JÁNOS TÖRTÉNETÍRÓI MUNKÁSSÁGA	71
KARÁCSONYI JÁNOS MINT EGYHÁZI EMBER ÉS ÍRÓ	87
KARÁCSONYI JÁNOS TÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGA	96
AZ EGYHÁZTÖRTÉNÉSZ KARÁCSONYI JÁNOS	119
KARÁCSONYI JÁNOS MEGYTÖRTÉNETÉNEK SZÜLETÉSE ÉS SORSA	127
KARÁCSONYI JÁNOS EGYHÁZI PÁLYAFUTÁSA	139
DOKUMENTUMOK	149
CSALÁDI VISSZAEMLÉKEZÉS KARÁCSONYI JÁNOSRA, ANYAI NAGYAPÁNK TESTVÉRBÁTYJÁRA	154
KARÁCSONYI JÁNOS MUNKÁSSÁGA	161

PROLÓGUS

*B*oldog lehet az az egyházi közösség, az a város, amely olyan kiváló tisztelendő atyákkal büszkélkedhet, mint Gyula városa. Elfogultság nélkül sorolhatjuk a legkiválóbbak nevét: Göndöcs Benedek, Karácsonyi János, Apor Vilmos – nem feledkezve meg persze a testvéregyházak kiváló lelkészeiről. Az sem lehet véletlen, hogy időben érintkezett szolgálatuk.

Göndöcs Benedek inspiráló pártfogásában indult Karácsonyi János pályája. Az Apor Vilmos szervezte III. Alföldi Katolikus Nagygyűlés (1924. augusztus 15–17.) egyik előadója a nagytekintélyű tudós, Karácsonyi János éppen Göndöcs Benedekről tartott – születésének századik évfordulója tiszteletére – személyes hangú, méltató előadást. Ars poeticának is tekinthetjük az akkor elhangzottakat:

„Göndöcs Benedek azok közé tartozott, aki az emberben a tanulás, a tudomány iránt való érdeklődést felkelteni, a tudomány új felfedezését ismeretelni óhajtotta és azt kiváló kötelességének tartotta.”

Amikor 1895. augusztus 2-án pontot tesz az 1892-ben elkezdett megyemonográfia végére, bevezetőjét így zárja:

„Fogadják szülőföldem lakosai e könyvet akként, mint amelyet én nem azért az (ily munkánál különben szóra sem érdemes) tiszteletdíjért, hanem szülőföldem iránt való szeretetből készítettem. Vajha szívesen olvassák! Vajha megtanulnák belőle, miként kell szülőföldjüket szeretni! S vajha e mű lapjait forgatva nemcsak a hideg csodálat, hanem egyszersmind a forró hála szava is zendülne meg ajkaikon, hogy az isteni gondviselés a magyar nemzetet itt a három Körös mentén, ezredéven át fönntartotta.”

A Karácsonyi János iránt megnyilvánuló tisztelet már életében is méltó volt emberi, egyházi, történetírói nagyságához. Megmutatkozott ez nagy részvétel mellett tartott temetésén éppúgy, mint a két hónapra rá megrendezett emlékülésen (az ott elhangzott előadásokat adták közre ugyanabban az évben az „Emléksorok” kötetben), s az év őszén szülőházán elhelyezett emléktáblán.

A kisvárosi gimnázium 1942-ben vette fel a város szülöttének, a kiváló történettudós, választott püspöknek, Karácsonyi Jánosnak a nevét. Az ő életútja történelmi kortól függetlenül példája annak, hogyan juthat valaki a társadalmi és tudományos élet magaslatára kellő szorgalommal, elszántság-

gal, jó értelemben vett alázattal. Történetírói munkássága mindvégig egyháza, hazája, szülőföldje iránti szeretet és hála jegyében teljesedett ki. Személyisége, tudósi alakja is követendő példa lehet a mai utódok számára. A gyulai gimnázium talán legnagyobb hatású igazgatója, Németi József kortárs visszaemlékezőként így írt róla:

„Szerénysége közismert volt. Soha senki nem tapasztalta, hogy gazdag tudását fitogtatni, vagy kamatoztatni kívánta volna. Cím- és rangkórság nem gyötörte, s ha valamit az életben elért, megköszönte, de kegyek, kitüntetések után nem futott soha. Az időnek felhasználásában tanúsított lelkiismeretessége, szorgalma egyenesen csodásnak mondható. Párját ritkító emlékezőtehetsége mellett ennek köszönhette bámulatos tudását s irodalmi sikereit.”

Az 1903-ban megnyitott Gyulai Római Katolikus Főgimnázium igazgatósága 1942-ben névváltoztatási kérelemmel fordult egyházmegyei főhatóságához (Nagyvárad Latin Szertartású Püspökség):

„Méltóságos és főtisztelendő

Dr. Schriffert Béla

apostoli kormányzói helynök úrnak

Nagyvárad

A Gyulai Róm. Kat. Gimnázium Igazgatóságától

Tárgy: az iskola névváltoztatása

Méltóságos és főtisztelendő Apostoli Kormányzói Helynök Úr!

A gyulai római katolikus gimnázium régi óhaját terjesztem Méltóságod elé, hogy méltóztassék gimnáziumunk nevét Gyulai Róm. Kat. Szent László Gimnáziumra változtatni. Mivel ez nemcsak a mi, hanem az egyházközség óhaja is, kérem Méltóságodat, teljesítse kérelmünket. Teljesítése esetén ezen elhatározását tudassa felsőbb tanügyi hatóságunkkal is.

Magamat Méltóságod imáiba ajánlottan in Ssmo Corde!

Mély tisztelettel:

Gyula, 1942. május 11-én

Gogl Alajos

gimnáziumi igazgató”

A két héttel későbbi válasz a kérés támogatása mellett módosító javaslatot is tartalmaz:

„Nagyontisztelendő

Gogl Lajos püspöki tanácsos,
gimnáziumi igazgató úrnak
Gyula

Nagyontisztelendő Püspöki Tanácsos, Gimnáziumi Igazgató Úr!

Bár 285. sz. előterjesztése annak érdekében, hogy a vezetésére bízott intézet dicsőséges Szent László királyunkról nevezhessék el, közelfekvő és nemes elgondolás, mégsem gondolom szerencsésnek akkor, amikor az országban négy gimnázium viseli e címezést.

Kedvesebb lenne, ha a város a vár történetében, az egyházközség múltjában szereplő dicső személy nevét terjesztené elem a bizottság. Talán több nevet is, megfelelő történelmi alátámasztással, és ennek ismeretében megjelölném az intézet jövőbeli címét.

*Ájtatos imáiba ajánlottan in Ssmo Corde vagyok
Nagyontisztelendőségednek!*

Nagyvárad, 1942. május 28-án

Krisztusban jóakarója:

Dr. Schriffert
apostoli kormányzói helynök”

A gimnázium igazgatójának erre következő levele nem, csak a Püspökség névváltoztatást jóváhagyó válasza áll rendelkezésünkre:

„Nagyontisztelendő

Gogl Lajos püspöki tanácsos,
gimnáziumi igazgató úrnak
Gyula

*Nagyvárad, Lat. Szeret. Püspökség
3554/1942.*

Ad 285/1942. sz. előterjesztésére hozzájárulok ahhoz, hogy a Gyulai Róm. Kat. Egyházközségi Gimnázium Dr. Karácsonyi János v. püspök, nagyvárad, lat. Szeret. Nagyprépost, nagy történetíróról neveztesse el, aki Gyula város szülötte.

Az 1929. január 1-jén elhunyt v. püspök kiemelkedő szerepet játszott Gyula város életében. Hatalmas munkabíráásával, sokoldalú tudásával írta meg nemcsak Békés vármegye, de Gyula város történetét is. S fényt derített a lassan feledésbe ment dicső történelmi múltra.

Erről az engedélyemről egyidejűleg értesítettem a Kat. Tanügyi Főigazgatóságot is.

Nagyontisztelendőséged pedig szíveskedjék gondoskodni arról, hogy az intézetnek Karácsonyi János v. püspökről történt elnevezése illetékesekkel megfelelő módon közöltessék.

*Ájtatos imáiba ajánlottan in Ssmo Corde vagyok
Nagyontisztelendőségednek!*

*Nagyvárad, 1942. június 10-én
Őszinte jóakarója:*

Molnár Kálmán
apostoli kormányzói helynök"

A gimnázium 1942–43. tanévről kiadott Évkönyve így adta tudtul a névfelvételt:

**KARÁCSONYI JÁNOS DR.
C. PÜSPÖK**

Az Egyházmegyei Főhatóság döntése következtében intézetünk az 1942–43. tanévtől kezdve a Karácsonyi János rk. gimnázium nevet viseli. A döntés igaz örömmel töltötte el mindnyájunk lelkét. Gyula város nagy szülöttének, a magyar kat. pap példaképének, a kiváló történettudósnak óhajtott intézetünk hódolni ezzel az elnevezéssel.

Városunkban ringott bölcsője a róla elnevezett utca ama házában, melyet a hálás utókor díszes emléktáblával jelölt meg. Nemes, értékes pályafutása után szülővárosában tért örök pihenőre, a Szentháromság temetőbe.

Példaképe volt a magyar kat. papnak. Gyermekdeden tiszta lelke, mely nem kereste a kitüntetések, ha kiérdemelte azokat, magatartásában szerény és alázatos maradt. Irgalmas és megértő volt a könnyezők, a szenvedők iránt. Áldozatkészségét nem árulta el nagy hírverés, iskoláknak is inkább titkos jótevője volt. A szenvedéseket imádságos lelkülettel, zokszó nélkül tűrte, rajongásig szerette meggyötört hazáját, s a megpróbáltatások nehéz éveiben is szilárd hittel bízott Istenben, Szt. László király közbenjárásában.

Mint történettudós 51 önálló művel, 183 értekezéssel gazdagította történetirodalmunkat. A helyi és országos történet egyaránt sokat köszönhet neki. Szt. Gellért, Szt. István, Szt. László élete, Békés vármegye monográfiája, a Szent Ferenc rend története klasszikus alkotások. Páratlan emlékezőtehetsége, lankadatlan szorgalma, gazdag nyelvtudása, éles bíráló szelleme tette fáradhatatlan munkabírási történettudóssá.

Sub specie aeternitatis dolgozott. Túltette magát a pillanatnyi eseményeken és az örökkévaló Istennek kifürkészhetetlen akaratát helyezte mindenek fölé.

„Ha Isten úgy akarja, feltámad minden, ami elbukni látszik.” – mondogatta.

Karácsonyi János élő, rendíthetetlen hitére ma különösen szüksége van minden magyarnak. Legyen neve és példája a mostani világégésben, s azon túl az idők végezetéig örök Mementó, hogy Szt. István, Szt. László országa csak az ősi szent magyar katolikus hit alapján állhat fenn vészben és viharban, s remélheti a boldogabb jövőndőt.”

A gyulai római katolikus általános iskola és gimnázium 1992-es újszervezésekor természetes módon kapcsolódott az 1948-ban erőszakosan megszakított hagyományhoz, s kezdte életének új szakaszát a jó emlékü, tudós püspök neve alatt, s választotta jelmondatául kedves mondását:

„Ha Isten úgy akarja, feltámad minden, ami elbukni látszik.”

Most, Karácsonyi János születésének százötvenedik évfordulóján, emlékkönyvbe gyűjtöttük a róla szóló emlékbeszédeket, méltató írásokat. Hálás köszönetet mondunk mindazoknak, akik ily módon is hozzájárultak a kiváló férfiú emlékének ébrentartásához, életművének ápolásához.

Nem mulaszthatom el külön is megköszönni dr. Erdész Ádám és dr. Erdmann Gyula hasznos szakmai tanácsait, bátorító szavait. S nem jöhetett volna létre a kötet Kollégáim mással nem pótolható technikai segítségével.

Petróczy Zoltán

DR. KARÁCSONYI JÁNOS BESZÉDE GÖNDÖCS BENEDEKRŐL

*Elhangzott a III. Alföldi Katolikus Nagygyűlésen
1924. augusztus 15-én*

Mennyit beszélt a múltról, s most már ő is régen a múlté!

ÉPPEN SZÁZ ÉVE, 1824-BEN SZÜLETETT GÖNDÖCS BENEDEK. ÖTVEN ÉVES KORÁBAN VÁLLALTA MAGÁRA A BÉKÉS VÁRMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELMI TÁRSULAT ELNÖKSÉGÉT, ÉS HETVENÉVES KORÁBAN, MÁR HARMINC ÉVE, ITT HAGYOTT BENNÜNKET.

Ez a hetven év, amelyet e földön töltött, tele volt lázas tevékenységgel, tele volt szeretettel Békés vármegye, és különösen Gyula városa iránt. Ezt mutatja az ő működése a Békés Vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat élén is. Sajnos, most már csak én élek azok közül, akik az ő, e tekintetben kifejtett működését közelebbről ismerték. Így nekem kell szólanom róla, mint a régészeti társulat elnökéről.

A tudományt előbbre vinni, valami új igazságot felfedezni, nagy, dicső feladat, de kevesek kiváltsága. Maga az igazság felfedezése az emberiségnek nem is elég. Rengeteg felfedezés elveszett, tiszavirágként visszahullott az idők folyamába, mert nem volt senki, aki azt emberek közt elterjessze, közismertté tette volna.

Szükség van tehát olyan emberekre is, akik a tudomány új vívmányait másokkal ismertetik, és egyeseket arra bírják, hogy embertársaikat felvilágosítsák.

Göndöcs Benedek azok közé tartozott, aki az emberekben a tanulás, a tudomány iránt való érdeklődést felkelteni, a tudomány új felfedezéseit ismertetni óhajtott, azt kiváló kötelességének tartotta.

Pedig ez nála nem könnyű dolog volt. Nála ugyanis úgyszólván szemmel látható volt a rettentő különbség a test és a lélek vágyai között. A teste őt kényelemre, nyugalomra készítette. Erős, egészséges szervezete azt óhajtotta volna, hogy minél erősebben táplálkozva, mindentől félrevonuljon, pihenjen. Lett is volna ehhez módja, mert nem zaklatta, mint annyi embert, a megélhetés gondja. Az újkígyósi plébánia javadalmán kívül még 136 kishold föld neki jövedelmezett, s ezeken felül a gróf Wenckheim családtól szép évdíjat húzott.

De a lélek mást parancsolt, és Göndöcs ennek szavára hallgatott. Testének megtörésével – úgyszólván kínzásával – felkelt korán reggel, hideg für-

dőt vett, hogy magát felfrissítse, és azután nem csupán lelkipásztori teendőit végezte el, hanem élére állott minden jó irányú társadalmi mozgalomnak is. Otthagyta a csendes, kényelmes újkígyósi plébániát, bejött Gyulára, hogy itt gyakorta érintkezvén a vármegye művelt és vezető férfiaiival, annál többet tehessen, annál jobban buzdíthasson másokat is a magyar haza felvirágoztatására.

Éppen akkor, amidőn ő Gyulára jött, nagy vita folyt a vármegye művelt köreiben arról, meg kell-e venni az akkor Rómában állandó letelepedésre készülő Haán Antalnak, Haán Lajos csabai evangélikus lelkész öccsének régiség gyűjteményét. Felvetődött az, hogy ez is menjen másfelé, és megyénk ezzel is szegényebb legyen. Voltak, akik ismeretterjesztés, ízlésfinomítás végett a gyűjtemény megvételét és kiállítását okvetlenül szükségesnek tartották. Mások azt mondták, sokkal szükségesebb volna Békés vármegye régiségeit egybegyűjteni, mert ilyen távol eső nemzetek tárgyaihoz mi közünk. A vitán kívül állók azután abban egyeztek meg, hogy legjobb volna olyan múzeum létesítése, amely mind Haán Antal gyűjteményét magába foglalná, mind a Békés vármegyében talált, vagy e megye múltját érintő régiségeknek, emlékeknek tárháza lenne. Ezért meg kellene szerezni id. Mogyoróssy János, Haán Lajos gyűjteményeit.

Ekkor lépett fel Göndöcs Benedek. Azt mondta, hogy bármennyire szükséges az így létesítendő múzeum, de nem elég! Mert ha nincs olyan társulat, amely e múzeumra felügyel, azt gyarapítja, rendezi, s annak tárgyait a művelt közönséggel ismerteti, az egész múzeum csakhamar holt kincssé lesz, mindenki elfeledkezik róla, elpusztul.

Azért ő azt javasolta, hogy Békés vármegye lelkes férfiai és hölgyei álljanak össze, és alakítsák meg a Békés Vármegye Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulatát. Neki akkor már annyi összeköttetése volt Békés vármegye művelt családjaival, hogy az ő felhívása nem maradhatott meghallgatás nélkül. Így 1874. június 8-án itt, Gyulán megalakult a Békés Vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Göndöcs Benedekkel, mint elnökkel az élén. Két hónap sem telt bele, és 1874. augusztus 3-án oly fényes közönség jelenlétében, amelyet addig Békés vármegye székházának falai aligha láttak, átadta Göndöcs Benedek az új múzeumot rendeltetésének, s azt ő maga gyönyörű ásvány, kagyló, tengeri csiga gyűjteményével gyarapította.

Más emberek gyarlóságait kutató, örökösen csak gáncsoskodó szemlélődők nemcsak mondhatták, hanem mondták is, hogy Békés megye akkori urai választhatnak volna okosabb férfiút is az ilyen állásra, nem olyant, aki régészeti tanulmányokkal addig se foglalkozott, s azután se ért rá foglalkozni. De nem volt igazságuk, mert hiszen e társulat elnökének, kivált itt Békés

megyében, nem az volt a rendeltetése, hogy ő maga tudományos működést fejtsen ki, hanem hogy lelkesítve, összetartsa azon tudós férfiakat, akiknek Isten tehetséget adott a régmúlt idők emlékeinek felkutatására és ismertetésére; s azon kívül segítségükre legyen ott, ahol pénzziány akadályozza ezeket az emlékek begyűjtésében.

Így, ilyen szempontból tekintve a régészeti társulat elnöki tisztét, arra Göndöcs Benedeknél alkalmasabb, derekabb embert keresve sem lehetett volna találni!

Ő valóban rábírt a Békés vármegye tollforgató fiait, hogy legalább saját szülőhelyük múltja, állapota iránt érdeklődjenek. Ha nem is a régi századok eseményeit, legalább az ő korukhoz közelebb eső, így még emlékezetükben élő férfiak tettét, napjait, állapotait írják le, így mentsek meg az örök feledéstől.

Így fogott tollat Gyulán a szép tehetségű, sajnos korán elhunyt Hajóssy Ottó megyei főjegyző, Szarvason – Benda Gyula gimnáziumi igazgató, Győri Vilmos költő, orosházi pap, Békésen – Hajnal István orvos, Csabán – Szevrián Sámuel. Különösen nagy érdeme Göndöcsnek, hogy megnyerte a társulat titkárául Zsilinszky Mihályt, az akkor még fiatal szarvasi gimnáziumi tanárt, Haán Lajosnak, a társulat alelnökének vejét. Ő volt akkor Békés megyében úgyszólván az egyetlen férfiú, aki már kellő iskolázottságban részesülván, a történetírás művészetének színvonalán állott, s ahogy e társulat a történettudományt ne csupán ismertesse, hanem fejlessze is, azon mindig híven örködött.

De Göndöcsnek nem csupán Békés megyében voltak ismerősei és barátai, hanem másfelé, és főleg az ország fővárosában is. Göndöcs buzgósága, szeretetreméltósága, messze földön híres vendégszeretete ezeket is rábírt, hogy tudományuk gazdag tárházából Békés megyének is juttassanak valamit. Első volt ezek között Fraknói Vilmos, aki már a régi, török világ előtti állapotokat ismertette megyénk közönségével. Eljött Göndöcs hívására Pulszky Ferenc, a régészet terén akkor leghíresebb szakértő is, hogy a megyénkben talált régiségekről felvilágosítást adjon. Azután megjelentek megyénkben – Szabó Károly, Köröstarcsa jeles szülötte, de akkor már kolozsvári egyetemi tanár; Thaly Kálmán – a Rákóczi kor híres kutatója, Szilágyi Sándor – az egyetemi könyvtár őre. Mind oly nevezetes adatokat szolgáltatottak megyénk történetéhez, hogy azok nélkül nagyon homályos volna megyénk múltjának ismerete. S ezek a régészeti társulat, illetőleg Göndöcs Benedek fáradozása nélkül talán a feledésbe merültek volna. Fraknói figyelmeztette először a társulatot arra, hogy megyénk XV – XVI. századbeli történetére mily tömördek oklevél lappang távol az országtól, Bajorország fővárosában, Münchenben. Durva, érzéketlen embereket bizonyára nem értesített volna erről.

Gondoskodott ezen felül Gödöcs arról is, hogy Hampel József – a múzeumunk számára megvett etruszk és római régiségeket, Pulszky Károly – a megyénkben talált őskori tárgyakat pontosan meghatározzák és rendezzék. Így, amikor 1875-ben és 1876-ban József főherceg itt, gyulai kastélyában tartózkodott, Gödöcs Benedek tudván, hogy a főherceg érdeklődik a régiségek iránt, meghívta őt a múzeum megtekintésére. Oly rendezett múzeumot mutatott be neki, amely a főherceg teljes elismerését érdemelte ki.

Maga Gödöcs Benedek is jó példával járt elől megyénk közelmúltjának ismertetése terén. Ő is megörökítette Békés megye jelesebb fiai közül azokat, kiket közelebbről ismert, akikhez őt az ismeretségen kívül a nagyrabecsülés is fűzte. Neki köszönhetjük Geiszt Gáspárnak, a csákohegyesi uradalom megszerzőjének, gróf Wenckheim József Antalnak, az áldott lelkű Wenckheim Krisztina édesatyjának, báró Wenckheim Lászlónak, a Békés Megyei Takarékpénztár alapítójának, Bonyhai Banjáminnak, Mezőberény derék jegyzőjének életrajzeit. Bizonyára talán senki se tudta volna e férfiakról azon kedves, jellemző vonásokat feljegyezni, mint ő, aki velük együtt élt, küzdött a magyar nemzet sorsának jobbrafordulásáért.

Nem kímélt időt, fáradságot abban a tekintetben sem, hogy a régészeti társulat valóban ismeretterjesztő legyen; és így ne csupán Gyulán tartson előadásokat, hanem mindenütt az egész megyében. Kért, könyörgött, levelezett, hogy a társulat meghívásokat kapjon, és így népes hallgató közönséget találjon. Nem csupán Csabán, Békésen, e szomszéd városokban, hanem Szarvason, Orosházán, Tótkomlóson, Mezőberényben, Gyomán, és utoljára Szeghalmon is szívesen látott vendége volt ő Békés vármegye művelt közönségének. Mindenütt lelkesen, szeretettel hirdette a közművelődés, a béke és egyetértés, a haladás szükséges voltát.

Így sikerült neki Békés megye eddig meglehetősen fásult közönségét annyira fellelkesítenie, hogy az, míg ő élt, mindig szívesen áldozott a közművelődés, a történettudomány előmozdítására. Tizenhét kötet évkönyvet sikerült így a társulatnak kinyomtatnia, s ezek mind tele vannak Békés vármegye múltjának emlékeivel. Lehet, hogy e kötetek nem oly érdekesek, mint holmi érzék csiklandoztató vagy világfelforgató regények, de mindenesetre sokkal megnyugtatóbbak és áldásosabbak.

Kell-e végül csattanósabb és egyúttal szomorúbb bizonyítéka annak, hogy Gödöcs Benedek volt a Békés Vármegyei Régészeti Társulatnak éltető lelke, mint az, hogy halála után e társulat elcsendesedett, és azután megszűnt. Utóda is előkelő állású férfiú volt, tanultsága, tehetsége Gödöcsénél talán nagyobb volt, de hiányzott belőle a tetterő, a lelkesedés, a kitartás, pedig egyedül ez alkot nagy dolgokat.

Tisztelt Hallgatóim!

1891-ben – mint a régészeti társulat titkára – én kísértem Göndöcs Benedeket a szeghalmi gyűlésre. Emlékszem nagyon jól, mily súlyos beteg volt már akkor. Azt hittem, nem hozom élve Gyulára. De ő nem hagyta magát, akkor is teljesítette elnöki hivatását. Ha már most olyan tisztséget, amelynek viselésére egyáltalában nem volt köteles, így teljesített, el lehet képzelni, mily buzgósággal teljesítette ő lelkipásztori kötelességeit, mily szeretettel fogadta híveit, pártolta mindenben a gyulai ifjúságot.

De beszéljen erről más! Beszéljen erről az, hogy az ő jó lelkét ismerő hívekben, most is mily gyakran fölfakad a szívből jövő sóhajtás: Áldott legyen Göndöcs Benedek emléke!

EMLÉKSOROK

ISTENBEN BOLDOGULT DR. KARÁCSONYI JÁNOS C. PÜSPÖK, A
NAGYVÁRADI LATIN SZERTARTÁSÚ KÁPTALAN NAGYPRÉPOSTJA,
AZ MTA TAGJA TISZTELETÉRE

SZÜLŐVÁROSA, GYULA KATOLIKUS TÁRSADALMÁNAK
1929. MÁRCIUS 24. EMLÉKÜNNEPE

Az 1929. esztendő első órái fájdalmas, veszteséges gyász váratlan hírét hozták Szent László városából. A kettészakított nagyváradi egyházmegye nagyprépostja, a magyar történetírás egyik büszkesége, Karácsonyi János doktor az esztendő első napján visszaadta nemes lelkét Teremtőjének. A példaszerű életével tündöklő pap, a múlt idők fáradhatatlan kutatója, a büszke és lelkes patrióta, szerény és alázatos istenszolgája az új esztendő küszöbéről az Örökkévalóság csarnokába lépett. Tisztelőinek őszinte újévi boldogság kívánatai csakhamar az örök boldogságban mentek teljesezésbe.

Bensőségebb fájdalmat talán sehol sem váltott ki ez a gyász hír, mint Gyula városában. E város szülöttje volt e jeles férfi. Szelíd, jóságos papi lelkének egész hevével csüngött szeretett szülővárosán. Amikor csak tehetette, megtért ide, hogy végigsétálhasson azokon az utcákon, amelyeken gyermekként futkározott; misézhesen abban a templomban ahol megkeresztelték; ahol először vette magához az Élet és Szentség forrását; ahol első Szentmiséjét bemutatta. Számtalan jótétemény őrzi emlékét e városban – részint nyilvánosan, részint a lelkek mélyén. Figyelmére, gondoskodására, szeretetére számíthattak úgy a város közügyei, mint lakosainak magánügyei.

Gyula városának ez a közvetlen viszonya a megboldogulthoz, az ő kiváló, az egész nemzet számára értékes, tudományos munkálkodása iránt való hála és elismerés tették kettős kötelességévé Gyula város társadalmának, hogy egy szerény kis emlékűnnep lelki hatásai útján építsen emléket, szerezzen követőket a tiszta lelkületű papnak, a fáradhatatlan történetbúvárnak, a rajongó, komoly hazafinak.

Ez év virágvasárnapján rendezte meg a Gyulai Katolikus Kör az „Anyaszentegyház Védő Egyesület”-tel együtt azt a kis emlékűnnepet, amelynek elhangzott beszédeit itt adjuk közre, hogy minél többen menthessenek buzditást egy nagy és nemes lélek egyéniségének, pályájának követésre méltó példájából.

Gyulán, az 1929. esztendő Pünkösöd havában

DR. KARÁCSONYI JÁNOS ÉLETE ÉS JELLEMZÉSE

A gyulai emlékünnepeken 1929. március hó 24-én, a Városháza nagytermében elmondotta Németi József pápai kamarás, reál-gimnáziumi igazgató

Néhány nap múlva három hónapja lesz, hogy Magyarország, Békés megye, Gyula városa mélységes gyászának megható megnyilvánulásával testvérei, rokonai, paptársai pergő könnyei között temetőbe kísértük dr. Karácsonyi János c. püspök s nagynevű történetírónk porhüvelyét.

Most, mikor a virágfakasztó tavasz felgöngyölte sírhantjáról a tél fehér szemfödelét, szülővárosa AVE egyesülete az elsők között első kívánt lenni, hogy a tavasz hírnökeiből, az elhunyt szerénységéhez annyira illő kékszemű ibolyából, s lelke fehérségét oly találóan jellemző fehér hóvirágból megfonsa sírjára az emlékezés koszorúját. Csekélységemnek szánta azt a kitüntető feladatot, hogy mélyen tisztelt hallgatóim előtt röviden vázoljam életét és egyéniségét.

Vállaltam e megtisztelő megbízást nemcsak azért, mert mint e város szülötte – hálára kötelezve érzem magam megyénk nagynevű történetírója iránt; nemcsak azért, mert a közös hivatásból kifolyólag azonos világnézet s történet szemlélet fűz össze az elhunytal; nemcsak azért, mert mint bérmapám, lelki rokonom is volt; de vállaltam főleg azért, mert annyira sivár, csak az anyagi érdekek és élvezetek hajszolásába fúló korunkban jólesik megemlékezni arról a férfiról, ki magát tehetségével, szorgalmával szegény sorsból magasba küzdve fel, ott is lelki szegény maradt, s gazdag tudásának ragyogó fényével, feddhetetlen papi életével, egyháza, hazája érdekeiért soha nem lankadó munkásságával mindnyájunk számára példaadó és buzdító emléket hagyott.

Dr. Karácsonyi János 1858. december 15-én született itt, Gyulán. Bölcsője a jelenlegi II. Rákóczi Ferenc utcának abban az egyszerű, kis házában ringott, amelynek helyére – gondolva az őt mindig fenyegető kiutasítás esete – a közelmúlt években újat építtetett. A családban élő hagyomány szerint nagyszülői az erdélyi örmények egyik fészkeiből, Erzsébetvárosból költöztek Gyulára, s maguk között még gyakran beszéltek örményül. A püspök úr atyja, János, szücsmester volt, anyja, Papp Terézia régi, törzsökös gyulai család sarja. Hét testvére közül születési sorrendben ő volt a második.

Elemi iskoláit itt végezte városunkban, abban az évszázados épületben,

melyben a belvárosi kath. elemi iskola ma is el van helyezve, amelynek azonban belső elrendezése a maitól különbözött, s amelynek tetején akkoriban még ott piroslott az a kis torony, melynek csengője vele együtt annyi száz és ezer kis gyulai gyereket szólított az első ismeretek színhelyére. Tanítói a később Aradra került Simay István és Plank Alajos voltak. Utóbbi megérte azt az örömet, hogy egykori, kis tanítványának első miséjén áldását vehette. Városunkban még ma is többen élnek akkori iskolatársai közül, s jól emlékeznek a szegényesen öltözött, de észtehetségével és ernyedetlen szorgalmával közülük már akkor kitűnt apró, fekete gyerekekre. Grócz Béla, akkoriban gyulai káplán és hitoktató, később a nagypréposti székből egyik elődje, fölismerete az igénytelen kisgyermekben lappangó isteni szikrát. Bár szülei anyai nagybátyjához, a nemrégiben elhunyt derék asztalosmesterhez, Papp Gáborhoz szánták inasnak, az akkori plébánossal, Neumann Józseffel együtt kieszközölte föl vételét a nagyvárad Szent Józsefről nevezett nevelőintézet egyik alapítványi helyére. Hogy nem méltatlanra pazarolták jószágukat, azt a következmények fényesen igazolták. A nagyvárad premonstreiek hírneves gimnáziumának még ma is található „Értesítőiben” a színjeles tanulók között ragyog a megboldogultnak neve.

A gimnáziumi tanfolyam befejeztével püspöke, Lipovniczky István, a kiváló tehetségű kispapot kitüntetésképpen a budapesti egyetem hittudományi karára küldötte, ahol ő nemcsak kiváló előmenetelével, hanem több jutalmazott pályamunkájával is dicsőséget szerzett a nagyvárad egyházmegyének.

1882. július 2-án pappá szentelték. Első szentmiséjét július 9-én itthon, a belvárosi anyateplomban mutatta be, hol valamikor nagynéném keresztvízre tartotta. Felszentelése után előbb a szomszédos Békésen b. e. Kny Antal esperes mellett, majd Váradolasziban b. e. Palotay László plébános mellett káplán-kódolt, közben szorgalmasan és eredményesen folytatta történetírói munkásságát is. Történelmi tanulmányainak kiegészítésére Fraknói Vilmos püspök unszolására és támogatásával másfél évet Rómában töltött, hol különösen a pápai levéltár Anjou-kori okmányainak tanulmányozásával foglalkozott, s e téren egyik legkiválóbb szaktekintélyünk képezte ki magát. Amily rendkívüli gyarapodására vált azonban tudásának az örök városban való másfél évi tartózkodás, éppen annyira végzetessé lett egészségére nézve. Gyomorbetegséget kapott, amelyből tökéletesen nem is gyógyult ki soha. Rómából hazatérve a nagyvárad püspöki hittudományi főiskolán az egyháztörténelmet és egyházjogot adta elő. Hosszú sora él ma is a nagyvárad egyházmegyében azon papoknak, kik az ő gazdag tudásából merítettük idevágó ismereteinket. A theologiai tanszéket később a Nagyvárad tőszomszédságában levő biharpüspöki plébániával cserélte fel, ahonnan azonban rövid idő

múlva újból katedrára került. A budapesti egyetem hittudományi kara pályázat mellőzésével az egyháztörténelem tanszékére hívta meg az akkor már országos hírnévnek örvendő történettudóst, a Magyar Tudományos Akadémiának tagját.

Kiváló érdemeinek méltó jutalmául 1905-ben a nagyváradai káptalanban az egyik irodalmi kanonoki széket kapta meg, amely káptalannak később b. e. gróf Széchényi Miklós előterjesztésére nagyprépostjává neveztetett ki. Ebben a magas méltóságban érte utól a halál.

Múlt év november havában a váradai kath. körben tartott előadása közben orrvérzést kapott, amely – mint a szomorú következmények igazolták – a közelgő halál előhírnöke volt. Úgy látszik, ő maga is érezte ezt. Legalább az a gyönyörű s egész egyéniségét annyira jellemző beszéd, melyet múlt év december 16-án, megkeresztelésének 70. évfordulóján ünneplésére egybegyűlt tisztelőihez intézett, erre enged következtetni. Nem panaszkodott ugyan senkinek, sőt derűs arcot erőltetve, vigasztalta s bátorította érette aggódó övéit, de érezte, tudta, hogy a „kis gyertya” elégett.

Újesztendő napján még elmondotta Szentmiséjét, majd hazatérve, íróasztalához ült. Ott találták befejezetlenül jellegzetes, gömbölyű betűkből összerótt levelét egyik régi iskolatársához. Majd rosszul érezvén magát, lefeküdt. Úgy látszik, agyvérzést kapott. Bár a gyorsan előhívott orvos eret vágott rajta, segíteni nem tudott. Délután három órakor csendesen, minden kínos haláltusa nélkül jobblétre szenderült.

S ha most, Mélyen Tisztelt Közönség, a boldogultnak egyéniségéről kell még valamit mondanom, megvallom, zavarban vagyok. Zavarban vagyok azért, mert érzem, hogy a rendelkezésre álló idő keretén belül őt méltóképpen jellemezni alig tudom. De ha szíves türelmükkel még pár percre megajándékoznak, megkísérlem egy pár vonással megrajzolni jellemét.

Elköltözött, de mintha most is látnók őt. Látnók azt a kis, évtizedes gyomorbajtól lesoványodott, szemüveges, mindig barátságosan mosolygó, igénytelen papot, kiben mindenki hamarabb sejtett volna valami szegény falusi plébánost, mint a nagyváradai káptalan tudós nagyprépostját. Ám, akik közelebből ismertük őt, tudjuk, hogy abban a törekeny testben nagy lélek lakott, hogy az igénytelen külső erényekben gazdag, nemes szívet takart.

Kiváló lelki tulajdonságai közül elsősorban kell kiemelnem mélységes hitét és Istenbe vetett rendíthetetlen bizalmát. A Szentírás szavai: „Az igaz ember hitből él” benne és életében igazolódtak. Az ő hite nemcsak alapos tanulmányok révén szerzett szent meggyőződés volt, hanem őt éltető, minden gondolatát, minden vágyát, minden cselekedetét átható, irányító, szent erő, valósággal látható, tapasztalható, isteni kegyelem. Amit szobája falán

annak idején keretezett hímezésben olvastam: „Szerencsédben ne vigadozz, balsorsodban ne szomorkodj”, azt rajta az élet minden körülményei között épülve tapasztaltam. Szent meggyőződéssé érlelődött benne, hogy Isten akarat nélkül hajunk szála sem görbülhet meg. Azért csodálatos, sőt hősies keresztény megadással viselte az élet keresztjeit, s ilyen viselkedésre bátorította az egyeseket, családokat s nemzetét. Béketűrése csodálatra méltó volt. Évtizedeken keresztül kínozza gyomorbad, s még csak azt sem kívánta, hogy külön főzzenek számára, sőt nem egyszer falat húsétel nélkül végigböjtölte a nagyböjtöt. Majd mikor az utóbbi években súlyos szembetegsége akadályozta irodalmi tevékenységében, panasz szó nélkül üldögélt hónapokon át besötétített szobájában.

Szerénysége közismert volt. Soha senki nem tapasztalta, hogy gazdag tudását fitogtatni vagy kamatoztatni kívánta volna. Cím-, rangkórság nem gyötörte, ha valamit az életben elért, megköszönte, de kegyek, kitüntetések után nem futott soha.

Az időnek felhasználásában tanúsított lelkiismeretessége, szorgalma egyenesen csodának mondható. Párját ritkító emlékező tehetsége mellett ennek köszönhetette bámulatos tudását s irodalmi sikereit. Rég letűnt évszázadok történelmi okmányait oly biztonsággal olvasta, mint mi nyomtatott könyveinket. Alig volt hazánknak valamire való levéltára, melynek anyagát nem ismerte volna. S bár általános műveltsége magas színvonalon állott, s nyelvtudása sem volt mindennapi, mégis elsősorban kell kiemelnünk a hazai történelemben megnyilvánuló óriási tájékozottságát. Nem volt az a részletkérdés, az a jelentéktelen hely, családtörténeti szövevény, melyre nézve vagy teljesen kimerítő, vagy legalább megbízható útbaigazítást nem tudott volna adni. Nem csodálkozhatunk, hogy ez a hatalmas, alapos tudás tiszteletet és elismerést szerzett neki a szaktudósok körében. Még ma is fülemben csengenek Dr. Szádeczky Lajosnak, a kolozsvári egyetem magyar-történelem tanárának hozzám intézett szavai:

„Nagyon jó iskolába járt Ön a magyar történelmet illetőleg, ha Karácsonyi Jánoshoz járt iskolába”.

S hogy e kijelentése mennyire nem volt üres szó, engedjék meg, kérem, a következő kis eset közbeszövését. A boldogult éppen Békés vármegye történetén dolgozott. Hogy gyorsabban haladjon a munka, délelőtt gyorsírással jegyzeteket készített, s délután azokból diktálta nekem a nyomdába adandó szöveget. Egy napon jó pár órája dolgoztunk így együtt, mikor levelet hozott számára a posta. Az ugyanakkor készülő Pallas Lexikon szerkesztősége küldte neki. Ha jól emlékszem – valami magyar családnevet, valamely családnak történetét kellett megírnia.

„Tedd félre a monográfiát” – mondotta –, s csináljuk meg ezt, mert sürgős. És diktált nekem a Lexikon számára körülbelül fél ívet telve nevekkal, évszámokkal, történelmi adatokkal. Azután borítékba tette, postára küldötte. Aki diktált valaha jegyzetek alapján, s aki heteken, hónapokon keresztül beleélte magát bizonyos munkakörbe, csak az tudja méltányolni a tudásnak azt a gazdagságát és biztosságát, amelyet ez a kis esemény annyira jellemez.

Vétkesen hiányos lenne azonban e pár vonásban adott kép, ha záradé-
kul meg nem emlékezném jótékonyságáról. Közismert tény, s maga a meg-
boldogult csinált belőle legkevésbé titkot, hogy gyermekkorában ismerte a
szegénység nyűgét. Lehet, hogy ez tette őt fogékonnyá másoknak nyomorú-
ságával szemben. Hamarabb azonban az a jó példa, amit első hitoktatójánál
s későbbi lelki irányítójánál Grócz Bélánál látott, amit a magyar egyháztör-
ténelem kimagasló papjainak cselekedeteiből tanult, s ami nála is meggyő-
ződéssé vált, hogy az egyházi vagyon „patrimonium paupe-rum”, „szegények
öröksége”, s mindenkori birtokosai csak sáfárai annak, kik sáfárkodásukról
az igaz Bírónak számadással tartoznak.

Az Istentől rábízott földi javakkal való lelkiismeretes gazdálkodás révén
a háború előtt szép összeget gyűjtött össze, amellyel – úgy sejtjük – itt Gyú-
lán, szülővárosában nevelőintézetnek szeretne volna megvetni alapját. Saj-
nos, tervét nem tudta valóra váltani, mert mint nagyváradi tisztelői előtt né-
mi rezignációval, de egyben Isten rendelésén való keresztény megnyugvással
mondotta: „Vagyonomat a világháború megsemmisítette”. Emellett azonban
mindig volt pénze ott és akkor, ahol és amikor nyomorúságot látott, ame-
lyen segíteni kellett. S bár igazán szó szerint alkalmazta magára a közismert
mondást: „Ne tudja balkezed, mit tett jobbod”, mégis ismerjük valamennyien
azon intézmények és egyes emberek nagy számát, akik a boldogult püspök
úr szívének jóságát élvezték

Valamikor a rómaiak nagy költője, Horatius, énekelte műveiről: „Exegi
monumentum aere perennius”. „Ércnél maradandóbb emléket állíték ma-
gamnak”. Mennyire igaz! Évezredek merültek az idő tengerébe, népek tűntek
el a történelem színpadáról, büszke császárok trónjai omlottak össze, de a
római költő nagyszerű ódáit, szellemes szatíráit, tartalmas epistoláit ma is
gyönyörködve olvassa a műértők tábora. Karácsonyi János 51 önálló művel,
183 értekezéssel gazdagította a magyar történelmi irodalmat, s ezzel örök
hálára kötelezte el magának a tudományt. Nemes egyszerűségével, példás
szerénységével, jámbor, feddhetetlen papi életével pedig emléket emelt ma-
gának mindnyájunk lelkében, hogy álljon az ott minden hálaadásul a múl-
tért, serkentő példaul a jövőre. Befejeztem.

KARÁCSONYI JÁNOS A TÖRTÉNETÍRÓ

DR. HORVÁTH JENŐ EGYETEMI TANÁRTÓL

**A római katolikus egyház főpapjának, a magyar múlt egyik legki-
válóbb kutatójának és művelőjének, Gyula város nagy szülöttének
emlékét újítjuk meg, amidőn Karácsonyi Jánosról emlékezünk. Ab-
ban a városban, ahol született, ahol gyermek volt, ahonnan fényes
pályájára szerzetesi egyszerűséggel útnak indult, ahova vissza-
visszatért, amint tisztségben, tudományban és hírnévben emelke-
dett és visszatért megtört lélekkel és testtel, vigasztalást keresni a
honi környezetben azért, amiért oly nehéz megtalálni a vigasza-
lást egy érző magyar szívnek, amely egy hazát veszített el.**

Karácsonyi János élete az egyszerű középkori szerzetesi léleknek élete volt. Egy virág, amely Isten kertjének erényei között fakadt és virult szelíd magá-
nyában, egy pályának, melytől az élet viharait elfogták az elvonulás kőfalai. A gyöngye szervezetben lakó léleknek bámulatosan nyugodt kitartása vezette
őt a lármás jelenből a múlt emlékei felé, melyek a tudós lámpája mellett zaj
és háború nélkül elevenültek meg, és adtak erőt a gyöngye testnek, amely vi-
szont később, a nagy katasztrófák idején, egy, a múlt erejétől csodálatosan
megedezett léleknek adott gránitalapot, és vitte a néma harcban előre, hogy a
pusztulásban megmenteni és megtartani segítsen mindent, a mi magyar.

Karácsonyi hosszú ideig csak egy munkájában emlékezett meg önmagá-
ról. Mikor szülőmegyéjének történetét megírta, munkájához írt előszavában
és a politikai történet végén szeretettel emlékezett meg arról, hogy az alkot-
mányosság helyreállításakor, ameddig a munkát vitte, még porban játszó kis-
fiú volt, aki most hálát ad a sorsnak, hogy megyéje történetének megírására
vállalkozhatott.

Karácsonyi nevét akkor, a millennium idejében már jó nevű történetíró-
ink között emlegették.

Mint fiatal áldozópap, 1885-ben tűnt fel először „Magyarország és a
nyugati egyházszakadás” című munkájával. Két évvel azután követte azt,
1887-ben, „Szent Gellért élete és művei” című tanulmánya, mely neki a bu-
dapesti királyi magyar tudományegyetem hittudományi karának Ipolyi-pá-
lyadíját szerezte meg.

Legyen szabad e munkájánál egy percre megállanunk!

Szent Gellért egyéniségének és működésének sok fontossága között Ka-

rácsonyi János lelkét nem az ragadta meg, amit a többi életírók fontosnak tartottak. Mikor 38 évvel a munka megjelenése után, 1924-ben kis könyvét másodszor is kiadták, a második kiadáshoz írt előszavából kicsendül az, ami őt Szent Gellért alakja felé vonzotta. Gellért szentsége már az első kiadás idejében eszménye volt, de csak a második alkalommal érezte, hogy milyen nagyszerű hivatást juttatott Szent Gellértnek a Gondviselés. Azzal, hogy vele tüzette ki Ajtony pogány vezér birtokain, Magyarország déli részein a keresztet, és azzal, hogy ő vetette meg ott annak a nyugati latin civilizációnak alapjait, amelynek Magyarország azóta végvára és Kelet felé legszélsőbb védbástyája maradt. Csak ekkor fájt igazán Karácsonyi lelkének, hogy ugyanezeket a déli részeket a balkáni kultúra hullámaintól elborítva látta. Hányszor sóhajtott Szent Gellérthez, kért törekeny szervezete részére lelki erőt, hogy megtartani segítsen a kitűzött és megtámadott latin keresztet és civilizációt, amely körül a nyugati keresztény civilizációhoz szegődött magyarság romokban hevert. Hozzá fordult, lelki szemei előtt látva Gellértet, a vértanút, és írta meg „Nagyváradon, 1924. Szent Atanáz napján” a második kiadáshoz készített előszavában Szent Gellért „nagyszerű halálát”. A keresztény latin kultúra veszedelme, a hozzá ragaszkodó magyarság pusztulása és a „nagyszerű halál”, mit a vértanú szenvedett: elgondolásra készítő szavak.

Ez a munkája szerezte meg a 28 éves áldozópapnak 1887-ben az Ipolyi-pályadíjat. Ehhez a munkához tért vissza öregén és fáradtan, de töretlen lélekkel 1924-ben, mikor Szent László városában járva-elve védeni akart mindent, ami magyar és katolikus volt. Csendes magányában így lett a világtól elvonult, addig könyvei közt élt szerény tudósból szenvedő magyar vérei előtt a fény, amelynek szelíd fényét ezrek és tízezrek követték áhítattal és szívszorongva, gazdagok és szegények, nagyok és kicsinyek. Szent Gellért lelkének fénye gyúlt ki a sivatagban, és vezette őket. Amint vezette, mint maga megvallja, Karácsonyit is egész életén át, a sivatagból a lelki vigasztalásnak virágos mezőire, és a virágos mezőkön át a vezért az örökös, emberfeletti küzdelem jutalmaként, a csendes vértanúnak nagyszerű halála felé.

1887-től 1896-ig, tehát egy évtizeden át dolgozott Karácsonyi János Békés vármegye történetén, mely első monumentális alkotása volt. Három nagy kötetben, több mint ezer oldalon jelent az meg Békés vármegye lelkes közönségének áldozatkészségéből, és áll azóta vármegyénk nagy múltját megörökítve, könyvtárainkban. Karácsonyi érdeme a rengeteg anyag összegyűjtése mellett a gyulai uradalom nagy múltjának és országos fontosságának felderítése volt 1893-tól kezdve levéltárról levéltárra járva gyűjtve az adatokat így jutott el a müncheni birodalmi levéltárba is, melynek brandenburgi aktái között gazdag gyulai vonatkozású anyagot talált annak a Hohenzollern

György hercegnek korából, ki Gyula földesura volt; és akinek a városában, Nürnbergben, melynek várgrófia volt, telepedett meg a gyulai Ajtósy Albert, Dürer Albertnek atyja.

*

Mikor Békés megye millenáris történetét – melynek elkészítése neki annyi örömet szerzett – befejezte, Karácsonyi sietett visszatérni a magyar történelemhez. Így építette ki Szent Gellértről írott munkáját 1904-ben és 1926-ban Szent István és Szent László királyok életének megírásával egy mesteri trilógiává, amely trilógiának a gondolatköre vezette őt 1887-től 1926-ig, életének nagyobbik felén, 39 éven keresztül. Ha végigtekintjük azt a lelkületet, mely e trilógiának színt és jelleget adott, akkor lehetetlen észre nem vennünk azt, hogy amint a magyar múltért lelkesedő fiatal pap figyelmét Szent Gellért alakja ragadta meg; amint a millennium után megkapta őt Szent István alakja, kiben a magyar nemzet és a magyar állam ezeréves küzdelmének hatalmas szimfóniáját szólaltatta meg, úgy pihent meg 1926-ban Szent László szobránál, melyet a hódító ledöntött, és amelyet azután szerető kezek, amelyek között Karácsonyi keze is ott volt, Szent László egyháza előtt állítottak fel. Lehetetlen, hogy elválasztotta volna László királytól, a szenttől, László királynak, a szabadítónak gondolatát akkor, mikor Szent László városában oly sok megtört és vergődő lélek tekintett a nagy király felé, aki a monda szerint váradi sírjából lovagolt a Királyhágón át a betörő tatárok ellen. Lehetetlen volt, hogy fel ne ismerje a nagy király tiszteletének azt a fontosságát, melyet e tiszteletnek, az egyház szentjének tisztelete nyújtott, mélyebbre nyúlván a lelkekben minden világi hagyománynál, megnyugtatta és reményt keltve. Karácsonyi maga is Szent László egyházának volt teológusa, áldozópapja, plébánosa, később kanonokja, nagyprépostja és címzetes püspöke.

Lelki szemeimmel ma is látom őt a monumentális váradi székesegyház faragott széksorában ülni, és látom kivonulni őt hermelinprémes kanonoki gallérjában a templom elé, hogy szeretettel otthont adjon Szent László üldözött szobrának, melynek ércalakja ma onnan néz kelet felé, millió megtört lelken végig, kik csendes áhítattal sóhajtanak feléje. Lehetetlen, hogy a trilógia harmadik mesterművében ne a történetíró Karácsonyi szellemi végrendeletét lássuk, mit az elszakított magyarságnak hagyott, mert ha valaki, akkor a nagy király fennkölt lelkű írődeákja tudta legjobban, hogy Szent László mindig lelki vigasztalást, reményt és bátorítást fog adni a hozzáfordulóknak, akiknek azokat élő ember csak ideig-óráig adhatott.

*

Maradandót alkotott Karácsonyi János „A magyar nemzetségek története” monumentális művével is, melynek 1900–02-ben megjelent két kötetét a Magyar Tudományos Akadémia 1903-ban Péczely jutalommal tüntette ki. Csakhamar a 900 éves magyar katolicizmus egyháztörténetének megírásába fogott, mire részben az 1900. jubileum, részben pedig az bírta rá, hogy a magyar katolicizmus mindaddig ilyen összefoglaló munkával nem rendelkezett. A munka 1915-ben másodszor is napvilágot látott. Hatását mi sem mutatta inkább, minthogy Magyarország hercegprímása 1928-ban hasonló munka megalkotására hívta fel a magyar katolikus egyház történettudósait.

Karácsonyi akkor már a magyar katolikus egyháznak és a magyar tudománynak díszé, kimagasló alakja volt. 1896 óta levelező, 1904 óta rendes tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának, közben az egyház főpapjai sorába emelkedett.

Gyermekkorom óta csodálattal láttam egyre magasabbra és magasabbra nőni őt. Gyermekkorom óta hálás voltam azért a sok szeretetteljes biztatásért, mellyel engemet, a nála fiatalabb történetíró elhalmozott. Később a sors még közelebb sodort bennünket egymáshoz. Mint a nagyváradi királyi jogakadémián a történelem professzorát, egy ízben azzal keresett fel engemet, vállalnám el a Bihar Vármegyei Történelmi és Régészeti Társulat titkárságát. Ha jól emlékezem, két éven át viseltem is azt Karácsonyi János oldalán, egészen addig, amíg e komoly és előkelő egyesület munkáját meg nem akasztották. Egy délután bekopogtattam hozzá, hogy az utolsó titkár az utolsó elnöknek megbízását visszaadja. Bihar, amely televény pusztáival és zúgó fenyesekkel megrakott bérceivel egy egész ország volt, ketté törött; ragyogó, fényes múltjának, melynek története napjainkig megíratlan maradt, utoljára két gyulai ember állott szolgálatában. Mikor azonban fájó szívvel Karácsonyi kezébe adtam a nálam levő írásokat, meglepetten kérdezte tőlem, ki lesz az egyesület új titkára. Nem akarta látni, pedig saját szemével látta, hogy a múzeum már csak üres falakból állott, és hogy az egyesület élete, legalább az akkori körülmények között, megszakadt. Ő túltette magát a pillanatnyi eseményeken, és az örökkévaló Istennek kifürkészhetetlen akaratát helyezte mindenek fölé. Ha Isten úgy akarja, feltámad minden, ami elbukni látszik! Csak pillanatnyi látszat az, mit a véges ember maga előtt lát. Pedig a háború akkor már katasztrófába fűlt; pusztulás, betegség, ragály és elégtelenség lopta be magát az országba. Karácsonyi fájlalt mindent, ami romba dőlt, de Isten akaratát látta benne, aki a romokat életre is keltheti, és az Isten akaratában rendületlenül megnyugodott. Ma is úgy rémlik, mintha magam előtt látnám, amint a kérdést önmagához intézi, és maga válaszol reá azzal a nyugalommal, amit egyedül a vallásbeli megnyugvás tud nyújtani.

A magyar történelem kutatásában sem hagyta el a rendületlen hit, hogy a Gondviselés e hazát a magyarnak szánta. Így érlelődött meg benne az elhatározás, hogy a magyar nemzetnek Magyarország földjéhez való elévülhetetlen jogát kifejtse. „Százezer baj, millió jaj” származott szerinte abból a téves hitből, hogy a románok magokat Erdély őslakóinak tekintették. A közvélemény felvilágosítása végett írta meg 1916-ban az említett röpiratnak bővített feldolgozását „A magyar nemzet joga hazánk területéhez” címmel, mely azután 1921-ben második kiadásban, kivonatban pedig idegen nyelveken is napvilágot látott. Mesteri érveléssel fejtette ki abban Karácsonyi a magyar terület integritásának gondolatát és alkotott vele maradandót. Fegyvert, amelyet a magyar nemzet érdekében még sokszor és sokáig forgatni fognak. Második kiadása 1921-ben már akkor jelent meg Budapesten, amikor Nagyvárad idegen uralom alatt élt. Ez annak ellenére is kellemetlenséget szerzett Karácsonyinak, hogy ő nem propagandát írt, hanem történelmet. Vagy talán éppen a történelmi tények fájtak a hódítóknak, akiknek elméletét Karácsonyi a történelmi tények érveivel halomra döntötte.

A sors iróniája volt, hogy nevét ez a kis könyv, amelyben nagy munkáinak csupán szilánkjait dobálta szét, jobban ismertté tette, mint az igazi nagy alkotások. Ezt nyilvánvalóan annak köszönhetette, hogy munkája tíz millió magyar lelkében visszhangra talált. Ma is látom őt állni az asztalán állandóan kiterített nagy atlasz mellett, és rendületlen nyugalommal bízni abban, hogy a Gondviselés, amely a magyar nemzetnek itt adott hazát, ezt a hazát továbbra is a magyarnak fogja megtartani. Mikor mindannyian tanácstalanul, terv és gondolat nélkül állottunk Magyarország szétszakított térképe körül, akkor Karácsonyi már azokra gondolt, akik még nem látják teljes mértékében a katasztrófát, de akiknek csakhamar vigasztalásra, erős és folytonos vigasztalásra lesz szükségük. Karácsonyi ragyogó szemekkel határozta el, hogy ott, a szenvedők között fog maradni. Úgy láttam, szeretne volna, ha én is ott maradok. Volt idő, mikor a körülmények ezt kívánták. De a körülmények változtak, és hosszú évek együttmunkálkodása után szakítanunk kellett. Utolsó találkozásunkkor még egyszer megkérdeztem őt, hogy nem jön-e át „Csonka Magyarországba”, hiszen történetírói munkáját itt szabadabban folytathatta volna, ő azonban tagadólag intett. Én akkor még nem tudtam, hogy Karácsonyi János a történetírón kívül valami sokkal nagyobb, vigasztaló és vezér, ezer és ezer magyar ügynek atyja, kire nagy hivatás vár, és – a nagyszerű halál. Akit ott tartanak a szegények és a szűkölködők; akit ott tart a könyörület és a vigasztalás; akit ott tart a krisztusi pásztor gondolata, s akivel szemben én csak egy vándor maradtam, aki felveszi mindenét, amije van; elindul oda, hol az élet magyar és szabad; maga mögött hagyván a másik

földet, hol a magyar elnyomott és csonka karját esdekelve nyújtva kér lelki vigasztalást és könnyebbülést, vezetést és irányítást. Karácsonyi János nagy lelki szenvedések között, de a Gondviselés kifürkészhetetlen akaratába helyezett rendületlen megnyugvással, azzal a megnyugvással, hogy az a föld is magyar, magyar volt és egykor ismét magyarra lesz, maradt Nagyváradon.

Egymás után ledőlni látván az egykor uralkodó katolikus egyháznak hatalmas pilléreit, és egyre fájóbb lélekkel sejtven azt, hogy a feltámadásnak hőn óhajtott napja még messze van, ott a nagyváradai székesegyház árnyékában, a Káptalan sor csendes magányában öltött testet a magyarországi ferencesek történetének gondolata, és született meg „Szent Ferenc rendjének története Magyarországon”, melynek két első, hatalmas kötete Budapesten, 1922–24. között látott napvilágot. Szent Ferenc rendjének története, amely rend valamikor, a török hódítás idején, a letarolt és felosztott Magyarországnak szegény magyarjai között a szegények nyelvén, az elnyomottak és üldözöttek nyelvén, a szolga magyarnak nyelvén Krisztus ígéit hirdette. Amikor nem voltak érsekek és püspökök, nem voltak virágzó paróchiák, csak ferencesek voltak, akik a keleti, mohamedán országokban pusztáról pusztára járva kereszteltek és temettek. Milyen fájdalmas lehetett Karácsonyi Jánosnak ennek a munkának a megírása, ha megelevenült lelki szemei előtt a szegény moldvai magyarok sorsa, kiknek – amint azt a Magyar Tudományos Akadémiának egyik kiküldöttje a múlt század harmincas éveiben jelentette –, évenként csak egyszer volt szabad a templomban énekelniök, és akkor is csak a „Keresztények sírjaitok” énekekre zendíthettek rá. A sivár pusztaságban Szent Ferenc barátai életüknek örökös kockáztatásával, igényeiket az üldözött és elnyomott szegények igényeihez lefokozva, örökös vándorlásban élték le életüket, amelynek legszebb emléke a szenvedő magyar vigasztalása, és a haladók magyar szemének lefogása maradtak. Lehetetlen e munkában fel nem ismernünk Karácsonyi Jánosnak szívós küzdelmét a magyarság megtartásáért. Lehetetlen nem látnunk azt, hogy amikor Szent László váradai egyházában kihalt a pompa és elmúlt az ünnepek ragyogása; mikor elhalt az utolsó váradai püspök, Széchenyi Miklós gróf, akinek fejedelmi alakjából a szenvedések súlyosabb napjaiban egy fejedelmi lélek körvonalai bontakoztak ki; mikor üres lett a püspöki palota és elnéptelenedett a káptalan; mikor elvették és bezárták a katolikus iskolákat és egyesületeket; mikor mindenki csak szegény magyarra lett, akit vigasztalni kellett és akinek vigasztalói fogytán voltak; akkor Karácsonyi Szent Ferenc barátainak egyszerű nemes alakját vette magára, abban kopogtatott be a maga lelki szenvedései mellett a szegény magyarhoz, vitte keserű kenyeréhez a nemes és egyszerű vigasztalást, amit egykor a rab magyarnak a maga hazájában a ferences barátok nyújtottak.

S hogy a lélekben megtört magyar el ne felejtse azt, hogy egykor nagy és hatalmas volt, hogy lássa, mint múlik el a fény és a dicsőség, hogy bízzék abban, hogy a Gondviselés, amely az egyik órában mindent romba tudott dönteni, egy másikban mindent felépíthet, oda tett az elárvult magyar asztalára egy magyar történelmet. Hogy ha áldozatul esik a hódítónak az utolsó magyar történelmi könyv is, amely a trianoni határon átkerült, akkor maradjon neki egy magyar történelme, amelyet azon a területen írtak. Ősz fejjel, amint előszavában megjegyzi, 42 évi munka után, 64 éves korában kezdett megírásához, nem tudván, hogy befejezi-e valamikor. Nem is fejezte be. A magyar nemzet története című munkájából 1924-től 1926-ig mindössze három kötet jelent meg, ez Szent László király haláláig, 1095-ig terjed. Utolsó levelében, melyet halála előtt egy nappal írt nekem, mellyel a posta egy héttel halála után kopogtatott be hozzám, hosszan írt irodalmi terveiről és erről a munkáról is.

A Gondviselés másként határozott.

Karácsonyt apostoli munkája közben érte utól a halál, amely apostoli munkában senkire és semmire nem nézve, haladt előre, feltartóztathatatlanul. Most is látom, amint egy szomorú reggelen, amikor Nagyváradot végleg elhagytam, megpillantottam őt, ment előre a csendes utcán, és lélekben mentek utána mind, a védelmet, vigasztalást és vezetést kereső apátlan magyar, a kicsinyek és a nagyok, a szegények és a gazdagok, és vezettették magokat a lelki vigasztalás útján, a magyar múlt glóriáján keresztül a jó Istennek virágos kertjéig, ahol a vigasztalások virágai között ez a kedves, szerény virág nyitott.

Karácsonyi János, a történetíró, a magyar történelem hajnalánál, annál a tűznél melegedett fel, amely ezer évvel ezelőtt a Közép-Duna mellett kigyúlt, és amely hatalmas lánggal égett egészen addig, amíg a mi szomorú korunkban gyertyaláng lett belőle. Karácsonyi püspök nem akarta kialudni hagyni. Törékeny testtel vitte, szélről óvva, melengetve a gyertyalángot; úgy mint II. Rákóczi Ferenc fejedelem vitte azt. Egyik levelében írta: vitte azt azért, hogy valamely nagy, szabad nemzetnek hatalmas lángjánál ismét meggyújthassa. Karácsonyi nem idegen nemzetekhez, hanem a Gondviselés örök lángjához igyekezett vele, és úgy látjuk őt lelki szemeink előtt ma is, amint a puszták romjai közt, hulló magyarjaitól követve viszi a gyertyalángot előre, a múltból vett ihletettséggel és rendületlen kitartással, Szent István és Szent László királyok elé az Úr zsámolyához, hogy amint ő hitte és kérte, kigyúljon ismét a magyar nemzet életének tündöklő lángja, világosságot árásszon szét a földön, amelyhez Isten adta joga volt, dicsőséges fényességének felragyogtatásával.

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK ÉS DR. KARÁCSONYI JÁNOS

DR. SCHERER FERENC TŐL

A helytörténeti kutatás Magyarországon azon feladatok közé tartozik, amelyeket történetíróink mindig szívesen átengedtek a vidéken élő történetkedvelőknek, pedig jelentőségét már 55 évvel ezelőtt felismerte József főherceg, aki múzeumunkat meglátogatva kifejezést adott azon meggyőződésének, hogy hazánk történetének monumentális megírása csak akkor lesz lehetséges, ha a vidéki történelmi társulatok összegyűjtik szétszórt történelmi emlékeinket. Politikai történetírásunk talán kevésbé érzi a helytörténeti kutatások hiányát, bizonyos azonban, hogy e nélkül sem gazdaság- és társadalomtörténetünk, sem történeti földrajzunk fel nem építhető.

Megyénk és városunk történetének kutatását is helyi írók vállalták magukra. Munkásságuk nagyrészt helyi körben mozgott, melyen ha tülemelkedtek, úgy el is veszítettük őket helytörténeti kutatásaink számára.³ Helytörténetírásunk két városmonográfiával kezdődik, s mind a kettő még abból az időből való, amikor a krónikások voltak úgyszólván egyetlen forrásai a magyar középkorral és a török hódoltság korával foglalkozó történetírásunknak. Közösek lévén forrásaik, az 1695. előtti időkről csak ugyanazt mondhatták. Az első azonban röviden érintve ezt a kort, előadásának súlypontját az újratelepülés korszakának leírására helyezte, így azután alkalom adódott a másodiknak arra, hogy városunk őstörténetével részletesen foglalkozzék. Az első Komáromy Miklós, Német-Gyula jegyzője írta 1834-ben. A Zala megyéből ideszakadt férfiút megihlették az alföldi ódon vár dűledező falai s a város sokszínű települési viszonyai. Alkalom is kínálkozott egy ilyen kis művecske kiadására, mert Német-Gyula külön községgé szervezkedésének százéves emlékünnepe készült éppen megülni. Így lett ő városunk első monográfusa. Munkája kiadásában – amint maga mondja – bő olvasottságával nagy segítségére volt Mogyoróssy János uradalmi ispán, akinek Gyula második leírását köszönhetjük. Városmonográfiáink után 1870-ben jelent meg Haán Lajos tollából Békés megye első monográfiája, melyhez szerzője már 164 oklevélből álló oklevéltárat csatolhatott.

Mogyoróssy János gyűjtőszemvélye vetette meg alapjait múzeumunknak, mely a vármegye legkiválóbb elméinek hozzászólása után 1874-ben

mint Békés Vármegye Múzeuma alakult meg a Békés Megyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulattal egyidőben. Göndöcs Benedek, Haán Lajos, Zsilinszky Mihály és Mogyoróssy János vezérsége alatt tömörültek az egyesületben mindazok, akik a helytörténeti kutatás ügyét megyénkben szolgálni óhajtották. Az Egyesület 21 esztendeig (1874–1894) tartó virágzása új korszakot jelentett. A helyi kutatók, valamint azok a kiváló történettudósok, akiknek közreműködését Göndöcs Benedek megnyerte, az egyesület évkönyveiben számos részletproblémának végérvényes megoldását adták. Folytatták az okleveles anyag gyűjtését, és 1870-ben Haán és Zsilinszky kiadhatták a Békés Megyei Okmánytár második kötetét, mellyel a megyénkre vonatkozó oklevelek száma 349-re emelkedett. Vándorgyűléseiken pedig oktatják és lelkesítették az ifúságot, s így nyertek a társulat számára két értékes munkatársat: Csánki Dezsőt és Karácsonyi Jánost.

„A régi munkások mellett ifjabb erőket látunk örömmel feltűnedezni – mondotta főtitkári jelentésében Zsilinszky Mihály, – kik hivatva vannak nagyobb erővel és sikerrel folytatni azt, amit mi szerényen és töretlen úton megkísérlettünk. Kétségtelenül csak örömmel jelezhetem azt, hogy midőn évenként országos nevű történetírók látogatják meg szerény vidéki egyletünket, midőn tudományuk gazdag tárházából ide is elhoznak néhány becses magot, hogy az termékeny talajba vetve sokszoros gyümölcsöt teremjen, ugyanakkor szent lángra gyullad néhány ifjú ember keble, kutatni kezdi szülőföldjének régi emlékeit, s fáradságának édes gyümölcsét becses irodalmi dolgozatok alakjában hozza a hálás közönség elé”.

1881-ben Karácsonyi János papnövendék két értekezést nyújtott be a társulat évkönyvébe való felvétel végett. A közgyűlés az értekezések megbírálásával Haánt és Zsilinszkyt bízta meg azzal az utasítással, hogy „ha bennök komoly törekvéssel egyesült érték található, nyomtatott ívszám szerint lesz jutalmazandó az előre törekvő ifjú”.

Az 1882. szeptember 18-án Gyulán tartott közgyűlésen már úgy mutat be az elnök, mint a jövő egyik reménységét.

„Igazi lelki örömet érzek – mondotta – midőn ez alkalommal egyletünknek egy tehetséges fiatal tagját, Gyula városának szülöttét, tisztelendő Karácsonyi János békési segédlelkész urat úgy üdvözölhetem és mutathatom be, mint aki a történettudományok terén egész szenvedéllyel és hivatással búvárkodva, máris figyelemre méltó munkásságot fejtett ki, s a jövőre nézve annál szebb reményekre jogosít. Néhány hét előtt, midőn mint újmisés áldozár először ajánlá fel a legszentebb vértelküli áldozatot, én valék vezetője – manuduktora – az Úr oltáránál, s lelkemből örülök, hogy most én vezethetem be őt a nyilvános szereplés terére, amidőn ez alkalommal a közművelő-

dés oltárára legelőször is a szülővárosa iránt érzett hála és kegyelet áldozatát mutatja be Gyulának „A gyulai uradalomnak, a gyulai várnak keletkezése” című oknyomozó történelmi értekezésével.

Ebben meggyőző erővel mutatta ki, hogy Gyulát nem a pogány Gyula vezér, hanem egy keresztény Gyula alapította, akiről először Gyulamonostorának nevezték; hogy a gyulai uradalmat Károly Róbert király szervezte meg a zarándi és békési várbirtokok romjaiból, a várat pedig Maróthy János, macsói bán építtette a XV. század elején.

A fiatalok azonnal bekapcsolódtak az egylet anyaggyűjtő munkájába. 1883-ban a főtitkári jelentés kiemelte, hogy a két új munkatárs ernyedetlen szorgalommal gyűjti össze mindazt, ami megyénk múltjára vonatkozik s az eddig lemásolt anyag már egy derék kötetet tenne ki. Éppen ezért szükségesnek tartotta, hogy az egyesület az okmánytár harmadik kötetének kiadásáról gondoskodjék. Sajnos, erre – az egylet szűkös anyagi viszonyai között – sohasem került sor, s a Haán előszavával ellátott harmadik kötet kézirata ma is kiadatlanul hever múzeumunk levéltárában.

A gyűjtőmunka mellett az évkönyvekben egymás után jelentek meg alapos értekezései, melyek közül itt csak azokat soroljuk fel, amelyek városunk helytörténetével foglalkoznak. A IX. kötet „Thököly Imre viszonya Békés megyéhez, különösen Gyulához” című érdekes tanulmányát hozta. A következő kötetben egyszerre három dolgozata jelent meg, melyek közül kettő városunk közvetlen környékének Árpád-kori települési viszonyait és történeti földrajzát világította meg. Nemsokára befolyást nyert a társulat ügyeinek intézésébe is, amennyiben az 1885. évi közgyűlés a titkári állást Karácsonyival töltötte be, amikor pedig Zsilinszky főtitkár megvált állásától, az 1887. december 19-én közgyűlés egyhangú lelkesedéssel őt választotta főtitkárrá. Ezen a közgyűlésen olvasta fel „Maróthy János, macsói bán élete” című alapvető tanulmányát, mely az évkönyv XIII. kötetében látott napvilágot egy másik értekezésével együtt: „Hogy és mikor került Gyula vára a magyar király kezébe.” Középkori művelődéstörténetünkre vetett rendkívül érdekes fényt „Olasz fogoly Gyula várában 1534-ben” című értekezésével. (Évkönyv XV. kötet.)

„Békés vármegye hajdana” megjelenése óta alig 15 év telt el, de az egylet eredményes munkálkodása következtében oly sok új adat került napfényre, hogy ez a munka egészen elavult. Az új összefoglalás megírásával 1885-ben Békés vármegye törvényhatósága Haán Lajost bízta meg. Halála azonban megakadályozta abban, hogy munkáját befejezhesse. Így annak átdolgozására és befejezésére – miután Csánki más irányú elfoglaltsága miatt tagadólag válaszolt – Karácsonyi Jánost kérték fel. Ő azonban azt az ajánlatot tette,

hogy egészen újból, új adatok és levéltári kutatások alapján írja meg Békés vármegye történetét. Ajánlatát 1892-ben elfogadták, s a munka megírásával megbízták. A társulat ennek a monográfiának kiadását már nem érte meg. Az alapítók és vezérek közül Zsilinszky eltávozott a megyéből, Mogyoróssy és Haán meghaltak, a veszteségeket nehezen lehetett pótolni. A múzeumőri állásra nem akadt megfelelő vállalkozó, az új főtitkár szintén elköltözött a megyéből. Amikor 1894. január 4-én meghalt Göndöcs Benedek is, széthullott az egyesület. A régóta elégedetlenkedők úgy vélték, hogy az egyesület működését szélesebb alapokra kell fektetni. Haán Lajos helyébe választott új alelnöknek, Oláh Györgynek elnöklésével még ebben az esztendőben megalapították a Békés Megyei Közművelődési Egyesületet. Az utóbbi egyesület az előbbiből alakult ugyan, hiányoztak azonban a lelkes vezérek. Oláh György életerejével elmúlt az új egyesület is anélkül, hogy valami érdemlegest alkotott volna. Létezésének talán egyetlen emléke a megalakulásakor kiadott „Emlékkönyv”, melyet Oláh György szerkesztett, s melyben dr. Karácsonynak „Gyula felszabadítása a török uralom alól” című tanulmánya látott napvilágot.

1893 elején útnak indult dr. Karácsonyi János, hogy az eddig feltárt anyagot kiegészítse. Levéltárról levéltárra járt, még a müncheni levéltárat is átkutatta, mígnem az idő gyors futása az összeszedett adathalmaz feldolgozására nem figyelmeztette. Megbízói a millenniumra kívánták kiadni Békés vármegye történetét, s 1896-ban meg is jelent az, három vaskos kötetben. Az elsőben a vármegye általános történetét tárgyalta 1867-ig, a másodikban elmondotta a vármegye mai területén létező vagy egykor létezett városok, községek főbb eseményeit, a harmadikban pedig a nemesi családok múltját beszélte el 1848-ig. A munka megjelenése óta több mint három évtized telt el, de azóta sincs jobb megyei monográfiánk. Bárki foglalkozzék megyénk vagy városunk történetével, annak mindig nélkülözhetetlen forrása és útbaigazítója lesz. Koránt sem akarjuk azonban azt mondani, hogy a helytörténeti kutatás terén már nem volna több tennivalónk. Mint a millenniumban megjelent legtöbb monográfia, ez is túlnyomó részt a középkorral foglalkozik. Ha a többieknél mélyebben tárgyalta is az 1695–1867-ig terjedő kort, mégis inkább csak a feltűnőbb politikai események regisztrálására szorítkozott. A Harruckern levéltárban, továbbá a megyei és városi levéltárban még rendkívül sok értékes, feldolgozatlan anyag hever, melyek városunknak és a gyulai uradalomnak újabb kori település- és gazdaságtörténetét, birtokeloszlási, népmozgalmi viszonyait, a város önkormányzatának kifejlődését, és jelen korunk annyi más érdekes problémáját egészen új világításba helyeznék. Egy ember élete és ereje kevés az itt heverő rengeteg akta, jegyzőkönyv

és számadás áttanulmányozására, feldolgozására. Amiként 1874-ben középkori helytörténelmünk, úgy most jelen korunk felkutatásához volna szükséges az erők tömörítése, a régi egyesület szellemében, de részben új csapásokon s egy olyan tömörüléssel, mely helytörténetünk további művelésére dr. Karácsi János nevét írni zászlajára, a legméltóbban áldoznánk felejthetetlen emlékének!

Békés vármegye történetével történetírói pályája magas ívben lendült fölfelé, s nem maradt el az elismerés sem: az alig 38 éves férfiút a Tudományos Akadémia tagjai sorába választotta. Nagy elfoglaltsága közepette szívesen foglalkozott továbbra is helytörténeti problémáinkkal, amikor tehetett, így 1925. november 29-én megjelent közöttünk, s ebben a teremben tartotta meg értékes előadását a mai Gyula megalakulásáról.

Városunkhoz fűzték a gyermekkor ábrándjai, a férfikor első sikerei és az öregkor visszaemlékezései. Porai azzal a földdel vegyültek, melynek virágos rétein először futkosott, mint játszadozó gyermek.

EMLÉKTÁBLA KARÁCSONYI JÁNOS SZÜLŐHÁZÁN

ÍRTA: BRÉM LÖRINC PRELÁTUS-KANONOK, FELSŐHÁZI TAG

Nem szerette az ünnepeltetést, életében mindig tiltakozott ellene, de holta után e városban még ritkán látott, hatalmas gyász-ünnepi menetben, ezek szívében mélységes bánattal, gyásszal és szomorúsággal vittük övéi közé a temetőbe, tettük porhüvelyét abba a földbe, mely szülte, ápolta, hogy most csendes pihenésre a boldog feltámadásig eltakarja.

Még le sem süppedt a sír, fölötte csak most nyíltak az első őszi virágok és immár rajta szülői házán a márványtábla, hirdetve időtlen-időig, hogy dr. Karácsonyi János, a magyar történetírás örök dicsősége itt született, a miénk volt, és emlékét mindenkor kegyelettel akarja őrizni Gyula város hálás közönsége.

Ennek az emléktáblának a felállításával nemcsak őt, de önmagát is megbecsülte ez a város. S büszkék lehetünk arra is, hogy nagy szülöttünk emlékének ilyen finom, művészi megörökítésére nem kellett idegenben művészt keresnünk: megtaláltuk azt a mi Técsy Lászlónkban. Ezt e szűk hazában kevés vidéki város tehetné!

Méltó módon örökíti meg, s díszíti a művészi emléktábla a házat, ahol Karácsonyi János született, ahonnan elindult nagyszerű pályájára, hogy rajta ragyogó csillagként fényt, dicsőséget árasszon a kis házra, a szülővárosra az egész magyar nemzetre.

Akik Karácsonyi Jánost csak gazdag irodalmi működéséből, műveiből ismerték, kétségtelenül igen nagyra becsülik őt, tisztelettel gondolnak a házra, amelyből kiindult, de mi, akik közvetlen tanúi, szemlélői voltunk az ő életének, akik ismertük és szerettük mint embert, mi tudjuk, hogy ha nagy volt mint tudós, nem kevésbé nagy volt mint ember; és tudjuk azt is, hogy azokat az erényeket, mik őt oly naggyá, tiszteletre és szeretetre méltóvá tették, azokat mind-mind ebben a szülői házban, munkás, tiszta családi körben szívta magába, mint ahogy a virág gyökeréből szívja a maga illatát.

A nagy tudósnak első tudománya a keresztvetés, a Miatyánk imádsága volt, amit édesanyjától tanult, első útja a templomba, majd az iskolába vezetett; korán fejlődő eszével látta, hogy szülei is imádkoznak és templomba járnak, hallotta és nagy emlékező tehetségével soha el nem feledte, amit neki tanítója, hitoktatója előadott; és amit az Istenfélelemről, szülői tiszteletről,

engedelmességről, szorgalmas munkáról, ember- és hazaszeretetről hallott, azt fogékony lelkében mind-mind összegyűjtötte, velük értelme, érzelme és kedélye egész világát betöltötte, mindez egész életén át hűségesen kísérte. Lelkében az egész világ történelmének az ismeretével, emlékező tehetségében az események, a történetek óriás halmazával mindig azt hirdette szóval és írásban, hogy e világon mindenben: a természet változásában és alakulásában, az ember jó és balsorsában, a nemzetek fényes korszakaiban és gyásznapjaiban az Isten akarata nyilvánul meg és érvényesül. S ő Isten akaratában mindig megnyugodott. Ízig-vérig magyar lelkének mennyire fájhatott szeretett hazájának rettenetes megcsonkítása, a szívéhez annyira hozzá nőtt Nagyvárad elvesztése, Szent László egyházmegyéjének szomorú sorsa, de panaszszó csak az emberek gonoszsága feletti bánatában hagyta el ajkait, különben erős hittel és törhetetlen reménységgel hangoztatta, hogy Isten akarata és tudta nélkül egy hajunk szála sem hull le, meg fog segíteni minket a magyarok Nagyasszonya s Szent László király. Most is fülemben cseng az ő bátor beszéde, amelyet egyik Szilveszter estéjén a váradi székesegyház szószékéről mondott akkor, amikor az oláh világ diadalmármorában, még inkább bűnös lelkiismerete tudatában árulót, összeesküvőt látott mindenki, aki magyarul beszélt; és ő nemcsak magyarul, de magyarán megmondotta: aki áll, vigyázzon, hogy el ne essék, e földön örök uralomról, állandó dicsőségről senki se beszéljen, járt már magyar földön tatár is, másfél évszázadon rombolt itt a török is és ma nem is beszél már senki róluk, a történelem is csak pusztításaikat ismeri.

Azt a benső, vallásos hitéletet, melyet már mint gyermek a szülői házban elsajátított, egész életén át, mondhatnám, ártatlan gyermeki lélekkel gyakorolta. Élete legutolsó éveiben is, ha eljött ide övéi látogatására, akárhányszor épülhettünk rajta, amint a keresztyárón vagy a búzaszentelő körmenetben az egyszerű hívek közé vegyülve imádkozott s énekelte a Mindenszentek litániáját. Ebből a mély vallásosságából eredt páratlan szerénysége, ritka alázatossága, embertársainak kifogyhatatlan szeretete, ezzel a szeretettel neveltetett szegény gyermekeket az intézetekben, ápolgatott betegeket a kórházakban, törölt fel könnyeket, vigasztalt szenvedőket, erősített gyengéket és jóra vezetett tévedőket. Ennek a vallásos életnek az emléke el fog mosódni, amikor kihálnak, akik a jó embert ismerték, e márványtábla sem fogja azt mindvégig megőrizni, de nem is ez az ilyen életnek a jutalma, nem is ezt várta ő. Ennek az életnek igaz jutalmazója csak az Isten lehet, aki őt magához vette, és boldog, örök élettel jutalmazta.

De akinek szeme hosszú évtizedek, sőt évszázadok múlva is rávetődik erre az emléktáblára, tudni fogja, hogy Karácsonyi János volt az a nagy tör-

ténetíró, aki a magyar történetírás örök büszkesége, aki nagyszámú irodalmi alkotásaival halhatatlan emléket állított magának. És ha mást nem is írt volna, mint azt a hatalmas 3 kötetet, melyben 1896-ban – mintegy millenniumi ajándékul – Békés vármegye történetével ajándékozott meg minket, akkor is megörökítette volna nevét a tudósok világában, és örök hálára kötelezett volna minket Békés megyeieket. Hiszen monumentális munkája miatt sokan irigyelték őt tőlünk; és többször hallottam, amikor sajnálkoztak azon, hogy Békés vármegye helyett miért nem a harcokban, eseményekben még gazdagabb Bihar vármegye történetét írta meg, ahol életének legnagyobb részét töltötte. Az ilyen tudományos irigység nem is bűn; hát csak hadd irigyeljék mitőlünk: mi annál büszkébbek vagyunk rá, és annál hálásabban őrizzük emlékét.

Legyen áldott az emléke! A lángészt, a tudóst utánozni s követni csak keveseknek adatik meg. De a lelket tisztán megőrizni, a szívet Istenhez emelni, polgártársat és hazát önzetlenül szeretni mindenkinek szent kötelessége. Aki őt ebben követi, ezt utánozza: az becsüli meg legszebben Karácsonyi János emlékét.

KARÁCSONYI JÁNOS

EMLÉKEZETE

BÍRÓ VENCEL

ELŐADTA A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA II., TÖRTÉNELMI-, JOG- ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK 1942. NOVEMBER 13-ÁN
TARTOTT ÜLÉSÉN.

Megkeresztelkedésének hetvenedik évfordulóján, 1928. december 16-án, a nagyváradi katolikus egyesületek, Karácsonyi Jánost ünnepelték. Ez ünneplésben reá halmoztak minden jogos dicséretet. Mint a katolikus egyház főpapja, tudományos és közéleti egyesületek tagja, vezetője, kiváló író, könyvtárt kitevő könyvek szerzője, sikerekben és elismerésekben gazdag ember, méltán rászolgált az ünneplésre. A hetven év elérését ragadták megtisztelői, hogy szívük érzését előlte kiontsák.

S az öregember mindezen dicséretet csak hallgatta. Szerény egyénisége mintha összeroskadt volna az elismerések súlya és tömege alatt. Hozzászólt ahhoz, hogy életértékeket ő mérlegeljen, és most ő állott a bírálgatások középpontjában. Majd felemelkedett és beszélni kezdett. Előző nap, születése napján, nem jelent volna meg – mondotta –, de e napon eljött, hogy együtt örvendjen az örvendezőkkel. Megkeresztelkedésének az évforduló napján csendben eddig is megköszönte a Teremtőnek, hogy őt a katolikus egyház tagjai közé iktatta. De most hitsorsosai előtt is kijelenti, hogy e nap életének legörvendetesebb napja, egyben hivatottságának előjele. Megkeresztelése ugyanis kivételes volt már annyiban, hogy azon kereszta pja is jelen volt, lévén ő az egyházfi. Ennek védőszárnyai alatt hamar bejutott a templomba, segédkezni az istentiszteleteknél. Az egyház szolgálai így hamar észrevették őt, és nevelőintézetbe, segítették be. Ő tehát kitanult, és az Úr szolgálatába állott. Megvallja – folytatta –, világító kis gyertya helyett közben vakító villám szeretett volna lenni. Azért nyelveket tanult, külföldi tanulmányútra ment, írni kezdett és kitüntetésekert kapott. És most mégis az elért sikerekre, az eltöltött évekre visszatekintve azt állapítja meg, hogy az ünneplések, a tudományos címek, az elért méltóság mind csak porszem. Életében egy értéket lát, azt, hogy kicsiny gyertya volt Isten dicsőségének előmozdításában. Kicsiny gyertya, amely ott világított az iskolai hittanórákon, majd a szemináriumban, a templomban, az elhagyottak betegségánál.

Eszerint érdemei közül Karácsonyi azoknak tulajdonított fontosságot,

amelyek papi hivatásával állottak kapcsolatban. Verejtékes fáradozásai közül Isten jutalmát azokért az érdemekért várta, amelyeket egyházi ténykedései közben oly szép számban szedett össze. Mert ki nem tudná, hogy a pénzt, amelyet a háború értéktelenné tett, azért gyűjtögette, hogy abból templomot, iskolát emeljen. Ki előtt ismeretlen, hogy megszámlálhatatlan volt a szegények száma, akiket segélyezett, hogy a nagyváradi Szent László menedékházát szinte sajátjából tartotta fenn. Istenért hevülő és áldozatkész szívének sugarait magasan lobogó gyertya lángjává sűrítette, amely láng világított és melegséget árasztott mindenfelé.

Karácsonyi János önértékelésének láttára bizonyos fokú félnkség szállja meg az embert, nem esik-e hibába, amikor kiválóságának hangoztatásában más tereken fúj meg harsonát. E nagynevű Akadémia tagjai közé ugyanis másnemű érdemei ültették, és a tudományos világ őt mint történetíró, régészt és nyelvészt könyveli el. Tehát nemcsak gyertya volt ő Isten ígéjének hirdetésében, hanem lobogó fáklya, amely nemzetének őstörténetébe világított. Korokat, nemzeteket, embereket helyezett az igazság fényének ragyogásába, vitás kérdéseket oldott meg, százados homályokat űzött el. Olyan időben, amikor a román uralom éveiben hasonló nyelvtudással, felkészültséggel a magyar történeti álláspontok megvédelmezésére Erdélyben senki sem vállalkozhatott, ő helyállott és mindenki helyett védekezett. Neve fogalommal lett nemzete értékei és történeti múltja helyes beállítottságának hangoztatásában. „Az igazságot keresni legszebb feladata a történetírónak.” – hangoztatta Karácsonyi. Aki azonban az igazság után kutat, és az abban való bevilágítással egy nemzetbe önt lelkesültséget és teremt benne lelki békét: az olyan emberi hivatást tölt be, amely éppen nem áll ellentétben az égő gyertya szerepével, amellyel ő magát azonosította. Történelmi műveivel is lángot gyújtott a nemzeti érzés szentelt templomában és az emberiség művelődésében. Így egészen természetes, hogy a róla történő megemlékezéskor a tudományos szempontok szóba jönnék.

Hetvenedik éve közeledésekor azzal a kéréssel fordultam hozzá, engedje meg, hogy ez alkalomból életrajzával közelebbről foglalkozhassam. Az ő szerénységét ismerve, a kérés valóban merész volt. Ő ingadozott is, de végül megadta magát sorsának. Ekkor több napon át abban a szerencsében részesültem, hogy vendége lehettem. Ez idő alatt műveit könnyűszerrel kézhez kaptam, őt magát meg sok-sok kérdéssel ostromoltam. A Gondviselés adta a gondolatot, hogy vele személyes érintkezésbe lépjek, mivel ily módon olyan adatok is jöttek napfényre, amelyek nélküle örök homályban maradtak volna. A faggatások során szót sem szólott irodalmi alkotásainak értékéről, a kapott elismerések miatt nyert örömeiről, annál kevésbé jótékonyságairól. Kék

szemének őszinteségét melegség járta át, amikor egyszerű, de benyomásokban gazdag gyermekkorára gondolt. Már itt észre lehetett venni azokat a jellemvonásokat, amelyek a későbbi íróban oly szépen kibontakoztak.

Édesapja, Karácsonyi János vele egy nevet viselt, szücsiparos volt, szorgalmas és takarékos ember, aki kis házát maga építette. Egyenes lelkülete miatt nem tűrte a hazugságot. Kutató szellem, aki kiválóan értett ahhoz, hogy beszéd közben másból egyet mást kivegyen. Anyja, Papp Terézia szintén iparos körből került ki, szorgalmas asszony, határozott nő, aki példásan végezte a házi teendőket, miként az apa, vallásosságában ő is követendő példát nyújtott gyermekeinek. János tehát e családi körből merítette azokat a hatásokat, amelyek minden nemes iránt érdeklődő lelkében gyermekkorától kezdve megnyilatkoztak. Az Alföld melege, az állandó lakóhely miatt erősödő szülőföld szeretete, a szülők vallásossága, az apa igazmondó és fürkésző természete, az anya rendszeretete a fiú lelkében derűtséget, melegséget, nyíltszívűséget, szorgalmat és az igazság megállapításában utánjárást öntöttek. Az anya örömmel szemlélhette, hogy gyermeke lelkében mély vallásosság ül, amely egyébként a szülőkből a nyolcgyermekes családra egyaránt kiáradt. E gyermekek közül János 1858. december 15-én született Gyulán. E hely népiskolájában Plank Alajos tanító volt reá legnagyobb hatással. Szép írású és szép hangú tanító volt, aki a gyermekeket rendhez szoktatta. A silabizálásról ekkor tértek át az egyenes olvasásra, és a szorgalmas tanító könyv hiányában saját kéziratából tanított. Szívesen megengedte, hogy a kiváló előmenetelő János e kéziratot osztálytársai részére pár krajcárért lemásolhassa. A családhoz látogatóba jött Grócz Géza káplán, később nagyváradai kanonok és nagyprépost, mosolygott a kisfiú vállalkozásán és tréfásan Olcsó Jánosnak nevezhette. De megérlelődött benne a gondolat, hogy ekkora igyekezetet a jövő számára nem hagy felhasználatlanul. Átérezte, hogy a köznép gyermekeiben felcsillámló tudományos érzék nemzeti kincs, amelyet értékesíteni kell. Mivel Gyulán ez időben nem volt középiskola, a nagyváradai római katolikus egyházmegye Szent József Fiúnevelő Intézetére gondolt, amelyben ez időben hatvan tanuló ingyenes ellátásban részesült.

A szegény szülők szívesen követték a káplán tanácsát, aki ez intézetben az ingyenes helyért való folyamodást ajánlotta. Neumann József plébános a kérést pártolólág terjesztette fel és Lipovniczky István püspök azt teljesítette is. A kisfiú elé, a jövő élet elképzelését illetőleg, ezzel új lehetőség tárult. Lemondott tehát arról, hogy asztalos legyen, amire szülei előzőleg gondoltak, hogy Isten segítségével majdan sok ezer ember asztalát hasznos könyvekkel díszíthesse.

A Szent József Intézet, amelyben János hat éven keresztül lakott, gon-

dosan vezetett intézet volt. E hat év alatt a gimnáziumban hét osztályt végzett, az ötödik osztály elvégzése után ugyanis a hatodik osztályról azonnal magánvizsgát tett. 1877-ben régi vágya teljesült, és az egyházmegyei papnövendékek sorába lépett. A nyolcadik osztályt már így végezte be. 1878 június havában kitüntetéssel érettségi vizsgálatot tett.

A váradi premontrei gimnázium, ahol Karácsonyi tanult, jó iskola hírében állott, tanárai a nemzeti érzés ébrentartásában kiválóan munkálkodtak. Zubriczky Flóris tanár, homlokán a hatalmas kardvágás a 48-as idők lelkesítő hatását élesztgette. Várszély Ármin, szintén 48-as honvéd, a gyermekekkel sokat törődött. Cséplő Péter történelemtanár a fiúban a történelmi érzéket erősen fejlesztette. János, mint másodéves gimnazista, a Somhegyi-féle tankönyvből megtanulta a világtörténelmet, magánszorgalomból tanulta meg Fraknói Vilmos magyar történelmét is. Máshonnét is szerzett könyveket, így történelmi tudása a középiskolai diákok átlagos tudását messze túlszárnyalta. A kiváló készségű papnövendéket az egyházmegye a teológiai tanulmányok elvégzésére a budapesti egyetemre küldte. A központi papnevelőben, ahol Karácsonyi is lakott, szép elmékedéseivel, vonzó egyéniségével különösen Czibulka Ferdinánd lelkiigazgató gyakorolt nagyobb hatást reá, ugyanúgy prefektusai: Belopotoczky Kálmán, utóbb tábori püspök, Wolafka Nándor, a jeles szónok. Karácsonyi mindjárt az első évben magára vonta a figyelmet pályadíj megnyerésével. A díjat Fraknói Vilmos a nagyváradi papnövendékek számára tűzte ki. Békés vármegye rövid egyháztörténete című dolgozatával Karácsonyi nyerte el az öt arany pályadíjat. Fraknói utóbb a budapesti központi növendékek részére tűzött ki, 10 aranyat pályakérdés jutalmazására. Az aradi prépostság történetének megírásával e pályadíjat is Karácsonyi nyerte el. E műve már nyomtatásban is megjelent. Fraknói örült a pályázatok sikerének, és a jól induló fiatal író további munkára buzdította. S csak ugyan Karácsonyi, mint negyedéves teológus, Nyugati egyházszakadás című dolgozatával a 120 pengős Pasquich János-féle egyetemi jutalmat nyerte el. Az egyetemi tárgyak között legnagyobb szeretettel az egyháztörténelemmel foglalkozott, hasonló buzgósággal tanulmányozta a dogmatikát is. Az egyháztörténelmet Rapaics Rajmund adta elő, aki Karácsonyi fejlődését jóakarató figyelemmel kísérte.

Elérkezett az 1882. év nyara, amikor két szigorlat letevése után az egyetemről elkerült. Nogáll János püspök őt ekkor áldozópappá szentelte. Első miséjét szülőhelyén mutatta be Göndöcs Benedek plébános segédkezése mellett, ki állandó jóakarója volt, és buzdította őt az írásra. Neves méhészt volt Göndöcs, országgyűlési képviselő, kövérsége miatt a politikai élclapok tárgya. Barátságos ember, aki jókedvet vitt a templomi ünnepet követő

lakomára, amelyet a boldog szülők adtak. Az atyafiakkal összefogva sátrát állítottak a családi ház udvarán, hogy annak zöld lombjai alatt együtt örven-dezzenek mindazokkal, akik teljesült kívánságuk és a lelkesültségtől áthatott életkezdés örömen velük együtt vigadni tudnak.

Pályáját Karácsonyi 1882. július végén Békésen kezdte meg, ahol majd-nem egy évig volt káplán. Ez idő alatt a városi levéltárt nézte át, és harma-dik szigorlatát letette. Majd Nagyvárad-Olasziban, Nagyvárad egyik város-részében, folytatta tovább működését. E helyen hat évet töltött. Plébánosa Palotay László, előbb honvédhadnagy, írókat, régészeket túlságosan szabad gondolkodóknak tartotta, nem nagyon szívesen látta tehát, hogy káplánja közismert régészekkel együtt tervezget. A hitélet fellendítésében kifejtett buzgóságaért azonban őt nagyra becsülte. Abban a felfogásban, hogy a lel-kipásztor családi körben is nagy lelki épülést nyújthat, Karácsonyt a társa-dalmi életbe is igyekezett bevonni. Ez azonban, bár a korlátozott külső érint-keztől nem vonta magát vissza, szívesebben időzött szeretett rózsafái, fő-leg pedig könyvei között. Letette negyedik szigorlatát, »Magyarország és a nyugati egyházszakadás« címen megírta doktori értekezését, és 1885. május havában teológiai doktorrá lett. Látókörének fejlődésére jótékonyan hatott, hogy csakhamar külföldre is eljutott. 1888-ban Rómában jelen volt XIII. Leó pápa aranymiséjén, járt Nápolyban, Pompeiben. Fraknoi Vilmos kérésé-re Schlauch Lőrinc nagyvárad-i püspök beleegyezett abba, hogy a Vatikáni Okirattár Bizottság a magyar vonatkozású oklevelek kutatására Karácsonyt küldje Rómába. Karácsonyi 1889 februárjában el is indult, és négy hónapig tartózkodott Rómában. A Nagyvárad-Olasziban eltöltött hat év előjáróit meggyőzte arról, hogy buzgósága és értékes irodalmi munkássága őt a nö-vendék papság vezetésére teszik alkalmassá, 1889-ben helyettes, 1893-ban meg rendes teológiai tanárnak nevezték tehát őt ki.

A Vatikáni Okirattár Bizottság megbízásából Karácsonyi 1891-ben újra Rómában járt és magyar vonatkozású iratokat másolt. Hazatérése után nagy munkába fogott. Békés vármegye törvényhatósági bizottságának megbízá-sából ugyanis Békés vármegye történetének megírását kezdte meg. Az ada-tok után Bécsbe, Münchenbe is eljutott, mivel Gyula 18 évig Brandenburi Györgynek, II. Lajos magyar király nevelőjének, birtokában volt, a városra vonatkozó iratai a bajor országos levéltárba kerültek. Az eddig kifejtett mun-kásság szép elismerése volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1896-ban őt levelező tagjává választotta. Pusztaszeri monostor címen a következő évben székfoglalóját meg is tartotta.

Főleg az utóbbi években végzett nagy munka Karácsonyt arról győzte meg, hogy irodalmi tervei megvalósítása végett nyugalmasabb elfoglaltsá-

got kell vállalnia. 1894 nyarán tehát a teológiai tanárságot ott hagyta, és kicsiny plébániát vállalt Nagyvárad közelében, Biharpüspökiben. A nagyváradi könyvtáráktól ilyen módon nem szakadt el. Plébános korában foglalkozott a bihari régi vár felásával. E munkára őt a Bihar Megyei Régészeti Egyelet küldte ki. Ezen ásatások révén tisztázódott, hogy a bihari vár kővár volt és nem földvár. A magyar nemzetségek történetének anyagát is ez években gyűjtötte össze. Gr. Lónyay Elemér megbízásából az első Lónyaiak történetét írta meg 1893-ban. Csendes munkaköréből 1904-ben őt a budapesti hittudományi kar ragadta ki, amidőn az egyháztörténeti tanszékre meghívta.

A meghívást Karácsonyi örömmel fogadta azzal a szándékkal, hogy ez állását többé nem hagyja el. Otthont rendezett be tehát a maga számára, ahol a vallási és tudományos élet előkelőségeit többször együtt látta. Prohászka Ottokár, Glattfelder Gyula, Hanauer István, – valamennyien püspökök – jártak be vendégszerető házába. Váratlanul jött fordulat azonban mostani életirányából csakhamar kiemelte. 1905. május 18-án ugyanis őt a király nagyváradi kanonokká nevezte ki. Kinevezését maga az egyházmegye óhajtotta, nehogy az egyházmegyéből történő betöltési jog elévüljön. Így Karácsonyi működésének középpontjába újra a templom került, ennek azonban a régi-nél most már nagyobb fényt adott. Háta mögött ugyanis tudományos sikerek és elismerések, egyetemi tanszék, széleskörű társadalmi megbecsülés állottak, ezekhez most egyházi kitüntetések is járultak. 1907-ben ugyanis őt a király hollótvai c. préposttá, 1916-ban meg vovárdiai v. püspökké nevezte ki. A pápa meg 1922-ben nagypréposttá tette.

Mint főpap, ezidőktől benne volt mindama megmozdulásokban, amelyek a vallási, a közéleti, társadalmi és irodalmi életben jelentőséggel bírnak.

Ami az egyházi életet illeti, 1906-ban átvette az egyházmegyei főpénztár vezetését, majd a káptalani gazdaságok vezetését fogadta el. 1913-ban közreműködött abban, hogy a nagyváradi róm. katolikus egyházmegye különböző tőkéi és gazdaságai Egyházmegyei Alapítványi Pénztárba egyesíttessenek. 1916-ban IV. Károly koronázásakor ő volt a koronázó hercegprímás pástorbotvivője. 1921-ben az irgalmas nővérek vezetése alatt álló fiú- és leánynevelő intézet igazgatóságát vállalta el, 1922 óta a Nagyváradi Koldusápoló és Szent László Menedékház Egyesület elnöke lett. E menedékház az irgalmas nővérek gondviselése mellett ifjakat nevelt, öreg polgárokat, elaggott asszonyokat ápolt. Igen nagy volt a szegények száma, akiket Karácsonyi havonként segélyezett, vagy akiket rendkívüli időben és rendkívüli alkalmakkor támogatott. Akik erkölcsi támogatást kerestek, azok is hozzá fordultak, tekintélye és összeköttetései révén ugyanis nélkülözhetetlenné vált.

Hasonló elfoglaltsága volt a közélet terén. Mint Bihar vármegye tör-

vényhozó bizottságának tagja, jelen volt a vármegye gyűlésein, a vármegye közigazgatási bizottságának is tagja volt. A Sebes-Körös Vízszabályozó Társulat elnökévé választotta. Mint a Szent László Nyomda R. T. elnöke a Tiszántúl katolikus napilap fenntartásán sokat fáradt. A nagyváradai tüdővész ellen védekező egyesület is elnökévé tette. Az új tüdőszanatóriumot a világháború idején átengedte a tüdővészbe esett katonák ápolására. A szenvedő katonákat sokszor meglátogatta és vigasztalta, irgalmas cselekedete elismerésül a Vöröskereszt Egylet a „Patriae et humanitati” érdemkereszttel jutalmazta.

Társadalmi működése révén tevékenyen részt vett a város és Erdély közeletében. 1909-ben a Nagyváradai Katolikus Kör elnökévé választották. Sokat fáradt abban, hogy a kör új és alkalmas helyiséget kapjon. Sok tervezgetés után, főleg Belopotoczky Kálmán tábori püspök és nagyváradai prépost áldozatkészségéből, továbbá Karácsonyi 30 ezer korona hozzájárulásával, a kör el is nyerte a szükséges pompás helyiségeket. A kör nagyterme színpaddal és karzattal van ellátva. Ugyanúgy elnökévé választotta őt 1922-ben a nagyváradai Szigligeti Társaság. A román uralom éveiben a katolikusság erős összefogója volt az Erdélyi Katolikus Népszövetség. Itt a nagyváradai egyházmegyét ő képviselte. A Népszövetség évi nagygyűlésein állandóan részt vett. Az ő tevékenységének köszönhető, hogy a Népszövetség keretében az Erdélyi Katolikus Akadémia három szakosztállyal megalakult. Az elnöki tisztelet ő töltötte be. Az Akadémia könyvek kiadásával, előadások tartásával nagy eredményeket ért el, amíg nem alakult át Pázmány Társasággá. Az akadémiái magaslat fenntartására u. i. az egyre gyérülő katolikus tudósok már nem vállalkozhattak.

Tudományos működése hozta számára a legnagyobb elismerést. Fejérpataky László indítványára a Magyar Tudományos Akadémia 1906-ban a magyarországi ferencrendiek történetének megírásával bízta meg őt. A mű anyagának összegyűjtésére a ferencrendi levéltárak átkutatása végett szinte az egész országot bejárta. A munka „Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig” címen meg is jelent. „A horvát történetírás zátonyai” és „Horvát vakoskodás” című dolgozatai a magyar államjoggal szemben alkotott hamis vélemény ellen szálltak síkra. „A magyar nemzet történeti joga” című munkája hasonló célokból ered. „Száz ezer baj, millió jaj egy tévedés miatt” című füzetével a magyar-román kibékítés érdekében fáradozott. 1919 óta a magyar nemzet általános történetével foglalkozott tüzetesebben, és az 1095-ig szóló részt három füzetben ki is adta. Végso éveiben Erdély történelménél időzött sokat. Egész sereg értekezésein kívül (A hét vár, Vallon-olaszok Erdélyben, Orosz-szláv lakosok Erdélyben, A görög kat. magyarok eredete,

stb.) az erdélyi kat. püspökség történetét is megírta 1571-ig „Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene” című gyűjtőműben. Szent László király életének könyvet szentelt. Kutatta a székelyek eredetét, és foglalkozott az erdélyi magyarság történetével. Működését kiegészítik a tudományos társulatokban (Magyar Tudományos Akadémia, Szent István Akadémia, Heraldikai és Genealógiai Társaság, Erdélyi Irodalmi Társaság, Erdélyi Katolikus Akadémia, Szigligeti Társaság stb.) való felolvasásai és előadásai. Mint a Magyar Történelmi Társaság választmányi, a Szent István Akadémia és az Erdélyi Irodalmi Társaság tiszteletbeli tagja, a Heraldikai és Genealogiai Társaság tiszteletbeli elnöke, állandó kapcsolatban volt a tudományos világgal. Tudományos munkásságával vívta ki a tudós nevet. A tudóssá levésnek verejtékes az útja. Az elmélyedésben, kutatóutánjárásban eltöltött hetek, évek, évtizedek, többször elcsüggesztő sikertelenségek, keserűséget szerző megítélések hátterei az örömnök, amelyet a történetíró szellemi gyermekeinek: érdemes könyveinek megjelenésekor élvez.

Másrészt azonban igaz, hogy már az út is, amelyet a történetíró műve anyagának összehordásában és műve felépítésében megtesz, a verejtékezések mellett, a feltörő ujjongásnak, elragadtatásnak és elszórakoztatásnak olyan bőségével lep meg, amelyet csak ismeretlen és lelkünkkel rokon események kelthetnek. Történetet leginkább eredeti forrásokból lehet tanulni. Lehetnek történeti alkotások, amelyek egyéneket, tömegeket magukkal ragadnak, e kitörések azonban csak kicsinyített képei az író örömének, aki a törmelékek között színaranyat kapott.

Egyik történetíró a színaranyat értékes adatokban látja, amelyeket sokszor meglepő találékonysággal összefűz, hogy belőlük a kort, amely után kutat, képzelete ragyogásában élénk varázsolja. Hevül mindenért, ami a régiebb kort, annak embereit, gondolkozásukat, hite szerint hozzánk közelebb hozza. Sokszor költői meglátással kelt életre hangulatokat, amelyek sárgult levelek molyrágta maradékain porladnak. Saját nyelvükön szólaltatja meg a szenteket, lovagok sisakjára bokrétát köt, elmereng a szeretet kézsimításain és az erőszakosság ökölcsapásain. Úgy érzi, hogy költészet nélkül nincs történelem, mert hisz a történelem az élet, amely az őskorokat a gyermekek egyszerűségébe helyezi.

A másik történetíró haragosan hessegeti az árnyakat, amelyek tiszta látásunk elé sereglenek. Az igazság jelszavával ajkán a történeti forrásokat levetkőzteti, csillogó ruháik letevésére kényszeríti, hogy a maguk egyszerűségében vallomást tegyenek. Vallomást tegyenek a korról, amelyhez a későbbi idők képzelete, tisztelete vagy elfordulása gyakran sokat hozzáadott. E hozzáadásoktól megtisztult történelem azután nem egyszer lombtalan fák

csontvázszerűségével elijeszt. Az író üldöz mindent, ami a költészet gyanúját keltheti.

Karácsonyi alapján ez utóbbi irányzat felé hajlott, de annak túlzásai nélkül. Ellenmondott mindennek, amit nem talált igaznak, és lerántotta a leplet ott, ahol az író szándékos megtévesztésen érte. Az igazságra való törekvésben önmagával is szembe került, ha idők folyamán kutatásaiban más meggyőződésre jutott. Kivételes példája tehát az olyan embernek, aki a saját tekintélyén is üt, ha lelkiismerete azt követeli.

Rövidnek találják művét, amelyet az utókor képzeletében megnövekedett források mellőzésével írt meg – mondja Szent István királyról írott munkájában –, de éppen ez előnye a műnek, vallja, mivel a többi ábránd, a későbbi időkől hozzákötött sallang. Sok oklevél hamis, tehát ezeket nem lehet használni. Tudjuk – mondja más helyütt –, hogy a névtelen elbeszélése csupa mese, de amikor a mese olyan szép! E meséket tehát ki kell pusztítani a történelemből, mégpedig gyökerestől. Mert amint a tarackfüvet soha ki nem irtjuk, mondja, míg csak utolsó, bárcsak kisujjnyi gyökérszállait ki nem húzzuk és meg nem égetjük, éppen úgy a történeti mesének sem lesz vége soha, hacsak el nem szaggatjuk annak összes gyökérszállait és a történeti igazság fényével s hevével meg nem perzseljük azokat. A mesét – hirdeti – nem szabad az igazságnak eléje tenni.

Emberekről, eseményekről szóló történeti műveit tehát úgy írta meg, hogy a mesének bizonyult forrásokat mellőzte, nem törődve azzal, hogy csillogásban és hatásban, terjedelemben soványabb munkát hoz létre. Rossz szolgálatot tesz az, mondja, aki terjeszti a balvéleményeket, mert hiába tesz utána cáfolatot, a mesének jobban hisznek az emberek, mint a cáfolatnak. Mert valamint, ha az ember egy helyre dudvát meg jó füvet vet, a dudvát később hiába igyekszik kiirtani az marad az erősebb; akként a mese és a való együttes előadása is mindig a való rovására történik. Azért tetszik neki az olyan történetíró, mint Pauler Gyula, akinek a „Magyar nemzet története Szent Istvánig” című művéről mondja:

„Fontos mű azoknak, akik a történeti igazság és nem a cifra sallang iránt érdeklődnek.”

A történeti forrásokra biztos kézzel olyan író építhet, aki a források hitelességét ellenőrizni tudja. Karácsonyi e területen lett annyira nagyra, forráskritikai tanulmányai biztosítanak neki elsősorban maradandó nevet és érdemet. Első dolgozatai írásakor rájött arra, hogy a források hitelessége és tisztázása nélkül maradandó értékű munkásságról nem lehet szó.

Az Árpádkor az ő igazi munkaterülete, a gyomlálás munkájában is ott tett legtöbbet. E kor megírása a legnehezebb, mondja, egyrészt a hazugsá-

gok, megtévedések, avagy jóhiszemű, de mégis alaptalan vélemények sűrűségét kell az írónak kikerülnie, másrésről a kútforrások, az eseményekről szóló tanúvallomások elégtelenségével, hiányosságával kell küszködni. Tehát óvatosan, nyomról-nyomra, minden lépést megvigyázva és igazolva kell haladnunk az Árpádkor történetének homályos mezején; és akkor nemcsak az oklevél és a krónikák, hanem a kövek és helynevek is beszélni fognak. Sokszor valóban úgy kell tennie a történetírónak, mint a csillagásznak: mindenféle segédeszközt, számítást fel kell használnia, hogy az idők távolsága miatt elhomályosult eseményt kellően, vagy legalább valamelyest megismer-tethesse és megismerhesse.

A hazugságokra, amelyek az Árpádkor tisztázását sokáig gátolták, Szent Gellért életének megírásával kapcsolatban eszmélt először. E munkájában foglalkozott először Szent István okleveleivel, az időrend kérdésével, ennek bővebb kifejtése végett írta meg Szent István oklevelei és a Sylvester-bulla című alapvető művét. Örömnapja volt a szerzőnek, amikor rájött arra, hogy a bulla készítője 1576-ban nyomtatott művet használt, és ennél fogva bizonyossá vált, hogy e bulla korántsem az ezredik évben készült, hanem 1576 után.

Az ilyen hamisításokra mindig valamilyen mellékcél vezet. A hamisító ügyes ember, aki a kor állapotaival, az iratok kiállítási módjával ismerős, azért megtévesztő munkája hosszú időre sikerülhet. Álkulcsot nem tud készíteni a szabó, rácvásznat nem tud szőni a kovács, mondja Karácsonyi, a Sylvester-bullát sem koholhatta ostoba paraszt, hanem aki a viszonyokat ismerte. Rászedése tehát sokáig sikerült. Pedig a tudományon való rászedés bosszantó, vallja ugyanő, s mintha ilyenkor látná a hazugság ősapját, amint a jól sikerült csínyen markába nevet.

A hamis, hibás keletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig címen könyvet adott ki. Elkészítésére e mű volt legnehezebb, felhasználásra másoknak most már legkönnyebb. Rájött arra, hogy a hibás keltűek sok zavart okoznak, mint a vakolat nélkül beillesztett kő megbontja a többi rendjét, csúfítja az egész falat. A keltezetlenek meg olyanok, folytatja, mint azok a faragott kövek, amelyeket az építő nem tud hova illeszteni. Ezek vagy felhasználatlanok maradnak, vagy rossz helyre téve eléktelenítik a falat. Ez vezette arra, hogy a mások és maga megállapításait a közjó javára sorrendbe szedje.

Az ilyen tisztázások sokszor nagyon fáradságosak, főleg akkor, ha a történetírónak elterjedt balvéleményekkel is szembe kell helyezkednie, de leg-szebb, magasztos feladata, vallja erős hittel Karácsonyi, a vitás kérdések végleges tisztázása. Minden ilyen vitás kérdés, mondja, rohanó patak, amely a történetírónak útját állja; minden megfejtése a vitás kérdéseknek ama patak fölé készült híd, amelynek segítségével a történetíró a múltnak óriási terén

hatalmas lépést tesz előre. Kétségbe, kellene esni, kiált fel, a magyar történetírás jövőjén, le kellene mondani minden reményről a vitás kérdésekből való kibontakozás iránt, ha nem hinnők, hogy gondolkozó történetíróink egy része előbb-utóbb többre fogja becsülni a kútfőbírálatokon, a megbízható vallomásokon alapuló érvelést minden csillogó, de üres véleménynél. Itt az ideje, hogy a magyar történetírás hagyja oda a vélemények és hozzávetések tekervényes útjait.

A tisztázásoknak módszere van, amely Karácsonyi gyakorlatában eképpen összegezhető: „Valamint a bányásznak szét kell szednie a köveket, hogy a közéjük szorult aranyat kiszedhesse, valamint a kémikusnak alkotórészeire kell bontania a megvizsgálandó bort, hogy a valódit a hamistól megkülönböztesse, aszerint a történetírónak is szét kell szednie a kútfőket, hogy láthassa, hol van bennük valódi arany, hol a valódi színbor.”

Próbakőre, vallja, az oklevéltan próbakövére van szüksége a történettudománynak is, hogy megóvja magát a rászedéstől, éppen úgy, mint az ékszerész is a próbakő menti meg a keserves csalódásoktól: a hamis kövek vételetől. Némely oklevél oly becses a történettudós előtt, mint valami drágakő. De éppen az ilyen, bizonyos tekintetben félelmes is. Mert valamint nem a kavicsot, vagy kőszént szokták hamisítani, hanem az ékkövet, éppen úgy nem holmi pörhalsztó, bírságoló leveleket szoktak koholni, hanem nevezetes, jelentős dolgokról szólókat.

A koholmányok felismerésére, állapítja meg, az egyes évszázadok kancelláriai gyakorlatának, az oklevelek nyelvezetének, szerkezetének, a tisztviselők, a királyi címek, tartózkodáshelyek pontos ismerete és a különböző időszámítások, írásmódok biztos tudása vezet.

Nagy baj a történetíróra – mondja – ha valamely esemény megállapításánál nem talál elég tanút. De baj az is, ha a tanúk egymásnak ellentmondanak. Ilyenkor mégis segítünk magunkon. A szavahihető tanút kiválasztjuk, s azután a többinek vallomását ezzel valahogy megegyeztetjük vagy elvetjük. Mielőtt hitelt adnánk egyes tanúknak a többiek felett, még két eshetőséget kell figyelembe vennünk : vájjon a mintegy megesketendő tanúk egy malomba örölnek-e az elvetendő tanúkkal? Vájjon a szavahihetőbbeknek tartottak közé nem keveredett-e hamis tanú?”

Tisztázó módszerének alkalmazása a Szent István oklevelei és a Sylvester-bulla című művében tisztán szemlélhető. A bevezetésben e kérdéseket teszi fel: Megegyezik-e a tartalma a kor viszonyaival? Tartalmára, alakjára megegyezik-e az egykorú oklevelekkel? Megegyezik-e a későbbi hiteles oklevelek adataival? Tagányi Károly megállapításai szerint ez oklevelek hite-

lességéről szóló vitát e bátor kis könyv dönti el, és a győzelem csak a modern oklevéltan fegyvereivel volt kiküzdhető.

Ugyan jeles történetíró e mű alapján foglalta össze azokat a kiváló tulajdonságokat, amelyeket a kritika Karácsonyiban felismer. Kiváló tehetség köralakja domborodik ki e fejtegetésekből, mondja Tagányi. Tudása rendkívül bő és sokoldalú, de sohasem kicsinyes, mindig a lényegre tartja szem előtt. Dialektikája rendszeres, logikus s azt mindig bátor, eleven meggyőződéssel melege hatja át. Inveniója, amely kifogyhatatlanul termeli az újabb érveket s szempontokat, egyenesen bámulatra méltó. Előadása öntudatos, átlátzó, könnyen folyó. Nyelve nemcsak grammatikájában igaz magyar, hanem őszinteségében is, amely ha kell, erősebb szavaktól sem riad vissza. (Századok, 1892.)

Művei az elsőrendű történetírók közé emelték, mondja róla Békefi Ré-
mig. Eredeti forrástanulmányokon nyugvó bírálata, önálló felfogása, újat alkotó ereje, terjedelmes erudíciója, szinte szakadatlan tevékenysége gazdagon gyümölcsöztek a magyar történetírásnak. (Kath. Szemle, 1901. 471.) Lukcsics József élő történetíróink egyik legkiválóbbjának mondja, páratlan munkásságát, kitartó tudományos energiáját emeli ki. (U. o. 1924. 50.) Más bírálója az újabb történettudósok között a legélesebb elmék egyikének tartja, akinek nagy és alapos tudása mellett különös adománya az, hogy a legapróbb, legelrejtettebb részleteket is észreveszi, és ezzel néha a leghomályosabb kérdésekre is meglepő világosságot áraszt. Alig van cikke, amelyben ne lenne valami, amit a tudomány kisebb-nagyobb vívmányának ne tekinthetne, ami ismereteinket előbbre ne vinné. (Századok, 1897. 225.)

Van azonban olyan olvasója is, aki elismerésének kiemelése mellett nem tud megbarátkozni a kevés anyaggal, amely az egyes források mellőzése után megmarad. Van, aki túlságosan aggodalmaskodónak tartja, mivel csak annak hisz, minek igazságában az ő szigorú mértéke szerint megnyughatik. Más azt állítja, hogy a folytonos fürkészés közben elfárad, és lényeges dolgot nem vesz észre. (Századok, 1897. 225–226., 1905. 755–756.)

Az ilyen olvasók véleménye arra jellemző, hogy tudós ember se várjon minden oldalról egyforma erővel felzúgó tapsot. Az elismerésben is mindig fokozat van, ami az író gondolkodóba ejti, fegyelmezi és tanítja.

A tanulástól meg Karácsonyi sohasem idegenkedett. Írói fejlődése a szakadatlan továbbképzés követendő példája. Kezdő dolgozatai a helyi történetekbe vonták. Az aradi prépostság történetével való foglalkozásból egész sereg értekezés keletkezett. Gyulán, mint földit, dolgozatokért ostromolják. Először kisebb, majd megbízásokra nagyobb műveket írt. Pályatételek kidolgozására vállalkozott. A magyar nemzetségek történetéből fokozato-

san ment át a magyar nemzet történetén. Egyháztörténelmi írói fejlődésére Szent Gellért életének megírása nagy mértékben hatott. Ebben foglalkozott először Szent István okleveleivel és a Sylvester-bullával.

Fő művei: Békés vármegye története, I–III. k., A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, I–III. k., Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, I–II. k. Tudományos szempontból legjobbak: Szent István oklevelei és a Sylvester-bulla ; A magyar nemzet történeti joga.

Békés vármegye történetének megírásához a szülőföld szeretetétől áthatva fogott. Megindulással fog tollat – mondja, hogy történetírója legyen a földnek, amelynek porában vala játszadozó gyermeke, mint nyolcéves fiú 1867-ben kisgyermek társaival együtt játszadozva nézte végig a főispáni fogadtatás előkészületeit.

„Sem ő, sem más nem sejtette, csak a Mindenható tudhatta azt, hogy ő lesz az, aki a következő nap eseményeit Békés vármegye történetének lapjaira feljegyzi.”

Más író kísérletezése után magától ajánlkozott a feladatra, és munkához látva, sok levéltárt bejárt, „miként tomboló zivatar után a kárvallott gazda szétdúlt házának darabjaiért messze földre kénytelen menni”.

A munka azután egészen újan elkészült. Új adatok, levéltári kutatások alapján írt nagy mű. Éles kritikus főnek, fáradhatatlan kutatónak és alapos történet ismerőnek egyik legbecsesebb munkája.

A legjobb vármegyei monográfiák közé tartozik, és a monográfusok előtt követendő példának áll. (Századok, 1899. 460–463.)

A magyar nemzetségek történetében éles kritikájával azt a tekintélyes épületet emelte fel, amelyen belül az ősi magyar társadalom előkelőségeivel találkozunk. XI–XIV. századi okleveleink egy nemzetséghez számítják a családokat, amelyek egy közös őstől származtak és egyidőben több ágon éltek. A nemzetség több vérrokon családnak gyűjtőneve, amellyel más rokonsági családoktól megkülönböztették. E műben a szigorú kritikus vizsgásmével, boncoló, összehasonlító és megkülönböztető értelmével, szigorú és mélyreható ítéletével találkozunk. Mondák és regék ködfátyolként oszlanak szét s tűnnek el szemünk előtt. A krónikák megbízhatatlan állításai az oklevelek nyilatkozata előtt semmisülnek meg. Amit gyanús szemmel néztünk, nem egyszer az oklevelek által nyer erőben. E munka sok valószínűtlenséget küszöböl ki a tudomány tárházából, még többet igazít, pótol, megvilágosít. A rengeteg anyagban el nem téved, hanem utat nyitott, világosságot teremtett. Az a józan természetes érzék, amellyel Karácsonyi a magyar nemzet életét vizsgálja, biztos és hű kísérője és tudományos sikereinek nem utolsó tényezője. (Kath. Szemle, 1901. 471., 1902. 281.)

Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig című munka a Magyar Tudományos Akadémiától jutalmazott pályamű. Sok utánjárás-sal, utazgatással készült a Szent Ferenc rendiek munkás életét feltáró könyv. A rend igénytelensége miatt gyorsan terjedt, főleg a városi szegényeket neveli. A rendtagok legnagyobb része kézműves volt. Hányódásaik, az építésszet, művészet terén szerzett érdemeink állanak elének e műben, amely írójának a megbecsülés újabb megnyilatkozásait szerezte meg. A kereszténység és tudományos világ számára ajándék, amely égető szükségét szüntet meg. Már sokan kísérleteztek e feladat megoldásával, de csak Karácsonyi tudott vele megbirkózni, akinek gondviselészerű munkabírását s kivételes memóriával társult kritikailag kutató tehetségét csak bámulnunk lehet. (Kath. Szemle, 1924. 50.)

A magyar történelemben annyira felmagasztalt szenteknek: Szent Istvánnak, Szent Gellértnek és Szent Lászlónak az életrajzát is megírta.

Szent István életrajzát maga is rövidnek tartja, viszont ebben látja előnyét is, mert ezen felül minden ábránd. Sok oklevél hamis, tehát nem lehet azokat felhasználni. Szent Istvánban olyan királyt rajzol, akinek éles elméje, magasztos erkölcsi magaviselete idézte elő, hogy a magyar nemzet nem kényszerítésből, hanem szívesen fogadta el a törvényes rendet, keresztény művelődést. Forrás-szegénysége egyik bírálójában csalódást idézett elő, a másikat viszont a mű kielégítette. (Századok, 1905. 755–758., Kath. Szemle, 1904. 980–982.) A Szent Gellértről szóló mű a hittérítők tevékenységének dicsérete, köztük főleg Szent Gellérté, akinek ereklyéit tisztelni a szerző kétszer is járt Milánóban. Szent László király életének megírására személyes tisztelet is sarkallta. Napokat töltött, mondja, a bihari várban, ahol a nagy király gyermekkorában játszadozott, sokszor fordult meg a váradi várban, ahol a szent király imádkozott. Ő maga ki lett volna téve, folytatja, a tudatlanság, tévedés, elégedetlenség, erkölcstelenség minden veszedelmének, ha Szent László ki nem szakít némi részt a föld javaiból avégre, hogy abból a katolikus egyház a váradi intézetben, ahol ő is nevelkedett, az ifjakat jól nevelje és igazra tanítsa. A mű a király életéből az addig elhanyagolt vallási mozzanatokot állítja előtérbe nagy meglepődésére a Szent István Társulatnak, amely az életrajz megírására a szerzőt felszólította.

E művei, valamint a magyar nemzet őstörténelméről, honalapításáról, a nyugati kereszténységre való áttéréséről írott munkái, továbbá nagy számban megjelent értekezései sok új megállapítást tartalmaznak, sok vitás kérdést tisztáznak, vagy olyan nézeteket tartalmaznak, amelyek hozzászólásokat idéznek elő. János püspök dogmáin elmélkedve, ahogy Márki Sándor kifejezte, rájövünk, hogy sokat kell újra tanulnunk. (Magyarság, 1925. jan. 25.) Művei gazdagok fordulatokban, új állításokban, következtetésekben. Forrás-

tanulmányai e forrásokat új megvilágításba helyezték, amelyeknek hatása az ő írásaiban látszik meg elsősorban. A hun rokonság kérdésében, a székelyek eredetében, általában a magyarság őskorában sokban eltér más írók könyveitől. De e kérdésekben még sok vita is fog elhangzani éppen a források elégtelensége, vagy megbízhatatlansága miatt, amelyeknek tisztalátásba helyezése Karácsonyinak egyik fő törekvése.

Legszívesebben a társadalmi osztályok múltjával és a magyarországi, valamint az erdélyi nemzetek történetével foglalkozott. Az izmaeliták, valon-olaszok, románok, székelyek, moldvai csángók eredetének értekezéseket szentelt, a régi Magyarország nemzetiségeiről meg könyvet írt. Erdély jövő történetíróinak is azt a feladatot szánta, hogy lehetőleg helyről-helyre járva, a lakosság betelepülését és fokozatos fejlődését dolgozzák fel. Erdély benépesedésének kérdését csak ez az eljárás oldhatja meg. Igaza is van, mert minden más történeti forrás inkább megcsalhatja az embert, mint a föld és a nyelv, amely a földön hangzik. Minden más olyan csak, mint a folyó víz : tovasikló és folyton változó. A föld és nyelv olyan, mint a folyó partja: szilárd és állandó.

A történeti források között Karácsonyi nagyon felhasználta a nyelvet, amely a helyneveket, személyneveket jelöli. Előismereteit főleg értekezésekből merítette, de nagy nyelvtudása (magyar, latin, görög, német, román, francia, szláv, olasz) arra segítette, hogy szómagyarázatokba bocsátkozzék. Szaklapokban ügyes szómagyarázatot közölt, művei meg lépten-nyomon telve vannak a nyelv segítségével történő megfejtésekkel. A gepida szóról való magyarázata nem váltott ki közmegnyugvást. (Magyar Nyelv, 1927. 519., Századok, 1927. 416.)

Karácsonyi János jellegzetes típusa volt azoknak a történészeknek, akik különösebb nyelvészeti képzettség nélkül a helynévfejtések terén is sok figyelemre méltót alkottak. Egyes helynévmagyarázatait az teszi érdekessé, hogy Karácsonyi mindig a legrégibb adatokig nyúl vissza. A család-, birtoklás-, egyház- és művelődéstörténet, nem utolsósorban politikai történet tényeinek biztos és széleskörű ismeretével sok olyan tényezőt tud helynévmagyarázataiban figyelembe venni, amelyeknek ismerete nélkül a helynév meg sem fejthető. Ilyen okok teszik érdekessé és könnyedségükben is biztosakká helynévfejtegetéseit. Ezek a Magyar Nyelv egyes évfolyamaiban jelentek meg 1905-től. A Lökösháza név előtagjában a Lőrinc személynév kicsinyítő Lökös alakját mutatja ki. (M. Ny. I., 182–3) Kimutatta azt is, hogy az Albis helységnevek az Albert név kicsinyítő alakját őrzik (M. Ny., I., 275.), a Füle meg a Fülöp lat. Philippus becealakja (u. o.) A Gyulaféhevár névnek magyarázatával is helyes nyomon járt, ha magát a helynévben lévő fehér szó jelentését nem is értelmezte megfelelően. (M. Ny. XIII., 204.) Legkiemelkedőbb

magyarázata mindannyi közül a több községünk nevéként előforduló Ardó név magyarázata. Ezt ő nagyon ötletes és leleményes módon az okleveles adatok teljes ismeretével és a nemzetiségi vonatkozások figyelembevételével az eredetibb Erdőóvó névből magyarázza, és rámutat ugyanakkor egy kivesszett ősi magyar társadalmi réteg, az erdők védelmére rendelt örök (custos silvarum) egykori gazdaságtörténeti szerepére. (Mit jelent e helynév – Ardó? *Etnographia*, 1902. 347–350.)

Van néhány helynévmagyarázata, amely kevésbé meggyőző.

Nyelvemlékeink korának, a készítőik, leírók kilétének megállapítására nézve is szolgált Karácsonyi adalékokkal. Így kimutatta, hogy a Lányi-Kódexet (1519) nem ferencrendiek, hanem premontreiek írták le (M. Ny. XVII, 149–51.), a Königsbergi szójegyzék pedig alighanem a XV. század legelőjéről való. (M. Ny. XII, 370–1.) Ezek a cikkek azt mutatják, hogy Karácsonyi szaktudománya területétől távolabb álló tudományszakokra is állandóan ügyelt. Egyik cikkében kimutatta azt is, hogy a Toldi-mondában levő francia elemek nem délszláv közvetítéssel, hanem a magyarországi vallon telepések útján kerültek hazánkba. (*Etnographia*, XXIII, 321–323.)

A történeti forrásokban való tájékozottsága nyelvi magyarázatainak olyan tekintélyt kölcsönzött, hogy a Magyar Nyelv, ez a legtekintélyesebb és olyan kritikus szerkesztőktől szerkesztett folyóirat, mint Szily Kálmán és Gombócz Zoltán, mindig szívesen közölték Karácsonyi nagy adatismeretre épített és józan ítélőképesseggel megírt cikkeit. (A nyelvészeti megállapítások Szabó T. Attilától valók.)

Azok közé a kevesek közé tartozik, akik a történelem segédtudományait alaposan ismerik és művelik. Régészeti, földrajzi, családtörténeti, oklevéltani szaktudással készült dolgozatai, észrevételei, megállapításai sokoldalúságának bizonyítékai. Felkészült a régibb korok legfogósabb kérdéseire való hozzászóláshoz és megmagyarázáshoz.

Nemcsak maga írt, hanem bírálataiban mások történetírói munkásságát is ellenőrizte. Tekintélyes számban írott kritikái azoknak az elveknek hódolnak, amelyeket műveiben vall. Okiratokkal bizonyított valóságot ismert el értéknek, a tévedéseket alaposan boncolgatta, nemcsak általánosságban emelt ellenök kifogást. Vizsgálta az írók kritikai érzékét. Örömmel állapította meg, ha megbízható mű alapján az olvasó a balvélemények sűrűségéből kigázolt. Az őskorok tárgyalásánál a homályosság elűzésével is beérte, mert mint mondja:

„Valamint megelégszünk, ha a szemhatár szélén az alakot csak úgy nagyjából vesszük is észre, akként a történelmi szemhatár szélén álló népek homályos emlékezetével is meg kell elégedni.”

Nem tartotta elégnek a hadi események leírását, hanem a művelődés-történeti tudást is megkívánta. Bírálataiban kiemelte a családtörténetnek fontosságát, mivel a családi levéltáraknak nemcsak helyi, hanem országos fontosságuk is van. Családi történelmük országos jelentőségű lesz azzal a ténnyel, hogy nagy embereket is adnak a történelemnek. A magyar történet-írásnak is haszna van abból, ha a főúri családok eredetére, tevékenységére a kutatással fény derül.

„Mert – mondja – csak a régi adatok szorgalmas összegyűjtése s bírálati összetevése nyújt módot ahhoz, hogy az Árpádkor borongó homálya eloszol-jék s kitűnjék, hogy a magyar főurak nemcsak uradalmaik nagyságára, ha-nem régiségükre nézve is kiállják a versenyt más országok nagy családjaival.”

Nyelvezete egyszerű, miként szerény és ünnepiességet nem kívánó volt egész megjelenése. Kritikai műveiben a meggyőzés, kézenvezetés eszközein kívül más fogásokhoz nem nyúlt. Írásaiban erőteljesség, határozottság van, amelyet biztos tudása kölcsönöz. Bizonyítás közben nekiheví, fellelkesül. Tükörlapot tart elénk, amelyből bizonyított igazsága látszik. Kérdéseket tesz fel, amelyekre megfelel, vitába ereszkedik, amelyet tisztáz. E vitatkozások-ban a bizonyítékot mérlegre teszi, a rosszat kidobja, csak a jó után indul íté-letében. Megmondja, mi való, mi kétséges, mi valószínű. Kíérzik soraiból az öröm, amelyet az igazság felfedése és annak nyilvánosságra hozása neki okoz. Olvasóit közeli ismerőseinek tekinti, mint akikhez sokszor szólott mű-veiben. A vitás kérdések tisztázása után írott munkáiban, amelyekben már az eredményeket használja fel, nyugodt elbeszélő: elültek a harcok, a béke művei következnek. Érdeklődéssel olvassuk az új történelmet, amely eddi-gi tudásunktól sokban különbözik. Előadása élénk. Ezt az eleveniséget for-dulatosságával, tartalomgazdagságával, élénkségével éri el. Merész képeket, meglepő hasonlatokat hiába keresünk írásmódjában. Hasonlatai többször a szent iratokra emlékeztetnek, amelyeket annyiszor forgatott, a természetre, amelyben oly szeretettel időzött. Éleselméjűsége nem annyira a kifejezőmó-don látszik meg, mint az ötletes elgondolásban, amelyet forrásai benne tá-masztottak. Inkább az észhez, mint a szívhez szól munkáiban, amelyekből lépten-nyomon igaz vallásosság árad felénk.

A gyűlölet rossz tanácsadó és roppant rossz útmutató az igazság keresé-sében, vallja egyik értekezésében. Ez érzéssel kutató, fáradt, abban a meg-győződésében, hogy önzetlen munkájának eredménye az igazság.

Óriási méretű munkásságát csodálattal szemléljük. Nagy felkészültsége mellett is meglepő a szaporaság, mely őt mint író-t jellemzi. Nem is lehet azt másképp megérteni, csak ha azt a tervszerűséget nézzük, amellyel tudomá-nyos munkálkodására felkészült, és azt gyakorolta. A céltudatos önképzés

egyik alaptulajdonsága, amely őt előbbre vitte, és a tudományos munkálkodásába bevitt jellemvonásait kiegészítette. Valami ösztönszerű vágy hevítette, hogy folytonos utánjárással a dologra világosságot derítsen. Azok közé a történetírók közé tartozott, akik nem elégsznek meg csendes menetűnek ígérkező tárgyak feldolgozásával. A vitás kérdések árjába vetette magát, hogy a felkeltett viharok közepette szellemes elgondolásainak, tiszta ragyogásba helyezett érveinek, világosan, áttekinthetően vezetett tárgyalásának fényét csillogtatva, fölényes győzelmének belátására bírja az olvasót.

Hetvenéves korában éppen úgy íróasztala mellett ült, mint írói pályája kezdetén. Mozgékony káplánra emlékeztető elelenséggel, testi és lelki frissességgel érkezett fáradhatatlan életútjának e nevezetes időpontjához, hogy a közmegebecsülés erős kézzorításától bíztatva, új erőt nyerjen a jövő munkára.

Napi munkáját óramű pontossággal osztotta be. Szinte percről percre kimérve végezte teendőit. Szórakozása abból állott, hogy naponkint el látogatott a „katolikus” körbe, a nagyváradi-olaszi plébánia templomba, és időnkint az Urak Mária Kongregációjának ájtatosságaira, figyelmességét mutató névnap i üdvözlésekre, betegek látogatására a Tüdőszanatórium felkeresésére. E tüdőszanatóriumi betegeire a sajátjából nagyon sokat költött. Napirendje vallásilag és egyénileg jól szabályozott volt. A mértékletességben annyira vitte, hogy a felmentést a nagybőjt egy napjára sem vette igénybe. Áhítatba merülve sokat elmélkedett a templomban, vagy lakásában fel és alá járván gondolkozott vallási dolgokról, miközben a székesegyháznak soha hátat nem fordított. Vallásossága a rózsafüzéres lelkek egyszerűségéig és őszinteségéig magasztosult, azt utazás közben sem szégyellte imádkozni. Mindezekhez járul, hogy társaságkedvelő, jókedvű, mindenkihez előzékeny volt. Neheztelést nem ismert. Érintkezéseiben, beszédében a megszólításában megfontoltság, tudatosság nyilvánult. Nem volt szava, melyet vissza kellett volna vonnia, cselekedete, amely követésre méltó ne lett volna. Lelkületének magával ragadó egyszerűsége, lelkesültsége mindenért, ami szép és nemes, vallásért, erkölcsért való őszinte hevülése mindenkit megragadott. Közvetlen modora, büszkeségtől mentes emberszerető érzése, lebilincselő érintkezésmódja miatt őt mindenki szívébe zárta.

Környezete a tudóst tükrözte vissza. „Nagyváradon a kanonokok utcahosszúságra elnyúló egymás mellé épített házakban laknak, a házak előtt összekötő oszlopos folyosó, a másik felén minden ház után magas fallal elválasztott kert. Karácsonyi abban lakott, amelyben valamikor Ipolyi. A házban már reggel öt órakor élet kezdődött, amikor ő felkelt. A templomi és káptalani ügyek elvégzése, után íróasztala mellé ült, ahol munkáját csak a hozzá

folyamodók és az egyesületek gyakori megjelenései szakították meg. A délutáni időre estek szereplései, amelyeket az egyesületekben fejtett ki. Ugyanúgy látogatásai is. Este kilenckor pontosan lefeküdt. Házában minden a valásnak és a történeti szellemnek hódolt. A folyosót Bihar megyei történeti nevezetességű romok képei díszítették, nagy dolgozó szobája harmincéves könyv gyűjtés eredményeivel dicsekedhetett. Külön-külön csoportba voltak a nyelvészeti, genealógiai, egyháztörténeti művek, oklevéltárak, folyóiratok, monográfiák. Magánkönyvtára hiányait a gazdag püspöki könyvtár pótolta. Ebben Ipolyi könyvtára külön termet tölt meg.

A társadalmi érintkezésben kereste az azokkal való összeköttetést, akik a történetírás terén kitűntek. Ifjabb éveiben Szilágyi Sándor, Fejérpataky Füstöz, Fraknói Vilmos, Poór Antal, Nagy Gyula, Thallóczy Lajos voltak szellemi támogatói. Szilágyi Sándor örült, ha Karácsonyi közlésre értekezéseket vitt hozzá, Thallóczy, szokása szerint, négyszemközt kissé csipkelődött, de buzdította. Fejérpataky kidolgozásra tételeket ajánlott neki, Fraknói állandóan oldalán állott. Poór Antallal levelezett, Szentkláray Jenővel, Áldani Antallal, Bunyitay Vincével jó viszonyt tartott fenn, Márki Sándorhoz meleg barátság fűzte. Márki öt családjával együtt többször meg is látogatta. Amikor meg a kolozsvári egyetemről a román uralom miatt kiszorult, és mint vagonlakó a biharpüspöki állomáson napokig vesztegelt, akkor Karácsonyi volt segítségére. Csánky Dezső és Tagányi Károly a levéltárban jártak kezére Karácsonyinak.

Utolsó szentmiséjét 1929. január elsején végezte. Amikor kilenc óra körül nővére, Teréz, aki gondos és takarékos kézzel háztartását vezette, hozzá benyitott, őt íróasztala mellett találta, amint feje erőtlenül könyveire hanyatlott. Az orvosi tudomány már nem segíthetett, úgyhogy délután négy órakor befejezte munkás életét. Holttestét szülőföldjére, Békésgyulára szállították.

Amikor éleadatainak gyűjtésével foglalkoztam, Karácsonyi azt kívánta, hogy hozzon ez nekem tisztességet. Jutalmamat elvettem azzal, hogy róla e nagynevű Akadémiában szólhattam.

**KARÁCSONYI JÁNOS TÖRTÉNETÍRÓ,
AKADÉMIKUS, CÍMZETES PÜSPÖK
SZÜLETÉSÉNEK 125. ÉVFORDULÓJA
TISZTELETÉRE RENDEZETT EMLÉKÜLÉS
ELŐADÁSAI (1983)**

KARÁCSONYI JÁNOS ÉS BÉKÉS MEGYE

DR. TARNAI ANDOR, AZ ELTE TANSZÉKVEZETŐ EGYETEMI TANÁR

A hely és az ünnepi alkalom azt kívánja, hogy az előadás első mondatában elismerés és köszönet hangozzék el Békés megye és Gyula város tanácsa iránt, amely a jelen és a jövő érdekében szükségesnek és hasznosnak tartja, hogy megemlékezzék a múlt neves szülötteiről; a történészek között a két egyházi születésű Márki Sándor, a füzesgyarmati Csánki Dezső után ezúttal a gyulai származású Karácsonyi Jánosról, aki az említettek mellett ugyancsak rászolgál, hogy megyéje és városa ne feledkezzék meg tudományos munkásságáról. Békés megye nemcsak azért, mert utolsó, máig érvényes monográfiáját Karácsonyi János írta, Gyula városa sem csupán azért, mert kisebb kötetre rugó cikket jelentetett meg róla és közvetlen környékéről: mindkettő elsősorban azért, mert két könyvet és ugyancsak két forráskiadványt publikált, ami bizonyos témákban és szakterületen a most folyó kutatásokban is nélkülözhetetlen. E kiadványok a magyar nemzetségek története és a magyarországi ferencesek történetének monográfiája az egyik oldalon, a másikon a váradi regestrum kritikai kiadása (Bunyitay Vincével) és az Emlékek a magyarországi hitújítás korából című forrásgyűjtemény 5 kötete Bunyitay Vince és Rapaics Rajmund társszerzőségével.

A tudományok, közelebbről a történetírás történetében nem túl sok munka akad, amely historiográfiai jelentőségén túl érvényességét is ilyen soká megtartva él tovább, és még kevesebb, amely szerzőjéről kapja nevét; ilyen szakmai zsargonba tartozó kifejezés az, hogy „nézd meg a Csánkiban”, és ilyen az is, hogy „nézz utána Karácsonyinnál”. A szembeszökő tudománytörténeti érdem, ismertség és elismertség felvázolásánál vagy éppen leírásánál, az előadó számára a nehézség abban áll, hogy a tudományok történetének kiemelkedő alakjai (különböző okoknál fogva) jóval kevésbé ismertek, mint a művészeteké, noha tagadhatatlan, hogy manapság az alapkutatások egyre inkább előtérbe kerülnek, s az eredmények lassanként közkinccsé válnak. A következő előadásnak nem más a célja, mint tudománytörténeti szempontból mutassa be a századforduló egyik nagyérdemű historikusának pályáját. A kényszerűen szűkre szabott idő és a hiányos anyagbázis, például a történész könyvtárának és feltehető hagyatéka jó részének hozzáférhetetlensége miatt, eleve lehetetlen részletekbe menni, máskor még egyes témakörökről is le kell mondani: ezért látszott célszerűnek eleve vázlatra szorítkozni, s en-

nek középpontjává Békés megyét, a szülőföldet tenni meg, amelynek társadalmi közege sok mindent meghatározott a történetíró valóban magasra ívelő pályáján.

Ha a tudományt és annak szociális összefüggésrendszerét vizsgáljuk, nem hiszem, hogy az elkerülhetetlen hiányosságok ellenére is szegényesnek vagy egyoldalúnak kell majd lennie az előadásnak: már csak azért sem, mert Karácsonyi Jánosról 1944-ben Erdélyi László írt utoljára tanulmányt az akadémiai emlékbeszédek sorozatában, s az elmúlt évtizedekben legalább néhány kortársi tudós hagyaték bekerült a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratárába, s hozzáférhető az Akadémia levéltára is. Elöljáróban megjegyzem még, hogy Békés megye név alatt nem egyedül az akkori megye mint közigazgatási terület kerül szóba: azt is jelenti helyenként, hogy az egykori Békés, Csanád és Bihar mint tájegység, középpontjában Nagyváraddal és Kolozsvárral, a közelebbi és távolabbi nagyobb kulturális központokkal, hogyan kapott helyet az ország tudományos életében, s mit jelentett akkortájt ezen a tájon „vidékinek” lenni.

Karácsonyi János pályájának elég tipikusnak tűnő első szakaszát Békés megyének, közelebről Gyula városának társadalmi környezete határozta meg. Az eddigi életrajzokban általában az áll, hogy a történetíró sokgyermekes, szegény iparos családból származott: mind a sokgyermekes jelzőhöz, mind a szegénységhez szükséges azonban egy-két megjegyzés.

Az elsőhöz az kívánczik, hogy a XIX. század második felében nagyapánk vagy inkább már dédapánk korában általános volt a sok gyerek, és számuk csak az unokák és dédunokák nemzedékében csökkent lényegesen. Az anyák egy évszázada még a régi szokásrendszer szerint szültkék 2-3 évenként gyermekeiket; úgy, mintha a gyermekhalandóság akkora lett volna, mint fél évszázaddal az ő koruk előtt, – de már korántsem volt akkora. Békésben Rigler Zsigmond, a kitűnő megyei orvos 1802 januárjában – megyéje hozzájárulásával és támogatásával – bevezette a himlőoltást, s egyszeriben véget vetett az akkoriban legrettegettebb gyermekbetegségnek, amely az ő adatai szerint 1795-ben, a legutolsó nagy járvány idején, a megye 72492 főnyi összlakosságából 2840-et vitt öt hónap alatt a sírba. (Zeitsehrift von und für Ungern, 1802, 76–89.) Karácsonyi János apjának családjában egyébként nem is 7, hanem 8 gyerek született: így emlékszik vissza a család, s e hagyományt könnyen meg lehet erősíteni, mert a történetíró testvérei szabályos időközben, 2 évenként születtek: egyedül, János és öccse, Károly között van 5 esztendő különbség; pontosan ide illik be egy csecsemőkorban elhunyt testvér, akinek nevét a katolikus plébánia anyakönyvében lehet talán majd egyszer kikeresni.

A család nem ritkán emlegetett, sőt a történetíróra hivatkozva is szóvá tett szegénységéről azt lehet megjegyezni, hogy Karácsonyi János apja házzal és szőlővel bíró szücsmester volt, s ilyenformán korántsem tartozhatott a legszegényebb néprétegbe. Valószínűleg kihasználta a gyulai vásárok adta lehetőségeket, s keresett annyit, amiből gyermekeit a mesteremberek csoportjában szokásos módon felnevelte, a társadalmi ranglétrán pedig az úri osztály és a lateinerek után következett. Mai szóval Gyula, az egykori oppidum (mezőváros) polgára volt ő, s hogy nem lett gazdagabb, vagy hogy rétege a magyar nagypolitikában nem játszott komoly szerepet, egyedül annak tulajdonítandó, hogy a magyar iparos réteg nagyobbik részének a maga polgári mivoltában a XIX. század közepe táján ennyire futotta az erejéből.

Ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy eme szegénynek nevezett mezővárosi polgárság a középkor óta rendszeresen szállította a magas képzettségű, sikeresen dolgozó értelmiségieket. Mesterember, mégpedig csizmadia fia volt Szálkái László, a későbbi esztergomi érsek, aki Sárospatakon, mezővárosi iskolában kezdte tanulmányait, kerékgyártó – Bakócz Tamásé. Elégké közismert, hogy eme iparosok és az értelmiség különböző rétegei a XVI-XVII. század folyamán rendszeresen összeházasodtak. Megemlíthetem még, hogy a felvilágosodás íróinak jó része – Csokonai, Batsányi és sok más, hasonló helyzetből indult útjára. Azzal a különbséggel persze, hogy laicizálódás korában sokan a világi életben keresték már boldogulásukat. Az értelmiségi státusba emelkedés századokig legegyszerűbb és leginkább elterjedt módja – éppen a szóban forgó rétegben a papi pálya vállalása volt, s az egyház szívesen felkarolta, sőt kereste a polgárfiakat. A XVIII. század végétől azzal a néhol nyíltan is kimondott szándékkal mentek azonban egyesek papnak, hogy éppen ez a szolgálat, korábban a szerzetesi élet, II. József reformjaitól kezdve a világi papi hivatás nyújtja a legjobb lehetőséget a kíváncsiságra vált tudományos munkára.

Ha Karácsonyi János 1800 táján születik az akkoriban még az ország elmaradottabb régióiba tartozó Gyula városában, alighanem asztalosmester lesz, ahogy eredetileg az anyja tervezte; 1850-60 tájára eljutottak az állapotok odáig, hogy a török idők után újjászervezett váradi egyházmegye már biztos lehetőséget adott a továbbtanulásra, s egy nagyon okos gyulai káplán, a később kanonoki stallumba került Grócz Béla észrevette az akkori, meglehetősen zilált viszonyok között tengődő iskola örményesen barna bőrű, kistermetű tanulójának nem mindennapi tehetségét. Az iskola állapotát azért említem, mert Karácsonyi János két osztályt végzett el négy esztendő alatt, két év alatt írni sem tanult meg. Élete 13. esztendejében járt, mikor anyja

bevitte Váradra s beadta a Szent József Intézet „csókák”-nak csúfolt növendékei közé.

Az 1860-as években, Karácsonyi János életének folyamatosan Gyulán töltött időszakának nagy eseményeivel a gyerek még aligha vethetett számot. Ekkor jött létre a kiegyezés, megélénkült a politikai élet, 1870-ben megnyílt Békéscsaba és Nagyvárad között a vasút, helyi viszonylatban, jelezve a nacionalizmus, a liberalizmus és a kapitalizmus uralomra jutását. Nagyjából a kiegyezés utáni légkör határozta meg a történetíró későbbi munkásságát: ezt színezte öntudatosan vállalt papi hivatása, teológiai képzettsége, ebben a közegben érvényesült nála a historiográfiai pozitívizmusa.

Grócz Béla, mint mondják, még csak szép írására és memóriájára figyelt fel adottságai közül, s ezek a tehetség korai, ösztönös megnyilvánulásai lehettek. Tudatos törekvés formájában, ha jól veszem ki, először a váradi premontrei gimnáziumban jelentkezett benne az ingenium. Ma elképzelni is nehéz 8 év szűk határán belül egy iskolát, s ebben is egyetlen osztályt, amelyből idővel három akadémikus kerül ki; Karácsonyi János – különös szerencsében részesülve – olyanba járt, amelyből rajta kívül Munkácsi Bernát és Székely István emelkedett ebbe a pozícióba. A történeti okon vagy okokon el lehet tűnődni; biztosnak annyi vehető, hogy Karácsonyi János a görögön és latinon kívül megtanult németül és franciául, eközben – személyes érdeklődésétől vezettetve – elolvasott minden kezébe kerülő történeti tárgyú munkát. Ugyanakkor nem tartozott a jó matematikusok közé; biztos az is, hogy Munkácsi 1860-ban, Székely 1801-ben született; Karácsonyi János úgy akart önszántából segíteni hátrányos helyzetén – ennek felismerése különben legnagyobb diákkori érdeme –, hogy az V. gimnázium elvégzése után levizsgázott a VI. osztály anyagából is, számtanból csak pótvizsgával. VIII. osztályos korában felvették a szemináriumba, majd az érettségi után egyházmegyéje a pesti egyetem hittudományi karára küldte tanulni. Itt szerezte meg egyháztörténetből a teológiai doktori címet.

A teológián szerzett doktorátust azért említettem meg, mert pontosan nem nagyon lehet tudni, hogy Karácsonyi János hol és mikor tanulta meg a jövődő tudós számára elengedhetetlen történész-mesterséget, amiben pedig már korán kitűnőnek ismerték el kortársai. Tudott dolog, hogy Horvát Árpádhoz, Horvát István fiához, Szendrey Júlia második férjéhez átjárt a bölcsészkarra, és valószínűleg olvasta nagyérdemű professzorának Oklevéltani jegyzeteit (1880–84), de ez magában még nem jelenti a biztos mesterségbeli tudást.

Ismert dolog az is, hogy már szeminaristaként elnyerte Fraknoi Vilmos 10 aranyas pályadíját. Ezt a sikert – önmagában véve – lehet komoly teljesít-

ménynek venni, de lehet iskolai eseménynek, afféle önképzőkori vagy sikerült szemináriumi szereplésnek is, sőt meglehet, hogy a közvetlen környezet inkább az utóbbinak fogta fel, mint az előbbinek. A pályadíjat kitűző, tapasztalt Fraknoi ugyanis – önmagát is komolyan véve – ígéretes teljesítménynek találta, de 1882 nyarán még azt ajánlotta a fiatal papnövendéknek: „hogy lehetőleg igyekezzék magát a régi oklevelek olvasásában gyakorolni és e téren is kellő jártasságot szerezni. További irodalmi munkásságában ez mellőzhetetlen leendő. Ha majd Váradra megy, kérje fel Bunyitay főtisztelendő urat, hogy egyelőre néhány könnyebben olvasható oklevelet adjon át kegyednek.”

Ugyanakkor környezetének nem szaktörténész tagjai, akik a fiatalember – pártfogoltjuk – ad hoc sikerét tartották fontosnak, keveset sejtve a szak tudás fontosságáról, nem a szakma megtanulását sürgették, hanem már a fényes jövőt jósolgatták. Grócz Béla, akkoriban csorvási plébános, 1882-ben magasra ívelő egyházi pályán képzelte: „büszke szentegyházakban” dicsérheti majd az Urat – írta s Békés megye egyháztörténetének megírására buzdította.

A tematika terén 1881-től évekre és több cikkre kiterjedően nem ő, hanem a nagytekintélyű Göndöcs Benedek, Gyula plébánosa és éppen akkor országgyűlési képviselője hatott a pályakezdő fiatalemberre.

„Szép volna – írta neki –, ha valami csinos történelmi munkával – vonatkozzék ez az egyházmegyénkre, Békés megyére, Gyula városára vagy bármelyik közérdekű és kevesek által ismert tárgyra, – nevét és képességét a helyben megjelenő hírlap hasábjain is bemutatná és megismertetné” (1881.)

Ő volt az, aki besegítette a Békés Megyei Régészeti és Művelődéstörténeti Egylet tagjai közé, közöltette tanulmányait a társulat évkönyveiben, melyeknek később maga Karácsonyi lett a szerkesztője.

A fiatal és a történettudomány mesterségbeli részét talán Bunyitaytól, főként azonban alighanem a maga erejéből elsajátító fiatal papot, ha egyelőre tétovázott is a lehetőségek, az ajánlatok és személyes adottságai között, alapjában véve más kérdések foglalkoztatták, mint papi pártfogóit. Még teológus korában, a maga jószántából Márki Sándorhoz kezdte küldözgetni hihetetlen szorgalommal elkészített cikkeit. Karácsonyi János Márkihoz írott levelei megvannak az Akadémia kéziratárában. A nagyfontosságú anyag – „Tekintetes Tanár Úr” – megszólítással kezdődő, tiszteletteljes hangú darabokkal kezdődik, mert a Karácsonyinál 5 évvel idősebb Márki az aradi főreál iskolában tanított (1877–86). Az idősebb, rendkívül agilis pályatárs, aki akkoriban – egyebek mellett – Arad megye monográfiáján dolgozott, már kezdetben ajánlatot tett a fiatal teológusnak, hogy foglalkozzék a Tisza–Maros-köz történetével. Karácsonyi úgy gondolta, hogy ha hivatásának kötelmei engedik,

képes lesz „egy pár kisebb értekezést összeírni”; nagyobb munkát, előadása szerint, akkoriban nem ígérhetett, mert élete „legfontosabb és legszentebb napjaira, a fölszentelésre” készült. (1882. ápr. 15.)

Márki mindenestre pártfogásba vette Karácsonyi János dolgozatait, egyet felolvastatott Aradon, s igyekezett megjelentetni a fiatalember dolgozatait.

E korai, Karácsonyi teológus korában írott leveleiben – a társadalmi érintkezés ma már divatja múlt formáin túl – akad néhány gondolat, amelyben Karácsonyi János későbbi történetírói jellemvonásaira ismerhetünk. Közéjük tartozik a történeti földrajz iránti érdeklődés, az erős kritikai és vitázó hajlam; közéjük az a meggyőződés is, hogy a történettudományban csak munkával: új adatokkal, logikus gondolkodással és a meggyőződés egyenes kimondásával lehet előbbre jutni. Karácsonyi 1882-ben egy bizonyos Földes Jánosnak Arad nevéről írott dolgozatát azzal kérte el Márkitól, hogy lássa, „vajon elégséges volna-e az én eddigi nézetem megdöntésére” (1882. június 4.); máskor a következőképpen adott felhatalmazást pártfogójának egy kritikai kitérés elhagyására: „A mű végén Rácz Károly ellen tett éles kifakadásomat, kérem szépen Tanár urat, hagyja ki”, – „a béke kedvéért”. (1882. ápr. 15.) Egy további esetben ezt írta: „Az Arad helynévről szóló értekezést felolvastatni nincs szándékomban. Fölöslegesnek és meddőnek tartom az ilyen vitatkozást; ha időm lesz, tudok én másról is írni.” (1882. június 8.) A korai dolgozatokban nemcsak Márki Sándor ismerte fel a jövődő történetíró, hanem Karácsonyi is tudta, hogy Márkiban Földes János törvényszéki bíróval és más dilettánsokkal szemben végre szaktudósra talált; elfogadta tehát bírálatát, s jellemző szerénységgel és burkolt hivatástudattal ezt írta: „A bírálatban egy van, amit a magam részéről el nem fogadok, és ez az a pár sor, mely felőlem jövődőben elsőrangú történetíró néz ki.” (1882. márc. 10.) Ez a mondat az, amiből a vasszorgalom mellett a szerénységet és a mértéktartást, mint a jövő zálogát ki lehet olvasni.

Ami e korai levelekben a történetírói tudás megbecsülése mellett külön említést érdemel, az a dilettantizmus mélységes megvetése. Karácsonyi János a jelek szerint az 1880-as évek közepére képezte magát szaktörténésszé, ettől kezdve érezte magát hivatásos tudósnak, és ekkorra fejlődtek ki benne emberi természetének uralkodó vonásai. Mai tapasztalatok szerint éppen a szokásos időre, hiszen egy végzett fiatal tudósnak az egyetem után mostanság is 5-10 évébe kerül, hogy igazán beletanuljon szakmájába.

Karácsonyinak a 80-as években megjelent tanulmányain Márki és Göndöcs hatása érezhető. Első nagyobb, országos vállalkozása az 1887-ben megjelent Gellért-életrajz – volt, amely pályaműnek készült, és Ipolyi-juta-

lomban részesült; áttűtő sikert a hírhedt Szilvester-bulla hamisítvány voltának leleplezésével ért el, s már az elismerés jele, hogy Békés vármegye 1896-ra tervezett történetének megírására Karácsonyi Jánost kérték fel.

Bámulatos energiával és gyorsasággal dolgozott, s hogy jobban haladjon (az idősebbek által talán még személyesen ismert) Némethi Józsefet használta „Íródeáknak”. A megfeszített munka miatt sokat panaszkodott is leveleiben. Munkácsi Bernátnak 1895. febr. 10-én ezt írta:

„Úgy megnyomorítottak engem Békés megye monográfiájával, hogy a jövő szeptemberig teljes lehetetlenség másba kapnom”.

Egy Markihoz intézett levelében így sóhajtott fel:

„Boldog ember vagy, hogy végre elkészültél, s most már szabadon csaponghatsz arrafelé a történet mezején, merre kedved tartja. Bár már én is úgy volnék!” (1895. máj. 27.)

Márkitól különben nyomdászához, Dobay Jánoshoz küldendő kliséket kért, s 1895 végén, a határidő szorításában, pontosan így örvendezett, mint egy mai kutató:

„Még nincsen semmi baj a késedelem miatt, mert a monográfiabizottság csak november 23-án kötötte meg a szerződést Dobayval”.

Békés megye története Karácsonyi János helytörténeti kutatásai összefoglalásának tekinthető. Többet nem is írt ilyesmit, mert ha a tágabb szülőföld kulturális környezetében maradt is, mindinkább országos jelentőségű történeti feladatokat vállalt magára. Korántsem azt jelenti ez, hogy Békés megye történetének megírása derogált neki, hiszen 1896 körül megyetörténetek írása, mint Márki Sándor példája tanúsítja, megtisztelő feladatnak számított. Inkább azt, hogy ekkorára valóban tekintélyes történetíróvá fejlődött, és az is akart maradni. Egyházmegyéje a szeminárium egyházi és egyháztörténeti tanárává nevezte ki. De úgy látszik azért, hogy nyugodtan foglalkozhasson tudományával, Biharpüspökibe vonult plébánosnak. E biharpüspöki plébánost ajánlotta 1896 tavaszán, még Békés megye monográfiájának megjelenése előtt, az Akadémia levelező tagjának Pauler Gyula, a kor egyik legkiválóbb történésze. Úgy jellemezte, mint „az újabb történetíró nemzedéknek alapos tudásra, éles kritikára, eredményes munkásságára nézve egyik legkiválóbb tagját”. A Gellért-monográfiáról azt jegyezte meg, hogy a csanádi püspök „kimerítő életrajzát adja, sőt a szentnek mai felfogásunk szerint teljesen meddő és élvezhetetlen egyetlen fennmaradt művéből is becses kultúrtörténeti vonatkozásokat tud kifejteni.” Mindkét állítást, minden szót ma is helyeselhetünk az ajánlásban.

A független, papi történetírói státus eszménye olvasható ki Karácsonyi János akadémiai székfoglalójának következő mondatából: „Egyháza... föl-

menté őt a földi gondok nyűge alól, időt s alkalmat nyújtta neki, hogy előbb szülőföldje, utóbb egész hazája múltjával foglalkozzék.”

A bizonyos mértékig független állapot további bővítésének van két eddig ismeretlen dokumentuma, mely minden más, apró adatnál világosabban fejezi ki Karácsonyi János akkori szándékait. 1898. április 2-án levelet írt Márki Sándornak a következő kéréssel:

„Írd meg nekem, ki van-e már hirdetve Finály tanszékére a pályázat? Lehetne-e nekem arra folyamodnom? Tanácsolod-e, hogy folyamodjam? Van-e már az egyetemi karnak erre kiválasztottja? S olyan-e, akinél a katedra életkérdés? Mert ha van olyan, s legalábbis annyira megfelel, mint én, vagy még jobban, nem akarok útjában állni. Megjegyzem, hogy bölcséleti doktórátusom vagy magántanári képesítemem nincs, de 1895-ben azért fölszólítottak a budapesti egyetemi tanárok, hogy a diplomatika katedrára pályázzak, csakhogy Fejérpatakyval szemben nem akartam. Köztetek azonban s azon célból, hogy egyedül a magyar történetírásnak szenteljem magam, szívesen szolgálok.”

Márki postafordultával válaszolt. Levelét nem ismerem, de meg van Karácsonyi április 5-én kelt válasza:

„Ha nem is lesz az egész dologból semmi, leveled – mint az őszinte barátság őszinte bizonyítékát – örömmel őrizem meg.”

Szorosan ebbe a témakörbe tartozik Karácsonyi János kinevezése a pesti egyetem teológiai karának egyháztörténeti tanszékére. A szemináriumi tanár és biharpüspöki plébános az Üllői úton vett ki lakást, berendezkedett, de egy esztendő múlva váradi, ún. irodalmi, az okirat szerint mesterkanonokságot (1905.) kapott, s visszatért tágabb szülőföldjére. Ugyanekkor írta Márkinak a következőket:

„Kanonoki kinevezésem rám nézve nem haladás, inkább hátrálás ...Vajha igazad lenne, és az új állás könnyebbé tenné irodalmi munkásságomat!” (Bp., 1905. május 31./

Az idézett bizalmas vallomások, legalábbis elgondolkodtatóak. Elgondolkodtató az is, hogy Karácsonyi Jánosnak a baloldali liberális Márki vált legjobb barátjává, akit nemegyszer hívott meg Biharpüspökibe: ősszel dióverőre, januárban disznótorra, s ő maga nem egyszer szállt meg a professzornál Kolozsváron. Ugyanakkor tudományos munkássága érdekében távol tartotta magát a politikától. Munkácsi Bernátnak, akinek különben egykori osztálytársi kapcsolatuk ellenére 1909-ig kizárólag magázódó leveleket írt, egyszer 1905-ben ezt kívánta:

„Mentse meg a jó Isten a politikai babéroktól a magyar tudományosság javára!” (Jan. 3.)

Meglehet, hogy az egész politikai életet merő szkepszissel szemlélte. Mikor Márki, II. Rákóczi Ferenc monográfusa 1918-ban Lipót-rendet kapott, Karácsonyi a következő sorokkal, gratulált (1918. szeptember 4.):

*„Így kell most énekelniünk:
Rákóczi haj! Bercsényi haj!
írótok díszben áll,
Lipót rendnek lovagjává
Tette őt a király!...”*

A témát sokszor megtárgyalhatták baráti beszélgetések során, különben a gratuláció gúnyolódásnak is látszhatnék. A dzsentrizmus, a karrierizmus és az anyagiasság távol állt Karácsonyitól. Az akkori törvényes rendet tisztelte, intézményeit természetesen tartotta. Mikor Gellért életrajza megjelent, szétküldte könyvét „a főpapi kar nagyérdemű” tagjainak, köztük Hidasy Antal akkori szombathelyi püspöknek. Megemlítette, hogy Gellért „nemcsak a lángoló hitbuzgalom és a keresztény erények példaképe, hanem egyszersmind a magyar katolikus egyház főpapi karának örök dísze”. Az illő ajánlás céljából nem hallgatta el, hogy e művét a pesti egyetem hittudományi kara jutalomban részesítette. (1867. dec. 13.) Egy évtizeddel később, mikor már az Akadémia elismerésére és országos feladatokra pályázott, úgy látszik, szinte kizárólag tudósokkal állt kapcsolatban, s leveleiben politikus nevét elvértve sem említette. Az egyetlen kivétel Thallóczy Lajos, aki magas állami hivatalokat töltött ugyan be, de ott is csak történészként ismerte meg, mégpedig mint a bécsi magyar történész-kör törzstagját, aki vaskos humorával e társaság tónusát is meghatározta. Karácsonyi János hosszú éveken át levelezett vele: ismeretségük kezdetén merev szertartásossággal, utóbb kedélyeikben, „Kedves Nagy Jó Uram” megszólítással és „kis fekete kollégája” aláírással (Biharpüspöki, 1902. szeptember 7.), utóbb „Lajos Bátyám”-mal, végül nagy sokára, 1910-től kezdve tegeződve.

Megjegyzésre érdemes, hogy Thallóczy és Karácsonyi között pontosan 4 év és 7 nap korkülönbség volt. Nem kevésbé érdekes, hogy Thallóczy püspöki széket jósolt „szerető kis öccsének és kollégájának”, Karácsonyi azonban elütötte a dolgot:

„Ha pedig annyira jelölget a váradi trónra, akkor ügyekezzen hamar időt szakítani, hogy még itt találjon magas dombon alacsony hivatalban, s rendezzünk víg dióverőt vagy szüretet, vagy kirándulást Bihar, Szentjobb, Szentjános felé!” (1902. szeptember 7.)

Karácsonyi János a magyar nemzetségek feldolgozása után Thallóczy rábeszélésére írta meg Az első Lonyaiak című könyvét (1904.), amit aztán a következő megjegyzéssel küldött el neki Üllői úti lakásáról, 1904-ben:

„Magára vessen tehát, hogy most az egyúttal küldött könyvvél próbál kedveskedni karácsonyi ajándécul Karácsonyi János.”

Még egy műve politikai időszerűségét bíráló megjegyzést is neheztelés nélkül elfogadott Thallóczytól (1916. július 31.) Karácsonyi különben a nemesi előnevet soha nem keverte össze azzal, amit a kultúra magyarságának tartott: mikor egyik akadémiai kollégája Rákóczi vallomásaihoz fordítót keresett nála, ajánlott valakit, aki tudott olaszul, franciául, vagyis alkalmas lett volna: „csak valami jó magyarságáról nem kezeskedhetem (ámbar marosszentimrei prédikátummal él)”. (1902. december 2.) Nagyon jól tudta, hogy a származás nem érdem, és a tudás nem tehetség is egyben.

Ez a tapintatos ember, aki egyszer még Márkinak is szemére hányta, hogy Haán Lajos felett tartott emlékbeszédében bántóan hatott egy nyilatkozata, amely szerint „az író nem sokkal élék túl alkotásai” (1893. március 22.), aki őszinte tisztelettel „Kedves Sándor bácsi”-nak titulálta a nála majdnem 30 évvel idősebb Szilágyi Sándort (1893. október 1.), s az egész világrend igazságosságát elismerve gratulált neki, mikor „Magyarországon is elérte azt, amit Erdélyben már régen elért volna: a Méltóságot” (1896. dec. 22.) Karácsonyi, aki nagy körültekintéssel keresett megfelelő recenzenst egy-egy könyv ismertetésére, ha felkérték (Schönherr Gyulának, 1893. szeptember 3.), nos, ugyanez az ember kora leghevesebb vitatkozói közé tartozott. E viták tónusa a mai olvasónak egyenesen elképesztő.

Valaki egyszer ezt írta róla: „ha Karácsonyi történetíró tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának, akkor ne csudálkozzunk azon, ha Caracalla lovát consulnak nevezte.” (Magyar Szó, 1907. október 29.) Ezek után el lehet gondolni, hogy a szelíd pap sem volt egészen kíméletes: „aki előzőleg minden bizonyíték nélkül verekedőnek, fajtalannak, szószegőnek, okirathamisítónak, sőt rablónak és gyilkosnak rágalmoz olyan férfiakat, akik Magyarország előkelő polcaira emelkedtek, s többször hazánk legnemesebb családjaiból származtak, az ne követeljen a maga számára sima, „attól, aki elfogadja és hirdeti...”, hogy a magyar országgyűlés tagjai 1506-ban egy külföldi államnak... követét megölték, ... nem tanulunk hazafiságot” – vágott vissza Karácsonyi János. Néha odáig ment, hogy a tévedésektől megfosztott, de méltóságában soha meg nem sérthető magyar történelem védelmében, hogy előítéletek is kiszaladtak a tolla alól: nem érvként persze, hanem úgy, hogy a korszak bizonyos rétegeiben elterjedt véleményekre következtethessünk.

Amíg magukról a tényekről, azok kritikai helyességéről, szavai szerint a „bírálatilag megállapított történeti igazságról” folyt a vita, a váradi történetésznek jobbra igaza volt: kritikai érzékének javára írható a Pauler Gyulától is megdicsért Szilvester-bulla hamisítvány voltának leleplezése. Ide tartoz-

nak más oklevél kritikai dolgozatai, és minden máig élő munkája. E kritikai munka egyszerű, talán még a teológiai tanulmányok során megtanult logikai szabályokon alapult. Ilyen a petitio principii, vagyis a biztosnak vett, de be nem bizonyítható állítások kiemelése, és például az a korántsem filozófiai mélységű szabálya, „hogy szövegromlást csak akkor szabad keresnünk, ha arra kényszerítő okok forognak fönn.” Mindezek a történetírói mesterségnek még az 1880-as években elsajátított alaptézisei. Karácsonyi persze tévedett adatokban, ezekre alapozott feltevésekben is; becsületére szóljon azonban, s így fogta fel már más is, hogy tanult a tévedéseiből, „s ezek is nagyon tanulságosak a jövő történetíró nemzedék számára.” (Erdélyi László.)

Pagányi Károly jegyzetekkel bőven ellátott, ma az Országos Széchenyi Könyvtárban őrzött Karácsonyi-kötetei a bizonyságok rá, hogy a váradi historikus „bíráltilag megállapított” adatai sem mindig helytállóak, amire természetesen azt lehet – teljes joggal – mondani, hogy az téved, aki dolgozik; márpedig Karácsonyi János nagyon sokat dolgozott. Tévedéseinek másik, bővebb forrása az élete utolsó szakaszában kifejlődő nyelvészkedő hajlama. Ő maga soha nem tanult nyelvészetet, de izgatták az etimologizálás lehetőségei, s mint Erdélyi László mondja, „a játék hínárba vitte.” Ugyancsak tévedések forrása lett nála a nemzeti és vallási retorika nem egy komolyan vett frázisa, s ugyanezzé válhatott a kedélyes elbeszélő kedv, amellyel egy-egy elszigetelt adat köré kis történetet kerekített.

Senki sem tudja például, hogyan kerültek a két XV. századi ferences, Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát kéziratai Hanauba. Karácsonyi úgy oldotta meg a kérdést, hogy a nyomdász kiadható kéziratok keresése céljából Magyarországra utaztatta: a kombinációnak őszintén szólva annyi alapja van, ha ugyan nem kevesebb, mint annak a másik lehetséges elképzelésnek, hogy a magyar franciskánusok kerestek ma ismeretlen utakat a hanaui nyomdászhoz; rendi és egyházi kapcsolataik elvégre akadhattak hozzá.

Karácsonyi János ma már bírálható nézetei korának közkeletű gondolatai voltak – ő maga soha nem csinált összefüggő filozófiai rendszert belőlük, még kevésbé igyekezett hangoztatásukat saját előmenetelére kihasználni. Magyar történetírónak tudta magát, külföldre meglehetősen keveset járt, s amennyire a ma elérhető forrásokból kivehető, e megbízható embert inkább a pályatársak és az események emelték egyre magasabb pozíciókba, mint a saját igyekezete, s neki – historiográfusi hivatása mellé – egyre újabb terheket kellett vállalni. A Békés Megyei Levéltár egy csomóban őrzi minden 1905 utáni kinevezési iratát: van közöttük két kanonoki, két főesperesi, egy címzetes préposti és egy püspöki diploma. Utóbb ő lett a váradi nagyprépost, a halála előtti években pedig, mikor megyéspüspöke inkább Magyaror-

szágon, mint székhelyén tartózkodott, Karácsonyi lett a püspöki helynök, s ő utazott a bukaresti püspöki konferenciára. Úgy gondolta, neki helyén kell maradnia akkor is, mikor szeretett Márki Sándorának már Szegedre kellett írnia. (1924. január 2.)

Márkinak írott, egyik 1921-ben kelt levelét így írta alá:

„Szerető földid: Karácsonyi János.”

Mi hát az, ami a szülőföldhöz kötötte még élete vége felé is? Mindenekelőtt a család: testvérei és öccsének árvái, akik egy időben az ő váradi házában laktak. Ezen kívül a szülőföld a maga „kultúrtáj” értelmében, amiről már esett néhány szó, és amiről a mai teljesen más társadalmi viszonyok között sem árt néhány szót ejteni befejezésképpen. Mert – tegyük fel a kérdést – elképzelhető-e a Karácsonyi János halála óta eltelt 60 esztendő tudományos életének ismeretében, hogy egy vidéki, elég jelentéktelen pozícióban lévő, egyetemmel, netán kutatóintézetrel szoros kapcsolatban nem álló, ön maga erejéből elsörendű tudóssá vált embert 38 éves korában bevásztanak az Akadémiába; s ha az eset netán megtörténnék, a kiemelt tudós nem ragadná-e meg a legelső kínálkozó alkalmat, hogy kiszabaduljon a „vidékiség” státusából?

Aligha. Karácsonyi János azonban a helyén, a maga családi környezetében és hivatali körében maradt, s ebben akkoriban nem állt egyedül. Márki Sándor aradi tanárként jelentette meg Sarkad történetét (1877), Dózsa György és forradalma című könyvét (1883.) Helyén maradt Haán Lajos, aki 1877-ben lett az Akadémia levelező tagja, mint ahogy kiskunhalasi református papként halt meg Szilády Áron, az irodalomtörténeti pozitivizmus egyik igen nagyra becsült alakja. Ugyanezek az emberek – és még sokan mások, írtak középiskolai tankönyveket, népszerűsítő munkákat, szerveztek hosszabb-rövidebb életű köröket és előadássorozatokat, s mindezek mellett – szakszerűen kutattak.

A kutatás nem volt egyszerű. Karácsonyi János és sokan mások az év egy részében – téli szünet és nyári szabadság idején – városról városra, levéltárról levéltárra jártak. A nagy családi archívumok akkoriban magánkézben voltak, s először is protekciót, majd engedélyt kellett szerezni, hogy dolgozni lehessen bennük. A kéziratok mai, hallatlan tömegű fotózását a századfordulón nem ismerték még. Mikor tehát Karácsonyi ezt írta Szilágyi Sándornak, hogy „lekapott egy oklevelet”, azt jelenti nála, hogy betűről betűre lemásolta valamelyik Isten háta mögötti levéltárban, és a felfedezés örömeivel ajánlotta fel közlésre. Hazai és külföldi kódexeket 1900 körül még kölcsönözni kellett, de csak valamelyik nagy könyvtár számára lehetett, s használni is csak a megadott helyen. Ugyanakkor senki sem nélkülözhetette a tervszerűen gyűj-

tött magánkönyvtárat: Karácsonyi János kutatási területének megfelelően arra törekedett, „hogy lehetőleg minden 1526 előtti oklevél meglegyen” nála. Aki nem maga másolt, vagy utazni nem tudott, másoltatott; a váradi történész egy budapesti kollégája számára még 1928-ban is – kispappal, nem éppen nagynak látszó 5 pengős honoráriumért.

A lehetőségek a technika fejlődésével, valamint a könyvtári viszonyok állami fejlesztésével az utóbbi esztendőkből lényegesen változtak, megváltozott azonban Békés megye helye is az ország kulturális térképén.

Az új állapotokat szem előtt tartva, kettőt lehet mondani és ajánlani – éppen Karácsonyi János születésének 125. évfordulója alkalmából.

Először is – eltűnődni máig tiszteletet érdemlő morális felfogásán, amellyel a tudományt többre becsülte az anyagi jólétnél és az egyéni előrehaladásnál. El lehet gondolkodni azon is, hogyan lehet megkönnyíteni azoknak életét, akik a tudomány szolgálatára hivatást éreznek magukban: megfelelően irányított egyetemi képzéssel, témák és feladatok kijelölésével, egyszóval olyan támogatással, ami nem annyira pénzbe, mint gondoskodásba kerül, és ami végül is lehetővé teszi azt, amivel Karácsonyi János is 5–10 évig vesződött, – a tudományos munka megtanulását – végső soron a helytörténeti kutatás országos szintre emelését.

KARÁCSONYI JÁNOS TÖRTÉNETÍRÓI MUNKÁSSÁGA

DR. BODONYI ILONA – KORDÉ SÁNDOR,
A SZEGEDI JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSAI

Egy történész munkásságát alapvetően három tényező befolyásolja: mindekelőtt személyes sorsa, tehetsége, személyiségjegyei, illetve ezen túlmenően a tudomány korabeli állapota, lehetőségei, problémái és fejlődése, valamint az a gazdasági-társadalmi közeg és aktuális politikai problémák, melyek közepette tevékenységét kifejti. Ez még akkor is így van, ha szigorúan a tudomány keretei között marad, nem aktualizálja szándékkal mondanivalóját a kor politikai kérdéseivel összefüggésben, mert saját kora általában sokoldalúan meghatározza a kutató problémák körét. Természetesen e három tényező nyomait elválaszthatatlan kölcsönhatásban és esetenként bonyolult áttételeken keresztül találjuk meg a tudományos tevékenység eredményeiben. Mivel Karácsonyi Jánost művein keresztül ismertük meg, így illetékeségünk addig terjed, hogy megkíséreljük a helyét meghatározni saját kora történettudományában, illetve megpróbáljuk körvonalazni azoknak a kutatásoknak és következtetéseknek a körét, melyek a ma történésze számára nem csupán historiográfiai érdekességgel bírnak, hanem készen felhasználható eredményként, támaszként, adalékként, vagy érdekes, elgondolkodtató és továbbgondolásra érdemes kiindulópontként szolgálhatnak.

Karácsonyi János tudományos pályáját 1881 és 1929 között futotta be. Ez alatt az idő alatt a tudományos életben nagy változások zajlanak és eredmények születnek, a gazdasági-társadalmi életben pedig nem egyszerűen változásokról, hanem megrázkódtatásokról lehet beszélni. Pályájának kezdetén a történetkutatás még nem jutott túl hősi korszakán, a nagyszabású forráskutatás kezdetein, mikor sorra nyílnak meg a levéltárak, családi levéltárak, s eddig rejtett anyagaik érthető módon izgalomba hozzák a múlt iránt érdeklődőket. Ez a korszak egyszersmind a forráskritika és egyáltalán a történettudomány módszerei formálódásának időszaka is, mely módszerek kialakításában a természettudományok eredményeire, s a pozitivizmus égisze alatt a XIX. század közepén kibontakozó tudománytudományi eredményekre feltétlenül lehetett támaszkodni. A korszak magyar történezeit legalább ilyen mértékben a saját munka során szerzett tapasztalatok, s az egymással folytatott élénk viták vezetik a megoldás felé.

Karácsonyi János az úttörők harmadik nemzedékéhez tartozik. Halála

után az őt méltató Csánki Dezső Haán Lajosban és Zsilinszky Mihályban látja elődeit, s magát tartja a Karácsonyi Jánost követő Békés megyéből induló történész generációk negyedik képviselőjének, de korban megelőzte őt pl. Hunfalvy Pál, Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Szabó Károly, Pesty Frigyes vagy Wenzel Gusztáv. Ők a formálódó szakma „nagy öregjei”, mikor Karácsonyi János elindul a történeti kutatások rögzítő útján, melyen a nagy elődök bőven hagytak még feltöretlen szűzföldeket.

A kor társadalmi-politikai küzdelmeinek tengelyében az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek az önálló nemzetállamok megteremtéséért folytatott harca áll, mely Magyarország esetében végül is a világháború és két forradalom megrázkódtatásain át, mikor az önálló magyar állami lét is több ízben veszélyben forgott, a kiábrándulást hozó trianoni békeszerződés keretei között valósul meg. Ilyen körülmények között nem véletlen, hogy a történeti munkák legnépszerűbb témáivá a magyar nép eredete, államalkotásra való készsége, államalapítása, hazája területéhez fűződő történelmi jogai, s az itt élő más népekkel, s azok történelmi múltjával való kapcsolatai válnak. E tényezők hatásai, mint látni fogjuk, Karácsonyi János témaválasztásában is, érthető módon, erősen érezhetőek.

S végül még két szempont van, amit az ő munkásságának elemzésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni, még akkor sem, ha mint említettük, illetékességünk nem terjed ki személyes sorsának és személyiségjegyeinek elemzésére. Ez pedig Karácsonyi János Békés megyei származása és katolikus pap volta, mely tényezők erősen hatottak témaválasztásaira és gondolkodásmódjára is. Életművének minden darabját nem áll módunkban méltatni, hiszen ezek mindegyikének pusztá elősorolása is meghaladná a terjedelmi és időbeli kereteket, kénytelenek vagyunk súlypontoszni, s e hosszú pályaművekben megtestesülő csomópontjait megragadni.

Talán nem tévedünk nagyot, ha őt ilyen csomópontot vélünk felfedezni Karácsonyi János történetírói munkásságában, s ezeket a Békés megye történetével, egyháztörténettel, a hazai és a szomszéd népek levéltári és elbeszélő forrásainak elemzésével, feldolgozásával, rendszerezésével, családtörténeti, illetve a magyar nemzetségek történetével foglalkozó; valamint Magyarország, a magyarság és más népek a Kárpát-medencében tárgykörbe tartozó műveiben jelöljük meg. Meg kell jegyezni, hogy ezek a fő témák, s a tárgykörökbe tartozó, a pálya mérőköveit jelentő művek nem válnak el egymástól, egyik tárgykör sokszor a másikból következik, vagy egyik téma felveti a másik témával való foglalkozás szükségességét, mint ahogy fontos azt is hangsúlyozni, hogy felsorolásuk nem jelent kronológiai sorrendet, hiszen a kutatási lehetőségek, az egyes témák alakítása, és nem utolsósorban, a törté-

nész életútjának alakulása is meghatározza, éppen mihez nyúl, illetve milyen kérdésekhez tér vissza esetleg többször is, vagy a kutatási lehetőségek változása, vagy az adott kérdés lezáratlan, illetve vitatott volta miatt.

Maga Karácsonyi János igen szépen, szinte költőien, így fogalmazta meg hitvallását:

„A történetírás legszebb, magasztos feladatának tartjuk a vitás kérdések tisztázását.”

Minden ilyen vitás kérdést egy-egy rohanó pataknak tekintünk, amely a történetírónak útját állja, s minden megfejtését az illetén kérdéseknek egy-egy ama patak fölé emelt hídnak tartunk, melynek segítségével a történetíró a múltnak óriási terén hatalmas lépést tesz előre. Vannak történészek, akiknek munkásságában a forráskutatás dominál. Vannak olyanok, kiknél ez csupán eszközül, alapul szolgál egy-egy körülhatárolt korszakkal foglalkozó tanulmányaik megalkotásához. Karácsonyi János munkásságában e két terület szerencsésen ötvöződik egymással, bár az ő szerzői munkásságát inkább az előbbi terület, s az ehhez szorosan kapcsolódó témák, így genealógiai és úgynevezett helytörténeti művei tették ismertté. Kedvelt koráról, az Árpád-korról szóló tanulmányai sajnálatos módon már kevésbé ismertek széles körben.

Karácsonyi János legfontosabb forráskritikai jellegű tanulmányai között foglal helyet 1891-ben megjelent munkája: „Szent István oklevelei és a Szilveszter-bulla”. A vállalkozás fontosságát bizonyítja, hogy mindaddig homlokegyenest ellenkező vélemények léteztek első királyunk oklevelei, valamint a II. Szilveszter pápának tulajdonított bulla hitelességét illetően. Márpedig – mint Karácsonyi megfogalmazta – „alkotmány- és egyháztörténetünk nevezetes pontjai, az egyház és állam XI. századbeli viszonyának helyes megítélése függnek e kérdések eldöntésétől.”

Hogy ebben a korban még mennyire újnak számított hazai történetírásunkban a források következetes, kritikai kezelése, az kitűnik a szerző alábbi szavaiból is:

„... ha végigtekintek e kérdések irodalmán, úgy találom, hogy éppen azért keletkezett annyi eltérő vélemény, mert Dr. Fejérpataky László művét kivéve, eddig sehol sem használták egész teljességükben a diplomatika fegyvereit az igazság kiderítésére, és eddig sehol sem tárgyalták együttesen azon kérdéseket: melyek Szent István valódi oklevelei és hiteles-e a Szilveszter-bulla?”

Tekintve, hogy az oklevelek közül csak egy maradt fenn eredetiben, így formai vizsgálódások helyett a belső tartalmi ismérvekre kell támaszkodni. Ezekkel az ismérvekkel kapcsolatban három kérdéskörre kell választ találni, hogy a hitelességet meg lessen állapítani:

„Megegyezik-e az oklevél tartalma a kor viszonyaival?

Megegyezik-e az oklevél tartalma és alakja az egykorú oklevelekkel?

Megegyezik-e az oklevél tartalma a későbbi hiteles oklevelek adataival?”

Másfelől „Szent-István okleveleinek az egykorú külföldiekkel egyezniük kell, és ebből azok valódiságára vagy a nem egyezésből azok koholt voltára következtetnünk lehet.”

Mindezek alapján végül is öt, Szent Istvánnak tulajdonított diplomáról állapítja meg, hogy hamisak, s semmi közük állítólagos kiállítójukhoz. Ezek a nyitrai adomány-, valamint a két zalavári és a bakonybéli alapítólevelek. Nem bizonyult eredetinek a pannonthalmi kiváltságlevél utóirata sem.

Ugyancsak hosszadalmas viták dúltak a Szilveszter-bulla néven ismert okirat hitelességét illetően is. A diploma 1644-ben jelent meg Inchoffer Menyhért munkájában, s II. Szilveszter István királyhoz küldött állítólagos levelét tartalmazta, melyben a pápa koronával (diadema) és királyi névvel (nomen regium) ajándékozza meg a fejedelmet; „az apostoli szentszéknek följárnlott országot neki visszaadja, megengedi, hogy maga előtt keresztet vitethessen és az egyházakat rendezhesse”. Karácsonyi két irányból közelítette meg a kérdést, először az Inchoffer által a bulla származásáról és megtalálásáról előadottakról mutatja ki, hogy azok nem állják meg a helyüket, mert teljesen ellentétben állnak a más forrásokból megismert adatokkal. Mivel ennek az okiratnak sem ismerjük az eredetijét, így ebben az esetben is csak a már ismertetett kérdésekre adandó válaszoktól remélhetjük a probléma eldöntését.

Ezek a vizsgálatok pedig egyértelműen azt mutatják: „hogy a Szilveszter-féle bulla nem egyezik az egykorú oklevelek formáival és adataival, sőt mi több, azokkal határozott ellentétben áll, és a hamisítás világos jelei mutatkoznak rajta. Ráadásul az „irat egész újkori, 1576 után készült hamisítvány”.

A bulla védelmezői általában szívesen fordultak érzelmi jellegű érvekhez is, és előszeretettel hivatkoztak a szent király iránti kötelező tiszteletre, ezáltal kívánván útját állni az okirat elleni támadásoknak. Karácsonyi, hogy az ilyen jellegű kritikáknak elejét vegye, ebben a kérdésben is a józan ész diktálta álláspontra helyezkedett:

„Szent István dicsőségének nincs szüksége hamis ékkőre, koholt oklevélre, hanem inkább arra, hogy az ilyen salaktól, mint aminő a Szilveszter-bulla, megtisztíttassék.”

Történetírónk forráskritikai jellegű tevékenységének legismertebb terméke a hamis, hibáskeltő és keltezetlen – oklevelek jegyzékét 1400-ig tartalmazó munkája, mely máig nélkülözhetetlen társa a szaktudósoknak. Karácsonyi célja műve közrebocsátásával az volt, hogy jelenkori és jövőbeni

tudóstársait megkímélje az idő és energiarabló vargabetűktől, a sokszor keserves tévedésektől. Legfőbb törekvése pedig arra irányult, hogy szilárdabb alapokra lehessen fektetni a medievisztikai kutatásokat, kikerülve mind a kritikátlanság, mind pedig a kútfőkkel szembeni túlzott székszsiz útvesztőit.

E csapdától csak bizonyos védőfegyverek menthetik meg a történezt, jelen esetben: „az egyes évszázadok kancelláriai gyakorlatának, az oklevelek nyelvezetének, szerkezetének, a tisztviselők, a királyi címek, tartózkodáshelyek pontos ismerete s a különböző időszámítások, írásmódok biztos tudása.”

A munka nem törekszik (nem is törekedhet) természetesen teljességre, inkább csak vezérfonálynak fogható fel.

„Ne tekintse senki tehát e könyvecskét valami tökéletesnek – írja bevezetőjében Karácsonyi, az összes hamisítványok, az összes hibáskeltő és az összes keltezetlen oklevelek jegyzékének, hanem csak az eddigi, ilyennemű kutatások foglatának.”

Mindenesetre a „foglatat” kiállta az idők próbáját, és feltehetőleg még sokáig állandó barátja lesz a középkor vizsgálójának.

Karácsonyi Jánost, hivatásánál fogva is, már pályakezdő korától sokat foglalkoztatták egyháztörténeti kérdések. Több, a hagiográfia tárgykörébe tartozó műve jelent meg, melyek közül az elsőt Gellért püspöknek, a másik kettőt, pedig az Árpád-ház szent királyainak szentelte. A három mű túllépve a műfaji azonosságokon, a feldolgozás módszerét és színvonalát tekintve is jelentős különbségeket mutat. E tárgykörből való munkái közül talán a mártírhálalt szenvedett magyarországi térítőpüspökről, Szent Gellértről szóló monográfiája a legkiemelkedőbb, mely már megjelenésekor Ipolyi-díjban részesült. A mű tulajdonképpen fiatalkori opusnak tekinthető, hiszen szerzője még harmincadik életévét sem érte el, mikor könyve napvilágot látott. Tartalmilag és színvonalát tekintve azonban már egy minden szempontból kiforrott, érett történész keze nyomát viseli magán. Karácsonyi módszerének legszembetűnőbb (és e korban némileg még újnak számító) vonása a szigorú, lelkiismeretes forráskritika, a kútfők lehető legteljesebb számbavétele.

„Meg kell vizsgálnunk azokat – írja –, vajon mennyiben és melyek érdemelnek hitelt, hogy így az egész élettörténet szilárd alapon álljon; hogy valamiképp lidércfényt ne kövessünk, amely aztán a tévedések és botlások posványába vezetne bennünket.”

Ez a módszertani alapállás érvényesül a szorosabb értelemben vett életmű (vagyis Gellért egyetlen fennmaradt művének) elemzésekor is. Érdemes röviden áttekintenünk a szerző kilétét és a munka hitelességét tárgyaló részt, mivel így ízelítőt kaphatunk a klasszikus forráskritika mindmáig érvényes metodológiájából. A historiográfiai (vagyis a kódex történetére vonatkozó)

adatok ismertetése után tér át Karácsonyi a formai kérdésekre, s megállapítja, hogy a probléma szempontjából közömbös a kézirat korai vagy későbbi volta; „a mű címe is, a tartalom is oly határozottan, oly világosan mutatja, hogy ezt a művet Gellért írta, hogy a kódex régiségének bizonyossága nem szükséges.”

A következőkben belső, tartalmi elemzés révén kerül sor ezen állítás bizonyítására. Szerzőnk az általánostól az egyedi felé közelítő logikai módszert alkalmazva, finom megfigyelések segítségével valószínűsíti, hogy a könyvet csak magyar (illetve a magyarsággal azonosulni tudó) püspök írhatta, miként ezt a szöveg „a mi kedves Pannóniánk” kitétele is bizonyítja. Ráadásul e püspöknek a térítő papok közé kellett tartoznia, mivel „a Krisztust nem ismerő pogányok”, valamint a „keresztségre újonnan érkezők” tanításáról beszél. Itáliai származására vallanak a Ravennával és Velencével kapcsolatos meleg szavai. Végül konkrétan Gelléltre mutatnak a Szent Jeromost és Szűz Máriát dicsőítő részek, hiszen tudjuk, hogy mily nagy tisztelője volt mindkettőjüknek. A mű keletkezési idejére azokból a részekből következtet Karácsonyi, amelyekben hanyatló erejére, öregségére és a feltámadó pogányságra utal a püspök. Megítélése szerint a munka megírására 1046 nyarán, kevéssel Gellért halála előtt került sor. Ez magyarázza azt is, hogy miért csak nyolc fejezet (könyv) maradt ránk a munkából.

Mint vérbeli történész, Karácsonyi felfigyel természetesen a műben előforduló történeti, művelődéstörténeti szórványokra is. Célja nem merül ki abban, hogy megismertesse olvasóival a szent élettörténetét, hanem arra törekszik, hogy a Gellérttel kapcsolatos kutatásoknak szélesebb dimenziókat adjon.

„Egyúttal hazánk történetét fejtegetjük, mikor az ő élete sorsát tárgyaljuk” – írja az Élőszóban.

Így nyílik lehetőség arra, hogy megismerjük „azon jámbor férfiakat, akiknek önmegtagadó élete, bámulatos tevékenysége a józan, gondolkozó magyar népet Krisztus követőivé tette”, s adatokat nyerünk Szent Istvánról és fiáról, Imre hercegről, akinek Gellért volt a nevelője.

Gyenge forrásadottságokkal rendelkező korok történeti egyéniségeiről szóló monográfiák esetében a szerző kénytelen feltevésekkel, illetve a korszakról máshonnan nyerhető adatokkal kitölteni a kútfők által hagyott hézagokat. Szervesen hozzátartozik e módszerhez a meglévő ismeretek valósgártartalmának vizsgálata is. Karácsonyi általában magas szinten tesz eleget e feladatoknak, mégis a mai olvasónak úgy tűnik, hogy az élesszemű történészt helyenként cserbenhagyta kritikai érzéke, s engedte magát elragadtatni az érzelmi, szubjektív momentumok által, így például teljes mértékben

hitelt ad a csatára készülő Csanád vezér csodás álmáról szóló legenda-részletnek, vagy annak a passzusnak, amelyik Csanád és Gyula, Ajtony levágott feje körüli mesés vetélkedését beszéli el.

Furcsának tűnhet ma már az a magyarázat is, amellyel a magyarság életében bekövetkezett nagy változást kívánta megvilágítani.

Véleménye szerint a pogány népek „egyszerre seregestül ösztönözve érzik magukat, hogy az emberi lelket-keblet ki nem elégítő, sivár pogány valásról a keresztény hitre térjenek...” Ilyesmi fogta el a magyar népet is Szent István idejében. Mindezek a hiányosságnak tűnő vonások, melyek egyébként a másik két műben is megtalálhatók, nem kisebbítik művének értékeit.

A Szent István életéről szóló művében talán legnagyobb érdeklődésre azok a következtetései tarthatnak számot, melyek részint megismétlik a korábban megjelent „A honfoglalás és Erdély” (1896), illetve a „Halovány vonások hazánk, Szent István korabeli határaitól” (1901) című munkák eredményeit, illetve amelyekkel azok gondolatmenetét folytatva a szerző kiegészíti elképzeléseit. (A említett két mű elemzésére a későbbiekben még visszatérünk.) E következtetések a magyar állam korabeli kiterjedésére, határaitra, egyházi szervezetére vonatkoznak, és Szent István állam- és egyház szervező tevékenységével kapcsolatban merülnek fel e műben. Ilyen értelemben a „Szent István élete” című munka bizonyos mértékig korábbi kutatásai szintézisének is tekinthető.

Természetesen nagy teret szentel István király származásának, jellemének, valamint temetésének és felmagasztalásának is. Származását illetően arra az álláspontra helyezkedik, hogy István apja, I. Miesko lengyel fejedelemnek „Beleknegina (szép úrnő), keresztény néven Adelheida nevű nőtestvérét vette feleségül 973-ban.” Ezt az álláspontot a kutatók nagy része nem fogadja el, ellenvéleményük szerint a király anyja, Sarolta, az erdélyi Gyula leánya volt. A király jellemének, temetésének, felmagasztalásának leírásában a szerző fő kiindulópontját a Szent István legendák jelentik, melyek megelőzően már szintén megjelentek tudományos érdeklődésének homlokterében.

A Szent István legendák problematikája főként három tanulmányában, így a „Kik voltak az első érsekek” (Századok 1892.), „A Hartvik vita sarkpontja” (Századok 1894.), illetve a „Hol bővítették a Hartvik legendát először és másodszor?” címűekben kerül taglalásra. Az említett művek egyszersmind egy hosszú és meglehetősen heves vitának a részei, melynek egyik alapkérdése Hartvik püspök személye, kora és szavahihetősége. A vita során Karácsonyi János maga is többször változtatja nézetét az említett kérdésekben, különösen Pauler Gyulával vitatkozva. Ezek a viták azonban, melyek termé-

szetesen nem csupán ezen egyetlen kérdés körül forognak, termékenyítően hatnak a tudományos kutatásra.

Maga Karácsonyi János, bár műveiből úgy tetszik, eléggé szuverén, nehezen meggyőzhető egyéniség volt, több ponton elfogadja Pauler Gyula véleményét. Míg említett első cikkében vitatja Hartvik közelkorúságát, úgy gondolja, hogy nem Kálmán magyar királynak, hanem Kálmán gácsországi királynak ajánlotta művét. Nem a XI–XII. század fordulóján, hanem a XIII. században, 1230 körül élt, úgy szavahihetőségét is ennek megfelelően erős fenntartással fogadja. 1894-ben olyan értelemben módosítja álláspontját, hogy a legbővebb István-legendát Hartvik írta, Kálmán magyar királynak ajánlotta és a III. század elején keletkezett.

Kiderül azonban, hogy a legbővebb István legendaként Karácsonyi János a vita maiort érti, s nála a ma Hartvik-legendaként számon tartott mű annak első bővítéseként szerepel. Mai tudásunk szerint ugyanis Szent István legendái közül elsőnek minden valószínűség szerint a nagy legenda keletkezett. Ezt az elképzelést alátámasztja, hogy három szentté-avatási eljárásról, mely 1083-ban történt, nem tud, és a kis legenda utal rá. Ebből következően másodikként a kis legenda, majd harmadikként, már a szenttéavatás után, a Hartvik-legenda keletkezhetett.

Karácsonyi János a sorrendet nem egészen így állítja fel. Nála elsőként a kis legenda, másodikként a nagy legenda (szerinte Hartvik eredeti műve) szerepel, s ezután következik ennek első bővítése, mely mai tudásunk szerint a valódi Hartvik-legendának felel meg.

Karácsonyi János elképzeléseit akkor is több ponton vitatták, ma is elfogadhatatlan ez az elképzelése. Ugyanakkor a vita során számos lényeges kérdésre hívta fel a figyelmet, melyek elősegíthették a legendákkal kapcsolatos problémák tisztázását, másfelől pontosan leírta azokat a különbségeket, melyek a nagy legenda (szerinte Hartvik eredetije) és a Hartvik-legenda (szerinte Hartvik első bővítése) között tartalmi vonatkozásokban felfedezhetők.

Karácsonyi öregkori művei közé tartozik a Szent László életéről írt monográfia, amely 1926-ban jelent meg. A mű az idős tudós utolsó munkái közé tartozik. Érdekes módon csapódik le a könyvben az a sok, jelentős változás, amely az utolsó évtizedben érte Karácsonyi Jánost. Világháború, forradalmak, a trianoni béke sokkoló hatása, városának, Nagyváradnak Romániához való csatolása, a történetírásban fújdogáló új szellők.

„Ha a világháború előtt vagy fiatalkoromban fogtam volna hozzá Szent László életéhez – írja – fölösleges munkát végeztem volna... Mióta azonban hatalmas kormányférfiak, hadvezérek, császárok bukását keresztül kellett él-

nem, azóta jobban látom a bajokat, amelyek Szent Lászlót könnyekre fakasztották, sőt e földön félreismertté, sokszor boldogtalanná, de Isten szemében annál érdemesebbé tették. Olyan művet nyújthatok tehát olvasóimnak, amely a valót az eddigieknél jobban megközelíti.”

Sajnos, úgy látjuk, hogy a nagy megrázkódtatások mégsem voltak jó-tékony hatással Karácsonyi János munkásságára, és ebben a művében nem sikerült „jobban megközelíteni a valót”. Ennek tudható be, hogy Szent László portréja sokkal színtelenebbnek, élettelenebbnek tűnik, mint Gellért püspöké, vagy akár Szent Istváné, s a nagy király alakjáról nem sikerült lefújni a legendák sematizáló, valóságot elfedő porát.

Karácsonyi János életművének egyik legfontosabb darabja „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” című munkája, mely 1900-1901-ben jelent meg, de már megelőzően, akkor még nem teljesen befejezett formájában, 1893-ban „Péczy” jutalommal kitüntetett pályamű volt. Keletkezését hosszú kutatómunka előzte meg, melynek részeredményeit számos nemzetiség- és családtörténeti publikációban kísérhetjük nyomon: „A Csanád nemzetség birtokai Dél-Magyarországon” 1884–85., „A Zichy-család őseiről” 1887., „A Lacfiak” 1888., „A Csákyak és Becskyek ősei” 1895., „A főúri Paksy család eredete” 1893., „A körösszegi és adorjani Osakyak” 1898., stb.

Azt lehet mondani, hogy az eredetkutatás mindannyiszor divatba jött, ahányszor valamely társadalmi réteg magát veszélyben érezte, vagy éppen ellenkezőleg, ahányszor újonnan lépve a történelem színpadára, létét és jelentőségét kívánta igazolni. Tudománnyá azonban a genealógia is a múlt század végén kezdett válni. Úgy gondoljuk, ebben Karácsonyi Jánosnak is, természetesen más tudósokkal együtt, vannak érdemei.

Fent idézett munkáját egy Botka Tivadar idézettel vezeti be, mely éppen e törekvéstről tanúskodik:

„A hazai családtant csak úgy emelhetjük a tudomány színvonalára, ha elveket, ha kritikát, ha felelősséget hozunk bele.”

A kutató felelőssége nem vonható kétségbe, s célját még akkor is sikerült elérnie, ha az elvek és a kritika esetleg néhány ponton kifogásolható. Az ebben az időben keletkezett hasonló tárgyú művek közül részint a tudományos igény magas színvonalú megvalósításával és témaválasztásával emelkedik ki, hiszen nem egyszerűen családtörténetet ír, hanem nemzetségek történetét, s nem egyszerűen csak nemzetségtörténetet ír, hanem megkísérli a nemzetség fogalmának meghatározását, és az eddigi nemzetséggelfogások kritikáját is véghezvinni. Mindkét momentumnak a korai magyar történelem szempontjából nagy a jelentősége, a további, elsősorban a korai magyar történettel foglalkozó kutatásokra nézve pedig naponta használandó kézikönyvet ad a

történészek kezébe. Leszámol azzal a koncepcióval, mely Kézai és a krónikák alapján alakult ki, hogy a nemzetségek azonosak azzal a 108 tribussal vagy generációval, amelyekből a magyar nemzet beköltözésekor állott, véleménye szerint ennek az elképzelésnek az elfogadásához szükség lenne több tétel igazolására, úgy mint például:

- a.) hogy a fennmaradt genusok nevei mind magyar, s még a pogányság korából fennmaradt nevek;
- b.) hogy az oklevelek csak azokat írják „de genere” nemzetségbelinek, akik valóban nemesek, vagyis valamely „nem”-hez, „tribus”-hoz tartoznak;
- c.) hogy azok a férfiak, akikről az egész nemet tribusnak elnevezték, mindnyájan legalábbis Szent István kora előtt éltek. Ezek a tételek azonban nem bizonyíthatóak. Megállapítja azt is, hogy a „de genere” megjelölés a XII. század végén és a XIII. század folyamán a leggyakoribb, majd ezek után fogalmazza meg az ismérveket, melyek szerinte a nemzetségeket jellemzik.

Ez a vérségi kötelék. Az elsőbbségi jog a nemzetségi földbirtok megvétele, a magvaszakadt férfi után való nemzetségbeli örökség, közös nemzetségbeli monostor, és egyideig tartó, de fontos kötelék a közös, osztatlan birtok. Maga is megállapítja ugyanakkor, hogy az ismérvek nem teljesek, ezzel együtt azonban megállapításai a későbbi kutatások számára is kiindulópontul szolgálhattak.

Karácsonyi János művének a maga korában egy tényleges konkurrenciája akadt, Wertner Mór 1891-ben megjelent hasonló című munkája, melyet azonban mind a következtetések, mind pedig a feldolgozás alapossága tekintetében messzemenően meghalad. Wertner is észreveszi, hogy a „de genere” megjelölés előfordulása a XII-XIII. században válik gyakorivá, nem szakít azonban teljes mértékben azzal a koncepcióval, amely szerint a XIII. századi genusok a honfoglaláskori nemzetségek folytatásának tekinthetők, illetve tévesen a „de genere” megjelölések megszorodását a tatárjárás utáni körülményekhez köti. A feldolgozás irányelveiben is vannak különbségek a két mű között, s érthetően kritizálják is egymás álláspontját. Meg kell vallani, mindkettőjük kritikai észrevételeinek megvan az igazságtartalma. Karácsonyi János, mivel Wertner vállalkozását nem tartja kielégítőnek, vita helyett újat, s teljesebbet igyekszik alkotni. Wertner művére csak az előszóban utal, s csak jelzi, hogy több ponton tévedéseket talált benne.

Wertner Mór 1905-ben a Századokban ismerteti Karácsonyi János művét. Főbb kritikai észrevételei a munka szerkezetére utalnak. Karácsonyi ugyanis a nemzetségeket főúri, nemesi, jobbágyi, valamint magyarországi, tótországi és horvát nemzetségekre osztja fel. Wertner az első csoportosítást

nem tartja indokoltnak, a második csoportosítást következetesnek. Az egyes nemzetségek tárgyalásának sorrendjében nem talál ugyan kifogást, az elemzésben azonban több ponton is elmarasztalja Karácsonyt. Felemlíti, hogy a nemzedékrendi táblák nem teljesek, a házassági kapcsolatok feltüntetése általában hiányzik. Elmarasztalólag jegyzi meg azt is, hogy a közös őstől való származtatás sokszor csak kombináció eredménye. Ezzel kapcsolatban úgy gondoljuk, hogy ha a közös ősre vonatkozóan konkrét adat nincs is, de a kombináció ugyanakkor szórvány adatokkal alátámasztható, nem kell okvetlenül elvetni egy ilyen lehetőséget. Mindenesetre a ma történésze Karácsonyi János művében a magyar nemzetségek történetének genealógiai vonatkozásait készen találja, legfeljebb finomításra szorul, társadalomtörténeti vonatkozásainak megírása azonban még reá vár.

A századforduló után megsokasodtak azok a művek, melyek a magyar őstörténettel, a honfoglalással és államalapítással, a korai magyar feudalizmus történetével foglalkoznak. Húsz éves kutatómunka áll ekkor már Karácsonyi János mögött, az előtanulmányok befejezettnek tekinthetők, életművének több kiemelkedő alkotása – „Békés megye története”, „Hamis, hibás keltezésű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig”, valamint „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” – elkészült. Kútfőismerete azonban nemcsak a magyar, hanem a környező népek történetének forrásaira is kiterjed. Az írott dokumentumok alapján a tények pontos feltárását tűzi maga elé feladatként. A forrásfeltárás és elemzés a tényfeltárással és a tények közötti összefüggések keresésével szorosan összefonódik nála. Hatalmas ismeretanyaga birtokában maga is bekapcsolódik a történettudományban ezidőtájt folyó vitákba, keményen védi álláspontját, melynek egyik-másik eleme máig ható következtetéseket tartalmaz. Különösen a századforduló utáni témaválasztásaiból, lelkes elemző munkájából válik egyértelművé, hogy érdeklődésének tengelyében az Árpád-kori magyar történelem áll.

A magyar őstörténet egyik legvitatottabb kérdése, mely azóta már lezártnak tekinthető, éppen eredetének és származásának problémája volt, mely tárgykörben különös erővel csaptak össze a finnugor, illetve a törökös eredet hívei. Karácsonyi János ebben a kérdésben, ahogy maga fogalmazza, „a régi és széles körben elterjedt vélekedésekkel szemben, melyek a magyar nép törökös származását vallották, megállapítja, hogy „a magyar nem tartozott soha a török fajhoz és nyelvében csak kölcsönszavak vannak a török nyelvből.” A másik probléma melyben máig hatóan időről időre felújulnak a pro és kontra vélemények, a hun-magyar rokonság ügye.

Karácsonyi János a kutatók azon csoportjába illeszkedik, akik cáfolják a hun-magyar rokonság elméletét, kijelentve: „a magyarnak semmi köze a hun

nemzethez. Lehetett alattvalója a hunnak, de vele se vérségi, se nyelvi összeköttetése nem volt.”

Vizsgálja természetesen a honfoglalás menetét, a Kárpát-medencében való megtelepedést, a magyar állam kialakulásának problematikáját. Egyik általunk legfontosabbnak ítélt tanulmánya ebben a kérdéskörben, sőt talán munkásságának ebben a periódusában, az 1901-ben a Századokban megjelent „Halovány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól” című munkája, illetve mint ennek bizonyos értelemben előképe, az 1896-ban napvilágot látott „A honfoglalás és Erdély” című mű. A honfoglalás menetét, illetve a Szent István korabeli határok kontúrjait főként a bizánci és nyugati elbeszélő források alapján igyekszik megvonni, de a későbbi magyar okleveleket, s a helyneveket is segítségül veszi. Részletesen elemzi a gyepek és gyepeülve funkcióját, s a honfoglalás során kialakult védelmi rendszert. A honfoglalás és Erdély kérdéskörében máig sok a megoldatlan probléma, nem lehet hát Karácsonyi Jánost kárhoztatni abban, hogy ő sem zárta le ezeket a kérdéseket. Néhány nagy horderejű következtetése azonban a ma történetését is továbbgondolásra készteti. Ezek a következtetések egymásból adódnak, másrészt aszerint, hogy hogyan válaszolunk az egyikre, változik a másakra adható válasz is. Három ilyen kérdést említenénk, s közülük csak egyről szólnánk részletesebben is. E három probléma:

Erdély honfoglalás korabeli státusa, mellyel kapcsolatban Karácsonyi Jánosnak az a megállapítása, hogy: „Erdélyt a magyarok a honfoglaláskor, 896-ban nem szállottak meg, azt 896-1000 években nem bírták, s azután is csak fokonként foglalták el.” Továbbá: „A délkeleti gyepek történetéből, elhelyezkedéséből tudjuk, hogy Gyula birtoka nem lehetett Erdély.”

A magyar-bolgár határ kérdése a honfoglalás korában. Szerzőnk a határt Száva-Szentdemeterben jelöli meg, az Olt és Duna közé eső területet kétségtelen bolgár fennhatóságnak mondja, és megemlékezik egy bolgár főúrról, Keanról, vagy Kajánról, aki bolgár és szláv népeivel Erdély lakatlan vidékeire húzódott, s Magyarország felől nehezen megközelíthető államot hozott létre. (Az említett Kean szerepel Anonymus krónikájában).

Az erdélyi püspökség kiterjedése.

Karácsonyi János úgy teszi fel a kérdést, hogy „vájjon csakugyan Szent István alapította-e, s ha így volt, Gyula-Fehérvárt alapította-e az erdélyi püspökséget?” Karácsonyi János a mai kutatót is elgondolkodtató érvelése szerint „az erdélyi püspökség legrégibb és legtekintélyesebb birtokai voltak Tasnád és Zilah a mai Szilágy megyében. Barát-Püspöki (Érselind mellett)

Bihar megyében, továbbá Gyula, Kolos, Harinna és Bilak Doboka megyében. Ellenben Gyula-Fehérvár körül még a tatárjárás idejében is csak Sárd, Akmár (Alsó-Fejér m.) és Piski (majdan Püspöki, Hunyad m.) kis falvakat bírta. Már pedig minden püspök – nagyon természetesen – lehetőleg székhelyéhez közel igyekezett birtokot szerezni. Az erdélyi püspökségnek a székhelyétől oly távol (20-30 mérföldre) eső birtokait csak úgy lehet megérteni, ha föltesszük, hogy eredetileg a püspökség székhelye valahol az ő Szilágy megyei birtokainak közelében állott.”

Ezt a központot Karácsonyi János Tasnádban valószínűsíti, s csak később került Gyula-Fehérvárra a központ a Szent Mihály patrocínium vándorlásával, de az előző terület feletti joghatóságot továbbra is gyakorolta, szedte a tizedet.

Meglehetősen sokat foglalkozott Karácsonyi János a honfoglalás kori Kárpát-medencei etnikum problémájával is. A nagyobb nemzetiségek mellett – szlovákok, románok, horvátok, szerbek, németek, rutének –, teret szentel az általa kisebb nemzetiségekként értékelt ventek, bolgárok, örmények, albánok, lengyelek, cigányok, zsidók, valamint a magyarságba beolvadt kabarok, besenyők, kunok, bösziörmények, jászok, tatárok történetének. Az Erdély történetével összefüggő problémákra meglehetősen nagy figyelmet fordít.

Karácsonyi János bekapcsolódott a székely eredetkérdésről folyó vitába is, és több önálló elméletet dolgozott ki e tárgykörben. 1905-ben napvilágot látott munkájában közvetlenül Hunfalvy Pál nyomdokaiba lépett, s elődje szelleméhez hűen vallotta, hogy „erős, éles kútfőbírálat nélkül sohasem boldogulunk a kétséges tárgyban, és a nélkül soha a vitának végére nem jutunk.” E kútfőbírálatot három területre kell koncentrálni, úgy mint:

- a.) a hun krónika kritikai vizsgálata,
- b.) az idevonatkozó oklevelek megrostálása,
- c.) jogi intézmények alapján levont következtetések ellenőrzése.

A forráskritikai feladatok elvégzése után arra a következtetésre jut, hogy „a székelyek... a XI. század végére megalakult egységes, keresztény, magyar nemzetnek voltak egyik ága.” Tulajdonképpen a magyar seregek „műszaki” alakulatait képezték volna, vagyis ők irtották az erdőt, tisztították az utakat a hadak előtt. Nevük a szlovén sjek „vágás” + a torok li denominális melléknévképző összetételéből keletkezett; jelentése „vágásos, vágással foglalkozó” volt, és a sjekli – székli – székeli – székely alakokon keresztül nyerte el mai formáját. Mivel eredetileg melléknévként szerepelt, kezdetben „székli ember, székli magyar” összetételekben használták, és csak a későbbiekben kötött le az utolsó tag. Szent László uralkodása alatt költöztették őket Erdély-

be, ahol a hadjáratokban való részvételük jutalmaként nagy területeket kaptak. Mint már említettük, Karácsonyi János elmélete a Hunfalvy által nyitott csapáson halad, így osztozik annak iránymutató és útvesztő szakaszaiban is. Az eredetkérdéssel kapcsolatos későbbi próbálkozásait (pl. a székelyek gepida származásáról szóló felfogását,) nem fogadta megértés, és a kutatók egy része (pl. Melich János) megalapozott bírálatban részesítette az elméletet. Az e témakörben közzétett munkái közül talán az a közleménye bizonyult a legmaradandóbbnak, amelyben az erdélyi székelyek első, 1210-re vonatkozó említésére hívja fel a figyelmet Karácsonyi; máig ez a – sajnos csak kivonatolva, későbbi átiratból ránk maradt – diploma képezi a székelységgel kapcsolatos legkorábbi okleveles forrást.

Ugyancsak Erdéllyel összefüggésben merül fel a moldvai csángók eredete, melyet szintén többen a székelyekkel hoznak összefüggésbe. A Karácsonyi János által idézett Rubinyi Mózes például úgy teszi fel a kérdést, hogy „akkor maradtak-e a Szeret és a Moldva mentén, mikor még nem jutott a magyar nemzet a Duna-Tisza tájára és Etelköz volt az ideiglenes hazája, avagy ifjabb magyarországi, közelebbről székely telepítések-e.”

Karácsonyi ennek a népelemnek az eredetét a következőképpen írja le: „Mivel a moldvai csángók csak 1439-ben kerültek a Szeret mentére, addig a régi Szerem megyében, részben pedig Bács megye déli részén laktak, keresem azt a törökös eredetű népet, amely itt a magyarba olvadt... A Moldvában lakó sziszegő nyelvjárású magyarokat azon kabarok utódainak tartjuk, akik 850 táján... a magyarokhoz csatlakoztak, annak nyolcadik törzsökét alkották és velük együtt 896-ban hazánkba költöztek.”

Véleménye ezen a ponton mindenképpen vitatható, akár az eredetet, akár a kabarok szállásterületének kérdését tekintjük. A kivándorlás időpontjára és okára vonatkozó információi azonban több figyelemre tarthatnak számot. Véleménye szerint „a csoportos, rögtönös költözés indító oka gyakran a vallás éles ellentéte”. 1412 és 1459 között csak egy nagy vallási mozgalom volt Magyarországon, a huszitizmus. Következtetéseit azzal zárja, hogy tehát „a székely magyaroktól teljesen különböző csángók nem származhattak más-tól, mint az 1439-ben Kamoncról és vidékéről Moldvába futott szerémségi magyaroktól.”

A szomszéd népek történetírásával folytatott vitáknak vannak bizonyos örökzöld témái, melyek közül az egyik legismertebb a dákoromán kontinuitásmélelet, s ezek közé tartozik, bár nem ilyen nagy horderejű, de legalább ennyire vitás kérdés mind a mai napig, az úgynevezett „pacta conventa” ügye.

Erdély népességének kérdésében Karácsonyi János erősen vitatkozik a

romániai történetírásban megjelenő dákoromán elmélettel. Kimutatja ennek gyökereit a humanizmus kori írott források tévedéseiben, és a román nép Erdélybe való betelepülésének történetét is leírja.

Több tanulmányban polemizál a horvát történetírásban megjelenő, a magyar-horvát kapcsolatokat helytelenül értékelő koncepciókkal, melyek különösen I. László és Kálmán királyok uralkodásának idejére vonatkoznak. A viták sarkpontja részint Horvátország, részint a korabeli magyar hódítások kiterjedése, s ezzel összefüggésben az úgynevezett „pacta conventa”, vagyis Magyarország területi kiterjedésének növelése Kálmán idejében, különös tekintettel a hódítás módszereire: arra, hogyan tudta Kálmán király megszerezni a Horvátország és Dalmácia királya címet, hogy az önállóság tekintetében mennyiben a katonai hódítás és mennyiben a horvát és magyar uralkodó osztályok közötti megegyezés játszott szerepet, illetve mennyiben tették lehetővé a magyar és a horvát királyi családok közötti rokoni kapcsolatok a magyar király trónigényének érvényesítését a horvát trónra is. Bizonyítja a hivatkozott források hamis voltát, sokkal későbbi keletkezését, és így azt is, hogy Magyarország határainak kiterjesztését I. László és Kálmán királyok uralkodása alatt fegyveres expanzió biztosította. Ugyanakkor ezen expanzió jogosságát igyekszik alátámasztani a magyar és horvát királyi családok közötti rokoni kapcsolatokkal és azzal, hogy ebben az időben Horvátországban a kiegyensúlyozott viszonyokat külső erő teremthette meg. (Meg kell jegyezni, hogy helyes következtetései mellett, véleménye nem mentes bizonyos politikai aktualizálástól sem.)

Késői, az 1920-as években napvilágot látott, összefoglaló igénnyel megírt műveiben gyakorlatilag már csak megismétli a századelőn született következtetéseit, korábbi élvezetes stílusa is megfárad, szárazabbá válik, megállapításai dokumentálására már nem fordít olyan nagy gondot. Ebben a periódusban egy nagy jelentőségű műve születik, amely azonban kívül esik vizsgálódásaink körén, a „Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig” (1922).

Eddig az ízelítő Karácsonyi János hatalmas életművéből, melyet áttekintve meg kell állapítani, hogy az életmű természetesen nem egységes. Azóta már hibásnak bizonyult, sőt szinte naiv megállapítások zseniális megállapításokkal, megoldásokkal, máig ható jelentőségű művekkel keverednek benne, melyekkel Karácsonyi Jánosnak számos hivatkozott sikert sikerült vernie a történészek előtt hömpölygő megoldatlan kérdések patakján. Közülük néhány ma is szilárdan álló kőhídnak bizonyult, néhányat az újabb kutatások árja elsodort, de darabjait az új koncepciók kialakításánál, vagy Karácsonyi János hasonlatánál maradván, az új hidak építésénél fel tudta és fel tudja használni

a későbbi nemzedékek tudósa. Kérdés tehát, mennyire élő Karácsonyi János neve a mai tudományos közvéleményben. Nem mondhatjuk, hogy mellőzött lenne, hiszen az általunk is felsorolt és néhány szóban bemutatott alapvető művei nélkülözhetetlenek a ma történésze, a ma egyháztörténésze számára is. Talán tanulmányai azok, amelyek kevesebb figyelmet kapnak, s bár a szívének kedves időszak, a régi magyar történelem volt, leginkább, mint az Árpád-korral foglalkozó történész felejtődött el. Másfelől el kell ismerni, hogy meglehetősen kevés a századforduló történészeinek tevékenységét kutató historiográfiai munka, s Karácsonyi János neve ezekből is fájóan hiányzik. E nagyívű tudományos pálya jelentőségének méltatására mindeddig nem került sor, pedig feltétlenül ott van a helye a századelő történettudományának nagy egyéniségei között.

KARÁCSONYI JÁNOS MINT EGYHÁZI EMBER ÉS ÍRÓ

DR. LOTZ ANTAL, EGYHÁZI TÖRTÉNÉSZ

A Hajdú-Bihar megyei Derecske község katolikus templomának egyik üvegablakán ez a felírás áll:

„Készítette Karácsonyi János nagyprépost, választott püspök.”

Irattári kutatásból derül fény arra, hogy az 1927-ben odakerült plébános, Ruzska Antal, a templommal kapcsolatban erejét meghaladó építkezésekbe fogott. A plébánia ugyan szabadadományozású volt, tehát betöltését illetően az ordinarius rendelkezhetett vele, de a kegyúri család, az Esterházyak, valamint a plébánossal rokonságban lévő Wenckheimék anyagi támogatására csakúgy számított, mint az Ordinarius segítségére. A vállalkozás csődbe jutott, s mindenki csak fejét csóválva ismételte: minek vett fel pénzt adósságra, lássa most a következményeket! Karácsonyi János volt az egyetlen papi személy, aki a magát elszámoló társa segítségére sietett ily módon.

Karácsonyit az egyháztörténelmet tanítók megismertetik növendékeikkel, s akik bizonyos kérdésekben mélyebbre akarnak hatolni, szintén előveszik írásait. Ezekből viszont nem derül ki az a jószívűség és emberség, amelyre a derecskei nem is az egyetlen tárgyi bizonyíték.

A következőkben Karácsonyi János egyéniségét a gyulai őrszem egykori nekrológja alapján így lehetne megközelíteni:

„... nagy volt a tudása, még nagyobb az emlékezőtehetsége, de legtöbb a szerénysége”.

Mivel tudásáról a két előadótárs már nyilatkozott, legindokoltabb felosztásnak ezen három szempont marad:

- Karácsonyi János emberi és egyházi életútja.
- Karácsonyi János érdeklődési körének kibontakoztatása és céljainak teljesítése.
- Az utókor egyháza előtt.

Karácsonyi János emberi és egyházi életútja

A Gyulai Katolikus Egyház kereszteleseket feltüntető Anyakönyveinek VIII. kötetében olvashatjuk, hogy Karácsonyi János 1858. december 15-én született és János-István-Ádám névre jegyezte be Rázél József, az 1849-es Habsburg-trónfosztás egyik lelkes papja. Szülei: János pellio (szűcs), és Papp Teréz. A szülők Gyulán esküdtek, de messzi évszázadokra az anyakönyvek

nem visznek nyomon velük kapcsolatosan. Az apai ág a családi hagyomány szerint erzsébetvárosi, erdélyi örményekre megy vissza. Az édesanyjai ágon halászsokat, földbérelőket találunk (cerdo, arendarius) A szülők hét gyermeknek adtak életet. János volt a második. Egy nővére: Karolina, négy húga: Teréz, Mária, Róza, Anna, meg egy korán elhalt öccse: Károly, akinek két árva kislányát ő neveltette. Amíg kisebb beosztásai voltak, a szülői házhoz inkább csak levelezéssel kötődött. Később, amikor függetlenebbé lett és anyagi lehetőségei is megnövekedtek, évente többször és hosszabb időre is felkereste Gyula városát.

Karácsonyi János életpályája elég részletesen nyomon követhető.

Ha valaki utána kíván lapozni, megtalálja a különféle adatokat:

- „Erdélyi Helikon”-ban Bíró Venceltől (XXVIII. évf. 6–7, 26. köv. old.),
- Szigligeti Társaságnál Szentpéteri Imrétől (Nagyvárad, 1929.).
- Gyula város monográfusától, Scherer Ferentől (Gyula város története 1938. 1.6-18.),
- „Századok”-ban Csánki Dezsőtől (1929. 1–4.),
- Lindenberger Jánostól (Nagyvárad körlevelek 1929 (I.),
- „Gyulai” Katolikus Értesítőben Németh Jánostól (1929. III. 4.),
- „Magyar Tudományos Akadémia Emlékbeszédeiben” Pór Antaltól (XVI/5) még sok névtelen cikkírónál, főként az akkori római katolikus napilapokban,
- Erdész Ádám: Karácsonyi János történeti munkássága életrajzi és bibliográfiai feldolgozás.

Mit tudunk meg ezekből?

Bíró Vencel magát Karácsonyi Jánost idézi, amikor elemi iskolás gyermekkoráról akar ismertetést adni.

„Az eredetileg nem tudományos célra szánt épületbe, ti. a gyulai róm. kath. elemi iskolába 1865-ben kezdett járni egy szegény kisgyerek, kinek nem volt célja, hogy majdan a tudományos pályára lépjen. Följárt, hogy otthon ne lábatlankodjék, no meg, hogy úgy mellékesen a jövődöbeli iparosnak is szükséges írás-olvasás művészete ráragadjon. Négy esztendő telt bele, míg a két első elemi osztályon átbaktatott, s úri kortársai már rég elhagyták, mikor ő a negyedik osztályba jutott. Itt vette őt észre a katolikus egyház egyik szerény, de lángbuzgalmú papja, s a gyermek villogó szemekkel adott feleleteiből más jövődöt olvasott ki. Elment a gyermek szüleihez s addig járt-kelt kis pártfogoltja érdekében, hogy felvették azt a katolikus egyház egyik jótékony intézetébe, kinevelték úgy, hogy utoljára az egykor iparosnak szánt gyermek a katolikus egyház papjainak sorába jutott.”

Grócz Béla volt az említett pap, aki első hitoktatója, s aki a váradi Szent

József Intézetbe véteti fel pártfogoltját. Ingyen végezhetette középiskolai tanulmányait a premontreieknél, akiknek szent alapítója Norbert rokonságban lévén I. Béla, I. Géza és Szt. László királyainkkal hatással volt Magyarországra is, és a rendi hagyomány szerint II. István király alapítja Nagyvárad-hegyfokon az első premontrei prépostságot. Csoda-e a fiatal emberkében kialakuló történelmi érdeklődés? Még le sem érettségizik, amikor megíratják vele a plébánián fellelhető források alapján a Gyulai Egyház történetét 1718-tól 1873-ig 82. oldalon.

1882. július 2-án szentelik pappá. Még kezdő káplán Békésen, amikor felfigyelnek rá, mert atyai pártfogója – Göndöcs Benedek Gyulán apát-plébános, aki több vonalon, s akkortájt a pusztaszeri ásatások révén korszerű főpapként jelenik meg saját kora, de nyugodtan mondhatjuk a késői utókor előtt is, méltányolja Karácsonyi János érdeklődését és tudását. Így Mogyoróssy János, a Wenckheimék titkára (1805–93), aki három művet is publikált Békés vármegyéről, hamarosan megismerkedik a fiatal tudós pappal. Karácsonyi két ízben, 1889-ben és 1891-ben is kijutott Rómába. Ott egyrészt tanult, másfelől betekintett az egyház központi levéltárainak korszerű kezelésébe és a kutatás technikájába.

Közben áthelyezték Váradolasziba káplánnak. 31 évesen, 1889-ben lett a Líceumnak, majd a papneveldének is tanára Váradon. Öt év múlva leköszönt, kisebb plébániát kért, hogy jobban beledolgozhassa magát a tudományokba. Biharpüspöki volt az a falu, ahová kinevezték. Csakugyan alig múlt el év, hogy könyvet ki ne adott volna. Érdemeiért a Magyar Tudományos Akadémia 1896-ban levelező tagjává választja, amelyet 1897. február 8-án, ünnepi ülésen köszön meg bemutatkozó előadásában. 1904-ben a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán lett a közép- és újkori egyháztörténet nyilvános rendes tanára, mégpedig meghívás alapján. A Jog- és Szentírástudomány Tanszékére kétszer is pályázott, de az egyetemi kar úgy látta, hogy neki az egyháztörténelem tanszékén van a helye. Prohászka Ottokárt vele egyidőben hívja meg a kar az ágazatos hittan professzorának. Így együtt teszik le az esküt az egyetemi tanács előtt. Lelkesen, és azzal a szándékkal foglalja el katedráját, hogy azt nem hagyja el, s így kezdte kialakítani baráti körét, akik között első helyen szerepeltek Prohászka Ottokár – a későbbi székesfehérvári, Glattfelder Gyula – a későbbi csanádi és Hanauer A. István – a későbbi váci püspök.

Az egyházi szabályok szerint minden olyan püspökségen, amely már nem missziós terület, kell a püspök mellé egy tanácsadó szervezet, amit káptalannak hívnak (Capitulum) Tagjai a kanonokok, a feje a nagyprépost. Az elmúlt századok során kialakultak a fokozatok is. A főesperesek és a mes-

ter-kanonokok után az őrkanonok következnek, aki a leltárakért, az éneklő kanonok, aki az ünnepi szertartások rendjéért, majd az olvasó kanonok, aki a szóban forgó egyházmegye iskoláiért – hajdan a káptalani iskoláért – volt felelős. A váradi káptalan hazánk többi ilyen intézményétől 1807 óta különbözött. Ekkor ugyanis a király még hat kanonoki állást szervezett Nagyváradon. Ezek litterális kanonokságok voltak és inkább udvari vagy politikai szolgálatok jutalmazására használták fel. Sok érdemes íróember is bekerült a stallumokba, így Fejér György, Fraknói Vilmos, Rómer Flóris, Nogáll János, Bubics Zsigmond, Kollányi Ferenc és Czapik Gyula.

Többnyire más egyházmegyes papok voltak. 1807-ben még kineveztek két nagyváradit is, de azóta nem.

1905-ben az a veszély fenyegetett, hogy váradi egyházmegyének e helyekre való joga elévül, a kárukra történő betöltési módban eltelve száz esztendő. Ezért mozgalom indult meg, hogy Steinberger kanonok halála után nagyváradit papot nevezzenek ki utódjául, választásuk Karácsonyira esett, aki le is köszönt pesti tanszékéről. Életének hátralévő 24 évében pedig végigjárja a kanonoki ranglétrát, s 1922-ben mint nagyprépost kerül élére a káptalannak.

Ismét közelébe kerül hát szűkebb hazájának, melyről eddig sem feledkezett meg mint történész sem, hiszen 1885-ben már megválasztották a Békés Vármegyei Régészeti és Történeti Társulat titkárává, két évvel később főtitkárává, amely élénk kapcsolatot és feladatot jelentett.

Váradon a kanonokoknak külön utcájuk volt. Az ő háza a lehető legegyszerűbben volt berendezve, s ilyennek maradt, miután 1916-ban kinevezték őt vovárdiai címzetes püspökké. A monarchia bukása előtt az utolsók között volt, akik ilyen kinevezést kaptak. A király a középkorban létezett, de a töröktől elpusztított balkáni püspökségek valamelyikének címére egy-egy érdemes papot kinevezett, Rómában ezt hallgatólagosan tudomásul vették. Az illetők használhatták ünnepélyes szentmisék alkalmával a püspöki jelvényeket, de természetesen más püspöki funkciókat nem végezhetek, hiszen felszentelve nem voltak. Életrajzírói egyöntetűen állapítják meg róla, hogy hűen követte az 1863. évi kalocsai tartományi zsinat fegyelmi határozatait. Mindig kollárban és csizmában járt.

Időnként elutazott, főként nyári szabadság ideje alatt, volt kedves osztálytársához, Ladik Gusztáv államtitkárhoz, Balatonszemesre. Szintén nyaranta Biharfüredre, ahol a gör. kat. püspöki nyaraló egy részét bocsátották rendelkezésére. Amikor nagypréposttá emelkedett, ki-kijárt Bedőre, ahol a hivatalával járóföldje volt. Természetesen a legtöbbit a szülői házhoz zárandokolt el, amelyet most emléktábla jelöl. Édesanyja lakott itt 1916-ban

bekövetkezett haláláig. Gyulára később is visszajárt, illetve „hazajárt”. Egy 1925-ös csoportképen láthatjuk őt tizenegy fiatal pap és több papnövendék társaságában, akik gyulai születésűek voltak. Azért is szerethetett hazajárni, mert mindig elfogta őt és meghatotta a genius loci.

Scherer Ferenc tartalmilag őt idézi „Gyula város története” című munkája I. kötetének 272. oldalán, ahol beszámol a város török hódoltság utáni újjáéledéséről. Arról, hogy mennyiben volt ebben szerepe a Nádi Boldogaszszony tiszteletének bizonyos Deák János nevű licentiátus és társai működése és buzgolkodása nyomán, hogyan kapja meg Pelsöczy Bálint ígérete alapján a mecsetből visszaalakított régi katolikus templomot az ide visszatelepülő húsz katolikus családdal, s miként csináltatják meg a város új pecsétjét, amelyre az 1715-ös évszámot és a Boldogságos Szűz képét vésetik.

Más tudósokhoz viszonyítva azonban nem nagyon szeretett utazgatni. Nem tartott soha felolvasó körutakat. 1888-ban elzarándokolt Rómába, hogy részt vehessen XIII. Leó pápa aranymiséjén, 1912-ben pedig Vukcsics Gyulával bejárta a Szentföldet és Észak-Egyiptomot.

Hogy a mindennapi élettől, valamint a pap lelkipásztori és pszichológiai problémáitól a katedra, vagy a káptalan csúcsán sem szakadt el, mi sem bizonyítja jobban, hogy haláláig bejárta a váradi Lazaretté-be a szegények lelki gondozására, és szorgalmasan gyóntatott a váradoszlasi templomban.

Kora reggeli miséje után a Ferenc József kabátján viselt porköpenyében végzett kiadós, egészséges sétát. Majd otthon hozzáfogott a tudományos munkához, s csak késő délután ment a barátaihoz, szegényeihez, vagy a Katolikus Körbe.

65. éve után kezdett nem annyira betegeskedni, mint inkább gyengülni. 1928. őszén nagyobb orrvérzés érte.

1929 Újév napján még misézett, reggelizés közben lett rosszul, s délután meghalt.

Holttestét Váradról átszállították Gyulára. Abban a templomban ravalozták fel, amelyben megkeresztelték, ahol gyermekként oly sokat ministrált. Onnét kísérték azután a Szentháromság temetőbe, sírjára a Magyar Tudományos Akadémia állíttatta a máig is látható emléket.

Karácsonyi János érdeklődési körének kibontakozása és céljainak teljesítése

Karácsonyi Jánosra a régi gyulai papok nemcsak azért figyeltek fel, mert buzgó ministráns volt. Göndöcs és Grócz megtapasztalták kivételes emlékezőtehetségét, és meggyőződtek arról, hogy kivételes kutatási vénával rendelkezik. Már diákkorában is voltak ugyanis egyéni és helyes kritikával alkotott

meglátásai. Szembeszállt a Békés vármegye múltját igazán jól ismerő Haán egyik véleményével is, hogy ti. léteztek-e Gyula területén közvetlenül a török kiverését követően a hódoltságot túlélő keresztények? Karácsonyi helyesen állapította meg, hogy csupán a telepítéssel vándoroltak be.

Ha azután a nyomtatásban is megjelent 45 könyvét és cikkeinek százkra tehető számát is figyelembe vesszük, láthatjuk, hogy életpályája igen termékeny. Ez ugyanis azt jelenti, hogy 52 év alatt évente négy könyvvel és legalább két tanulmánnyal gazdagította a magyar történelem, s természetesen főként az egyháztörténelem tudományát. A családi relikviákból különösen is felfigyelhetünk arra, hogy olvasói között olyan neveket is találunk, mint Glattfelder, Széchenyi, Fetsner püspökök; Veress Endre és Markovits egyetemi tanárok; Sigiescu József képviselőprofesszor, Balogh Jenő „Emlékalbum” szerkesztő. Munkatársai voltak a nála idősebb Bunyitay, a vele kortárs Lopusny és Kollányi, vagy a nála már 15 évvel fiatalabb Lukcsics. Régi osztálytársa, tanártársa és személyes jó barátja – Székely István – szintén ehhez a körhöz tartozott.

A Magyar Tudományos Akadémia, a Nagyváradi Régészeti és Történeti Egylet, a Szigligeti Társaság körében végzett munkássága szintén tudományos géniuszt éltető helyek voltak.

Ide lehet sorolni azokat a helyeket, ahol igen sok órát töltött el, de inkább karitatív és hitbuzgalmi szempontból: a Váradi Katolikus Kör, a Szent László Menedékház, a Szent Vince Intézmények. Sőt, tiszteletbeli vezetője volt a Nagyváradi Tudószanatórium és az ottani Nővédő Egylet igazgatóságának is. Nem csoda tehát, hogy ezek mindegyike vagy gyászbeszéddel, vagy díszgyűléssel, vagy jegyzőkönyvi megörökítéssel adóztak személyének halálakor.

Karácsonyi János az utókor egyháza előtt

Az előzők felsorolása után felmerül a kérdés, hogyan bírta ezt a sok teendő?

Hazai szakirodalmunkban eddig csak az előbb pozsonyi, majd később pesti professzor – Kornis Gyula foglalkozott a tudósok lelki alkatával „A tudományos gondolkodás” című, 1943-ban kiadott munkájában. Ennek két köteté tekint egy tudományos mű alanyi háttérébe. Tipizál. Van elvont, és van szemléletesen gondolkodó alkotó. Így kategorizálva a típusokat, Karácsonyi János feltétlenül a másodikba sorolandó. Sőt, nemcsak szemléletesen gondolkodó, hanem a kutatásai között is a magyarázó elmék között van a helye.

Van dinamikus tudós, aki folyton újat kutat, és van statikus, aki bíróként

vizsgálja a mindig előbukkanó új adatokat. Mint minden jó historikusnál, Karácsonyi János esetében mindkettő állítható. (Magyar egyháztörténete!)

Külön bemutatható a tudósok közül több olyan, akiket a scientia militans életetett. Voltak idők, mind a természettudományokban, mind a dogmatikában, de szintúgy a történetekben is, amikor több vélemény harcolt egymás ellen. Ez igen termékennyé tehetette a korszakot, mert mindegyik felfogás iparkodott új és új adatokat felhozni. Ha a tudós nem válik agresszívvá, másokat elfojtótá, akkor jeles verseny-szellem alakulhat ki. Ez föltétlenül megvolt Karácsonyinál. Anélkül, hogy személyeskedett volna, válaszolt minden irodalmi kihívásra. Még 66 éves korában is tollat ragadott, és belefogott bizánci oklevelek böngészésébe, ha az általa biztosnak vett igazságot megtámadva látta. Végül a tudós jellemében ott kell lennie bizonyos aszketizmusnak, remete vonásnak. Ez szintén igazolható nála, hiszen reggel ötkor talpon volt mindig, s a legjobb társaságot is otthagytá este kilenckor, hogy másnap frissen ébredve foghasson újra tudományos munkájához.

Összegezően miben látjuk halála közele 55 éves, születésének pedig 125 éves fordulóján munkájának maradandóságát, egyháztörténelmi halhatatlanságát?

Talán a következő gondolatokba sűrítethetjük a választ. A talánt azért illik itt előre bocsátani, mert félévszázad múltán már másik korszak sokszor másképpen fogna hozzá egy elődeitől régebben bejárt hegy „megmászásához”. De ekkor is nagy könnyelműség volna lebecsülni, hiszen éppen egy korszak sem köszönhet annyit egy másiknak, mint egy újonnan indult egy előtte közvetlenül elmúltak. Történelemtudományban a mikrofilmzés, a levéltárak gépi kezelése olyan forradalmi változást hoztak, amit a régebbi tudósok még a segédtudományok segítségével sem tudtak könnyen elérni. Másfelől: a lezajlott II. világháború, a nemzetközi anyagcsere, a publikációk mai terjesztése, a szemléletek változása, olyan korszakváltozást hoztak, hogy az még az egyházon belül is meglátszik. Nem is szólva a II. Vatikáni Zsinaton 1962–1965-ig történő ablaknyitás-aggiornamento eredményéről. Ebből igazolható, hogy csakis a TALÁN szócska előrebocsátásával bátoríthatik mai egyházkutató Karácsonyi János életművének kiértékeléséhez.

1. Amiben korát megelőzte – az az, hogy figyelme kiterjedt a többi keresztény egyházak párhuzamos történelmére is. Ő már az 1890-es években elkezdte egy átfogó magyar nemzeti egyháztörténelem számára az anyaggyűjtést. Igen nagy szó, hogy utána 30-40 évvel publikálóknak sem jutott eszébe, hogy minden évszázad tárgyalásánál felsorolják, hogy azon időkben nemcsak a saját hitén lévőknek, de a többi egyháznak is voltak zsinataik, változásaik, kegyességi vagy egyéb mozgalmak.

2. Egészen új szempontokat vetett fel kutatási módszere az úgynevezett hagiografikus irodalomban. Másképpen kell életrajzot írni egy tudósról, egy államférfiről, egy átlag polgárról, és ismét másként egy szentről. De vannak összehasonlító szempontok, amelyeket komoly, tudományos igényű munkánál már nem lehet nélkülözni. Ilyen pl. az irodalmi források egybevetése. Karácsonyi János hatását lehet érezni Rónay György azon tanulmányában, amit a *Vigilia* 1983. augusztusi száma közöl (Szent Gellért Pannóniában) Nagy kár, hogy csak kevés beavatott követte azt a módot, ahogy Karácsonyi közelítette meg Szent István vagy Szent Gellért alakját még akkor is, ha az ilyen fajta megközelítés a hagyományban rögződött képzetek megmásításával jár is. Historikus szempontból annak van jelentősége egy szent, vagy szentté avatandó életével kapcsolatban, ami az illető emberi, lélektani vonásaira, élete körülményeinek hátterére, kortársai és az utókor róla alkotott szemléletére vonatkozik, ami viszont nem igényli, hogy aszketikus értelemben teremjen gyümölcsöt bárki olvasó lelkében.

3. Főúri levéltárak kezelői addig is írtak családtörténeteket, a városok lakói büszkéek voltak, ha megírták városuk múltját. De csak napjainkban ástak le az alapokig. A szakemberek érdeklődése csak a IX. században fordult az apróbb falvak, paraszti dinasztiák, kisebb közösségek élete felé, hogy miként is vészelték át az évszázadokat. Karácsonyi János érdeklődési köre mindezt felölelte, amikor a már régen beolvadt böszörmények, csángók, székelyek múltját kutatta. De sok adatot találunk az általa megírt Békésvármegye történetében a zsellérségről is.

4. Végül előremutató volt Karácsonyi János abban is, hogy elindult a párbeszéd keresésnek útján, mégpedig a nulla pontról. Nem szemrehányásokkal és jogsérelmek emlegetésével. A „Hitújítás emlékei” című 5 kötetes műve pl. egy tárgyi forráskiadvány. Tanulmányozásából valláskülönbség nélkül lehet adatokhoz jutni. Ezzel Karácsonyi János mintegy iskolát is teremtett. Egy emberöltővel később Juhász Kálmán éppúgy minden polémia nélkül adta ki 1962-ben az „Aradi regesztákat”, mint ahogy Karácsonyi János 1903-ban a „Váradai Tüzesvaspróbák Okiratait”.

Írói és tudományos fejlődése a szakadatlan továbbképzés követendő példája. A helytörténeti dolgozatok és értekezések eljuttatják őt a nemzetségek, majd a magyar nemzet történetéhez, hogy még egy íveléssel teljessé tegye ezt a fejlődést, egyháztörténelmi anyaggal egészítve ki mindezt. S minthogy éles, kritikus fő, fáradhatatlan kutató, alapos történetismerő az, aki mindhárom területen megnyilatkozik, szinte minden munkájáról áll, amit „Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig” című műve bírálataként írt a *Katolikus Szemle* 1924. száma 50. oldalán

„E munka a kereszténység és tudományos világ számára ajándék, amely égető szükségét szünteti meg. Már sokan kísérleteztek e feladat megoldásával, de csak Karácsonyi tudott vele megbirkózni, akinek gondviselészerű munkabírást, s kivételes memóriával társult kritikailag kutató tehetségét csak bámulnunk lehet.”

Őt azonban nem ez, hanem valami egészen más mozgatta. Abban a meggyőződésben kutatott és fáradt, hogy önzetlen munkájának eredménye az IGAZSÁG lesz.

*

Lektorálták:

Dr. Kemény Lajos, a Szegedi Hittudományi Akadémia rektora
Bielek Gábor, gyulai apátplébános

Emlékezés ideje: 1983. december 15.

Emlékezés helye: Gyula, Városi Tanács díszterme

Rendezték:

Békés Megyei Levéltár
Békés Megyei Tanács VB Tudományos Koordinációs Bizottsága
Erkel Ferenc Múzeum
Hazafias Népfront Megyei, Városi Bizottsága
Mogyoróssy János Könyvtár
Római Katolikus Plébániahivatal

KARÁCSONYI JÁNOS TÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGA

– ÉLETRAJZ ÉS BIBLIOGRÁFIA –
ERDÉSZ ÁDÁM

Egy kiemelkedő történész, Karácsonyi János munkásságának számbavételére adott alkalmat születésének százhuszonötödik évfordulója, s biztosított lehetőséget szülővárosa, Gyula. Annál indokoltabb a megemlékezés, mert nemcsak életének egy szakasza köti Karácsonyi Jánost Gyulához, Békés megyéhez, hanem történetírói munkásságának egyik jelentős vonulata is. Az általa írott Békés vármegye történetéhez hasonló szintetizáló monográfia a mai napig sem született. A korabeli, szép számmal termő, nívós megyei monográfiák közül is kiemelkedő munka napjainkban is forrásmunkaszerűen használt segítsége a Békés megye múltját kutató történészeknek.

A Karácsonyiról való megemlékezés – aminek egyik része az életművét feltáró bibliográfia –, munkásságának kritikai értékelése jól illeszkedik azon Akadémia által pártfogolt tervhez, amely a lepergett idő mérlegén értéklőnek bizonyult, de ma már szinte csak kutatók által ismert műveket újra el akarja juttatni a széles nyilvánossághoz. Indokolja ezt a szóban forgó, gazdag forrásbázisra támaszkodó munkák magas szakmai színvonala és a korabeli magyar szellemi életben betöltött szerepük. Nélkülük a hazai történetírás fejlődése sem tekinthető át.

Karácsonyi Jánost a historiográfiai irodalom a kiegyezés után munkálkodó egyházi, pontosabban katolikus történetírók második generációjához sorolja. A katolikus történetírók ugyan nem alkottak homogén csoportot, nem alapítottak módszertanilag jól elkülönülő iskolát, azonban a közös hivatásnál jóval több azonosság fűzte össze őket, ezek közül legfontosabb a magas szintű forráskritikára alapozott igényes forrásfeltárás, forráskiadás. Az első generáció munkájának jelenkori megismerését a Századokban megjelent historiográfiai tanulmányok vezették be, 1981-ben pedig a Glatz Ferenc szerkesztette Történetírók Tárában napvilágot látott egy Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Fraknói Vilmos legfontosabb munkáiból összeállított válogatás „Egyház, műveltség, történetírás” címen. Ifjabb pályatársuk, Karácsonyi János történetírói tevékenysége szorosan kapcsolódott a „nagy triász”¹ munkásságához.

Karácsonyi 1858. december 15-én született Gyulán, sokgyerekes szűcs családban. Szülei a tisztes ipar egy más ágát, az asztaloságot szánták neki. Tehetségére, szorgalmára, a szellemi tudományok iránti fogékonyságára egy

fiatal gyulai káplán, Grócz Béla figyelt fel, az ő segítségével került 1871-ben a nagyvárad Szent József Fiúnevelő Intézetbe, ingyenes alapítványi helyre. A várad premontrei gimnáziumban érettségizett, majd a nagyvárad egyházmegye a budapesti egyetemre küldte a teológiai tanulmányok elvégzésére. Budapesti tanulmányai idején fordult Karácsonyi véglegesen a történettudomány felé. A Teológián az egyháztörténetet későbbi szerző- és szerkesztőtársa, Rapaics Rajmund adta elő. Egyetemi hallgató korában aratta első, történetírói pálya felé vivő sikereit: két ízben is elnyerte a Fraknoi által kitűzött öt, illetve tíz arany pályadíjat. Első, öt arannyal jutalmazott pályamunkáját „Békés vármegye rövid egyháztörténete” címen írta.

Kezdő munkáival felhívta magára nemcsak Frankói, hanem Ipolyi Arnold figyelmét is, a két történész szerette volna, ha történeti tanulmányait Bécsben, az „Institut für Oesterreichische Geschichtsforschung” nevű intézetben folytatja. Erre nem került sor, mert a nagyvárad püspök paphiányra hivatkozva nem járult hozzá. Karácsonyt 1882-ben szentelték pappá. Fraknoi továbbra sem tévesztette szem elől. Személyi kapcsolatait, tekintélyét latba vetve egyengette útját: a nagyvárad egyházmegyébe visszatérő Karácsonyt egy másik későbbi szerző- és szerkesztőtársához, Bunytay Vincéhez irányította, akitől komoly segítséget kapott az oklevéltanban való jártasság megszerzéséhez.

A papi pályáját Békésen kezdő fiatal káplán számára Békés megye korabeli magas szintű történeti kiadványsorozata, a Békés Vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat évkönyvei biztosították a publikálás első lehetőségét. 1881-től az évkönyvek folyamatosan közölték az egyre ismertebbé váló Karácsonyi tanulmányait. Az első megyei vonatkozású publikációk körül Göndöcs Benedek bábáskodott. Békés megye középkori történetének tanulmányozásához ma is elengedhetetlenül hozzátartoznak ezek a tanulmányok, forrásközlések. A legelsőik közül a „Gyulának, a gyulai uradalomnak és a gyulai várnak keletkezése” c. munkát kell kiemelnünk. 1885-ben Karácsonyi Jánost választotta a Társulat titkárává, 1887-ban pedig főtitkárává.

1885-ben avatták doktorrá a „Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás” címen írott értekezése után. A magának történeti munkáival immár jól csengő nevet szerzett fiatal tudós újra Fraknoi Vilmostól kapott segítséget. Két ízben – 1889-ben és 1891-ben – Rómába küldték, a Vatikáni Levéltárban lévő „magyar vonatkozású oklevelek” tanulmányozására és gyűjtésére. Kutatásai során rendkívül széles forrásismeretre tett szert, ami meghatározójává lett további történetírói tevékenységének.

Fontos állomása volt Karácsonyi pályájának 1887-ben megjelent Szent Gellértről szóló értekezése, amely azon túl, hogy számottevő sikert hozott,

fontos forráskritikai kérdéseket vetett fel a szerző számára. Ennek nyomán teljesedett ki életművének egyik legfontosabb vonulata, amely az Árpád-kori oklevelek forráskritikai vizsgálatát, megrostálását végezte el. Elég futó pillantást vetni az alábbi bibliográfiára, hogy lássuk, a rendkívül termékeny szerző kisebb-nagyobb tanulmányai, forrásközlései néhány fő vonal mentén helyezkednek el, s a résztanulmányokat minden esetben szintézis követte. A már említett forráskritikai vizsgálatok mellett a következő témák voltak életművének kikristályosodási pontjai: a magyar nemzetségek története, magyar egyháztörténet, az államalapító Szent István élete és működése, Erdély története, szorosan összekapcsolódva Magyarország idegen ajkú népeinek történetével, Szent László uralkodásával – utóbbi téma számos később tárgyalandó további kérdést vet fel.

A felsoroltak mellett volt még egy fő vonala Karácsonyi történész munkájának, amelyet mai terminológiával „helytörténetnek” nevezhetnénk. Épp a „Békés Vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat” évkönyveiben megjelent tanulmányai összefoglalására nyílt először lehetősége. Békés megye monográfiájának története 1885-ben kezdődött, mikor is a megyegyűlés Tolna vármegye átiratától indítva határozatot hozott a megye történetének megírásáról. A jeles csabai evangélikus papot, Haán Lajost kérték fel szerzőnek. Ő majdnem kész munkáját 1891-ben bekövetkezett halála miatt nem tudta befejezni. Közben kézírata ellen szakmai kifogások is felmerültek, ezért 1893-ban a megye monográfia bizottsága Karácsonyi Jánost felkérte egy teljesen új mű megírására. Óriási levéltári forrásfeltáró munka után, 1896-ban látott napvilágot a háromkötetes monográfia, amelyet egyértelmű elismerés fogadott. A Századok – amelyet nem éppen a kollegiális udvariaság jellemzett – recenzense a sorra készülő megyei monográfiák mintájául ajánlotta. Akadémiai levelező tagság tetézte be a sikersorozatot.

A Békés megye történetét feldolgozó nagy mű Karácsonyi legtermékenyebb korszakának bevezetője volt. Hogy minél több időt szentelhessen kutatásra, 1894-ben elhagyta váradi teológiai tanári állását, ahol négy évet töltött, s egy egészen kis egyházközség, a négyszáz lelket számláló Biharpüspöki plébánosa lett. Sorra születtek a nagy „összefoglaló” munkák, a magyar nemzetségek történetét feldolgozó háromkötetes mű, Borovszkyval közösen kiadták a Váradi Regestrumot, 1902-ben megindult az „Egyháztörténelmi emlékek...” c. sorozat. A korszak terméke még „A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke...”

Bátorsággal, intuícióval, nagy tudományos apparátusra támaszkodva nyúlt Karácsonyi a forráskritikai kérdésekhez. Forráskritikai vizsgálatait három fázisban végezte. Először az oklevél tartalmi részét vetette össze az

adott korról meglevő ismertekkel, utána a korabeli oklevelekkel összehasonlító formai, tartalmi vizsgálat következett, legvégül későbbi hiteles oklevelek adataival ellenőrizte megállapításait. Természetesen mindehhez szükség volt a mindenkori kancelláriai gyakorlat, az oklevelek nyelvezetének, szerkezetének, a tisztviselők címeinek, a királyi tartózkodási helyeknek pontos ismeretére, ugyanúgy a különböző datálási, írásmódbeli variációk biztos birtoklására. E kritikai gyakorlat során elvetett minden adatot, amellyel kapcsolatban a legcsekélyebb kétség merült fel. Karácsonyinak számos vitája támadt emiatt, különösen Szent Istvánról szóló munkáját találták ösztövérenek, túlon túl lecsupaszítottnak. Ennek ellenére Karácsonyi, szélesebben a katolikus történetírók forráskritikai, forráskiadási tevékenysége jelentős eredménye lett történetírásunknak.

1904-ig tartott a biharpüspöki visszavonultság, ekkor egyháztörténetírói tevékenységének elismeréseként a pesti egyetem hittudományi kara meghívta az egyháztörténet tanárának. Ugyanebben az évben az Akadémia rendes tagjainak sorába választotta. Karácsonyi igen nagy örömmel fogadta mindkét eseményt, budapesti letelepedését véglegesnek szánta. Azonban alig telt el egy esztendő, újra visszakerült Nagyváradra, elnyerve az egyházmegye egyik litterális kanonoki stallumát, annak ellenére, hogy maga Karácsonyi a hierarchiabeli előmenetelnél szívesebben választotta volna a további történészi babérok felé vezető utat. Némileg kárpótolta a további előrelépés, 1917-ben vovádiai címzetes püspökké nevezték ki.

Harmadik, immár végleges váradai tartózkodása alatt Karácsonyi figyelem még inkább Erdély, az ott élő különböző népek története felé fordult. Ez az időszak már a kiéleződő nemzetiségi ellentétek kora volt. A szembenálló nézetek először a historizált történeti jog eszmei burkában fogalmazódtak meg, legélesebben a középkortól kezdődően rendi államszervezettel bíró horvát, illetve magyar részről. A tudományos vitát meghaladó csatározás két legexponáltabb résztvevője Ferdinand Šišić horvát történész és Karácsonyi János volt. Karácsonyi beszédes címmel ellátott tanulmányaiban – „Szent László meghódítja a régi Szlavóniát” stb. – a horvát közjogi ellenállást kizáró, fegyverrel való hódoltatáshoz gyűjtögette a filológiai adatokat, ugyanúgy, mint Ferdinand Šišić a pacta-elmélethez.

Karácsonyi történeti jogot érintő kisebb munkáinak szintézise 1916-ban született meg „A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig” címen. E munkában – amelyet nem véletlenül írt egy nemzetiségek kiszakadásának lehetőségétől megérintett és megrémített nagyváradai történész – benne van a történeti jog gondolatkörének minden lényeges alkotóeleme. Azért foglalkozunk a terjedelmi korlátok szabta lehe-

tőségek ellenére kicsit bővebben a kérdéssel, mert Karácsonyi lényegében „megelőzte korát”. Olyan gondolatrendszert dolgozott ki 1916-ra, amely a két világháború között vált a magyar történetírás egyik lényeges elemévé.

A történeti jog, mint gondolatrendszer a trianoni sokk után teljesedett ki, mikoris „a történelem elveszett színpada” /Glatz Ferenc/ felé forduló vezető történészek munkájában fontos szerepet kapott a politikum, s a politikai ideológiában nem kevésbé fontos szerepet kapott a történetírás. A jelentős számú magyarságot elszakító trianoni békével szemben felsorakoztatott földrajzi, etnikai ellenérvek mellett jelentős szerepet kapott a történeti jog elvére való hivatkozás. Ennek tudható be, hogy Karácsonyi nevezett munkájának kivonatát 1919-ben, 1920-ban több világnyelven kiadták.

Karácsonyi a trianoni döntés után is Nagyváradon maradt. 1922-ben a pápa nagypréposttá nevezte ki, megnövekedett egyházi, közéleti feladatai – amelyben fontos szerepet kapott a kisebbségi magyarság és az anyaország kulturális kapcsolatának fenntartása – mellett sem szakított a történetírói tevékenységgel. 1922 után publikációinak száma ismét megszorozódott, bár voltak közöttük összefoglaló művek, háború előtti munkásságának csúcsait csak egyszer sikerült újra elérnie a Ferences rend történetéről írott két kötetével, amely több mint egy évtizedes kutatómunka lezárásaként született. Az ugyanebben a korszakban íródott, Karácsonyi által fontosnak tartott, széke-lyek eredetéről szóló tanulmányai élénk vitákat váltottak ki, de megállapításait nem fogadták el.

Ha csak röviden is, szólni kell a háború utáni szervező, mecénási szerepről is, amely nem korlátozódott Váradra, Erdélyre. 1924-ben például jelentős összeget ajándékozott Karácsonyi János az anyagi nehézségek miatt megjelenési gondokkal küzdő Századoknak.

A mennyiségileg óriási, kiemelkedő művekben sem szegény életmű 1929. január 1-jén zárult le. Karácsonyi Jánost szülővárosában, Gyulán temették el.

*

A lentebb közölt bibliográfia Karácsonyi János önállóan megjelent műveit, szakfolyóiratokban publikált forrásközléseit, tanulmányait tartalmazza kronologikus rendben. A napilapokban közölt hosszabb-rövidebb cikkek közül csak néhányat vettünk fel bibliográfiánkba – zömmel az 1920 utáni termésből –, részint, mert e hírlapi cikkek bibliográfiai föltárása megoldhatatlan feladatot jelentett, részint, mert szakcikkeinek megállapításait tartalmazza rövid, népszerűsítő formában. Egy-egy bibliográfiai tétel alatt közöljük a vonatkozó recenziókat, illetve a vita, hozzászólás formájában leírt közvetlen reflexiókat is.

E bevezető megírásakor Karácsonyi munkáin kívül a bibliográfiában szereplő életrajzokat – közülük Bíró Vencel munkái a legrészletesebbek – és a Békés Megyei Levéltárban őrzött Karácsonyi János iratokat használtam fel. A megyei monográfia születéséről részletesen szól Szabó Ferenc bibliográfiában szintén szereplő tanulmánya. Általános historiográfiai kérdésekben Glatz Ferenc munkáira támaszkodtam.

Rövidítések jegyzéke:

BÉ	Békési Élet
BRMTÉ	A Békés Vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve
BNRTEE	A Bihar Vármegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve
EISZ	Erdélyi Irodalmi Szemle
Hadtört. Közl.	Hadtörténelmi Közlemények
Kath. Sz.	Katholikus Szemle
MGSZ	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle
MK	Magyar Kisebbség
MKSZL	Magyar Könyvszemle
MNY	Magyar Nyelv
Tört. és Rég. Ért.	Történelmi és Régészeti Értesítő
TT	Történelmi Tár

Bibliográfia

1. Adalékok Szentandrás, Bábocza, Ecser, Fábián-Sebestyén és Öcsöd történetéhez. BRMTÉ 1880/81. 7. köt. 108–130.p. /1881/
2. Négy fejezet az aradi prépostság történetéből. A budapesti növendékpapság XLIV. Emlékkönyve. Bp., 1881.
3. Gyulának, a gyulai uradalomnak és a gyulai várnak keletkezése. BRMTÉ 1881/82. 8. köt. 104–136.p. /1882/
4. A hunok Délmagyarországon. Tört. és Rég. Ért. 1882. 3. füz. 93–107.p.
5. Az orodi főesperesség és Orod megye hajdani határai. Tört. és Rég. Ért. 1882. 4. füz. 149–171. p.
6. Tököl viszonyai Békésmegyéhez, különösen Gyulához. BRMTÉ 1882/83. 9. köt. 56–77. p. /1883/
7. Alsó-Eperjes hely fekvése. Tört. és Rég. Ért. 1883. 153–163. p.
8. A nagyvárad-olaszi római katolikus plébánia-templom és plébánia rövid története. Nagyvárad, 1884. 56 p.
9. Két, feledésbe ment békésmegyei helység. BRMTÉ 1883/84. 10. köt. 5–24. p. /1884/
10. Hol feküdt Alabián? BRMTÉ 1883/84. 10. köt. 25–32. p. /1884/
11. Kél összeírás a békésmegyei pusztákról. BRMTÉ 1883/84. 10. köt. 33–42. p. /1884/
12. A Csanád nemzetség és birtokai Dél-Magyarországon. Tört. és Rég. Ért. 1884. 1. füz. 3–24. p., 2. füz. 53–63. p.
13. A zástyi és biczerei apátságok ügyében. Tört. és Rég. Ért. 1884. 3. füz. 128–133. p. Előzménye: Foltin László; Zayli és Zásty. Tört. és Rég. Ért. 1884. 1. füz. 25–28. p.
14. Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás. Felavató értekezés. Nagyvárad, 1885. 89 p.
15. A kerekegyházi Laczkfyak családfája. Turul, 1886. 4. köt. 4. füz. 166–173. p.
16. Törökvilág Békésmegyében 1559–1604-ig. BRMTÉ 1884/85. 11. köt. 11–46. p. /1886/
17. Békés megye nemzetségei. BRMTÉ 1884/85. 11. köt. 73–80 o.p. /1886/
18. Szent-Gellért csanádi püspök élete és művei. A m. t. egyetem hittani kara által az Ipolyi-pályadíjjal jutalmazott pályamű. Bp., Franklin ny. 1887. 331 p.
Ism.: Pauler Gyula: - -. Századok, 1888. 1. füz. 57–65. p.
Kazaly Imre: - -. Kath. Sz, 1888. 179–188. p.
19. A Zichy család őseiről. Turul, 1887. 5. köt. 2. füz. 90. p.
20. A Hunyadyak békésmegyei birtokai és a Dobozi Dánffyak. BRMTÉ 1885/86. 12. köt. 34–56. p. /1887/

21. A puszta-földvári támadás 1488-ban. BRMTÉ 1885/86. 12. köt. 92–100. p. /1887/
22. Békésvármegyének szolgabírói járásokra való régi felosztása. BRMTÉ 1885/86. 12. köt. 101–106. p. /1887/
23. A Laczkfyak története. Tört. és Rég. Ért. 1887. 1. füz. 5–12.p.
24. A Laczkfyak története a nápolyi hadjárat alatt. Tört. és Rég. Ért. 1887. 3. füz. 134–148. p.
25. Genus Bruca. Turul, 1688. 6. köt. 3. füz. 135–136. p.
26. Még egyszer Philippus de Sancto Geraldo. Turul, 1888. 6. köt. 3. füz. 140. p.
27. Maróthy János macsói bán élete. BRMTÉ 1886/87. 13. köt. 5–29. p.
28. Mikor és hogy került Gyula vára a magyar király kezére? BRMTÉ 1886/87. 13. köt. 162–167. p.
29. Gyula város múlt századbeli történetéből. Bevezető. BRMTÉ 1886/87. 13. köt. 168–173. p. /1888/
30. Oklevelek Patócsy Ferencz születéshelyéről. Századok, 1889. 2. füz. 121–130. p.
31. Hogy kell kiejtenünk az utolsó magyar fejedelem nevét? Turul, 1889. 7. köt. 1. füz. 36–39. p.
Hozzászólás: Nagy Géza: Árpádkori személyneveink és az Osl nemzetség eredete. Turul, 1891. 9. köt. 3. füz. 112–130. p.
Jakubovich Emil: A Gyécse /Géza/ névhez. MNY 1920. 7–10. füz. 124–127. p.
32. Tót püspökségek Magyarországon. Kath. Sz. 1889. 85–106. p.
33. Történelmi hazugságok. A történelem terén előforduló mindennapi ferdtételek czáfolata. Németből magyarította Haller József. Magyarországi részt írt hozzá Karácsonyi János. Bp., Szt. István Társ. 1890. XVI, 852 p.
34. Az Árpádház második elágazása. Turul, 1890. 8. köt. 2. füz. 49–54. p.
35. Mese-e vagy valóság? Turul, 8. köt. 3. füz. 120–125.p.
36. Az érkeserüi Fráter család levéltárának Békésvármegyére vonatkozó oklevelei. BRMTÉ 1888/89. 14. köt. 31–42. p. /1890/
37. Első kísérletek egy gymnasium felállítására Gyulán. BRMTÉ 1888/89. 14. köt. 60–78. p. /1890/
38. Az aradi prépostság és káptalan birtokai. Tört. és Rég. Ért. 1890. 1. füz. 1–12. p., 2. füz. 77–86.p., 3. füz. 151–165.p. 4. füz. 203–213. p.
39. IX. Bonifác pápa bullái – Második rész. 1396–1404. – /A Vatikáni Okirat-tár első sorozatának IV-ik kötete./
Ism.: Századok, 1890. 6. füz. 485–498. p.
40. Szent-István király oklevelei és a Sylvester-bulla. Diplomatikai tanulmány. Bp., MTA 1891. 223 p.

- Ism.: Tagányi Károly: - -. Századok, 1892. 6. füz. 488–496.p.
H. N.: Kath. Sz. 1892. 157–160. p.
41. Egykorú tudósítások az 1514-iki pórlázadásról.
Forrásközlés. TT 1891. 1. sor. 2. füz. 337–340. p.
 42. Beriszló Péter velenczei követsége 1504-ben.
Forrásközlés. TT 1891. 1. sor. 3. füz. 505–506. p.
 43. Kövendi Székely Miklós végrendelete 1517-ből.
Forrásközlés. TT 1891. 1. sor. 4. füz. 679–681. p.
 44. A jajczai bánok fizetése 1505–1507. Forrásközlés. Hadtört. Közl. 1891.
3. füz. 555–557. p.
 45. Katonai becsületbírótság 1515–1516. Hadtört. Közl. 1891. 2. füz. 482–488. p.
 46. Ajtony-Achtum. /Adalék a magyar onomasticonhoz./ Turul, 1891. 9. köt. 2.
füz. 94–96. p.
 47. Békés város története a XVIII-ik század elejéig. BRMTÉ 1888/89. /sic/ 15.
köt. 21–53. p. /1891/
 48. Olasz fogoly Gyula várában 1534-ben. BRMTÉ 1888/89. /sic/ 15. köt.
54–65. p. /1891/
 49. Békés megyére vonatkozó régi magyar levelek. BRMTÉ 1888/89 /sic/ 15.
köt. 83–88. p. /1891/
 50. Kisebb közlések.
I. Kerecsényi László békésmegyei főispán... Gyulára való bevonulására írt
üdvözlő vers Szikszay Fabriczius Demetertől.
II. Rudolf király Vesze és Piskí békésmegyei falvakat Pongrácz Frigyesnek
adományozza. 1579. ápr. 4.
III. Pótlék Békés történetéhez.
BRMTÉ 1888/89. /sic/ 15. köt. 110–114. p. /1891/
 51. Főtitkári jelentés /Deczember 28. 1890./ BRMTÉ /sic/ 15. köt. 129–130. p.
/1891/
 52. Kik voltak ez első érsekek? Bp. Athenaeum, 1892. 39 p.
 53. Kik voltak az első érsekek? Századok, 1892. 1. füz. 23–40. p., 2. füz.
131–138. p., 3.füz. 201–212. p.
Hozzászólás: Pauler Gyula: A Hartvik legendáról. Századok, 1892. 2. füz.
279–295. p.
 54. I. Ferdinánd igazolja hazánkból távozását. 1528. márcz. 7. Óvár. Forrásköz-
lés. TT 1892. 1. sor. 4. füz. 747–749. p.
 55. A Gecse kiejtés védelmére. Turul, 1892. 10. köt. 1. füz. 38–42. p.
Hozzászólás: Nagy Géza: Gyejcsa és Gecse. Turul, 1892. 10. köt. 1. füz.
42–48. p.
 56. Kisnemesi élet Békésmegyében. BRMTÉ 1891/92. 16. köt. 33–52. p. /1892/

57. Regesták Békésmegye múltjához 1711-ig. BRMTÉ 1891/92. 16. köt.
73–97. p. /1892/
58. A rakonczai monostor. Tört. és Rég. Ért. 1892. 1. füz. 1–10. p.
Hozzászólás: i. s.: A rakonczai monostorról. Tört. és Rég. Ért. 1892. 4. füz.
253–254. p.
59. Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története.
1. rész. Ism. Kath. Sz. 1892. 152–155. p.
60. Trencsényi Csák Máté nádorsága. Századok, 1893. 5. füz. 398–401. p.
61. A főúri Paksy-család eredete. Turul, 1893. 11. köt. 1. füz. 40–41. p.
62. Az Iklódy Désy-családról. Turul, 1893. 11. köt. 2. füz. 99–100. p.
63. A gróf Csákyak és Becskeyek ősei. Turul, 1893. 11. köt. 3. füz. 105–111. p.
64. Nagy Lajos anyja Rómában. Kath. Sz. 1893. 50–63. p.
65. A kétfelé adózás sanyarú idejéből. BRMTÉ 1892/93. 17. köt. 43–47. p.
/1893/
66. Főtitkári jelentés. BRMTÉ 1892/93. 17. köt. 74–76. p. /1893/
67. A Biharvármegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet jelentése
az 1888/92. évekről. /Titkári jelentések./ Nagyvárad, 1893. 83 p.
68. A Hartvik-vita sarkpontjai. Századok, 1894. 1. füz. 1–20. p., 2. füz. 97–122. p.
Hozzászólás: Pauler Gyula : Még egyszer – utoljára? – a Hartvik legendáról.
Századok, 1894. 2. füz. 122–134. p.
69. Még egyszer a Geithsa név kiejtése. Turul, 1894. 12. köt. 1. füz. 20–23. p.
70. Vásári Miklós esztergomi érsek származása. Turul, 1894. 12. köt. 1. füz.
43–44. p.
71. A Tuhutum név mai kiejtése. Turul, 1894. 12. köt. 2. füz. 96–97. p.
72. Szent Gellért püspök müncheni kódexe. MKSZL 1894.
73. Adalékok krónikáink történetéhez. MKSZL 1895.
74. A Harruckern és a Károlyi család. Geneológiai tanulmány. Írta: Éble Gábor.
Is. Századok, 1895. 6. füz. 569–571. p.
75. Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története.
2. rész. Ism. Kath. Sz. 1895. 674–675. p.
76. A római szent birodalmi gróf Széki Teleki család oklevéltára. I–II. köt.
Szerk. Barabás Samu. Ism. Kath. Sz. 1895. 856–858. p.
77. Békésvármegye története ... Magyarország ezredéves fennállásának
ünnepére. 1–3. köt. Gyula, Békésvármegye közönsége, 1896. VIII, 522,
352, 264 p.
Is. D. L.: - - . Századok, 1899. 5. füz. 460–463. p.
/s.n./: Hadtört. Közl. 1897. 1. füz. 131–133. p.
I-y J-s.: - - . Turul, 1897. 15. köt. 1. füz. 40–41. p.
Hummer Nándor: - - . Kath. Sz. 1897. 173–183. p.

- A-y.: - -. MGSZ 1896. 289–291. p.
78. A honfoglalás és Erdély. /A Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből. 19./ Bp., Szt. István Társ. 1896. 30. p.
79. A honfoglalás és Erdély. Kath. Sz. 1896. 456–483. p.
Ism.: X.Y.Z.: - -. Századok, 1897. 3. füz. 225–230. p.
80. Oklevélkivonatok a szentmiklóssi és óvári gróf Pongrácz család levéltárából. Forrásközlés. TT 1896. 1. sor. 3. füz. 505–528.p., 1897. 1. sor. 3. füz. 513–528. p., 4. füz. 680–708. p., 1898. 1. sor. 1. füz. 134–150. p.
81. A Zichy és Vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. VIII. köt. Szerk. Kammerer Ernő. Ism. Kath. Sz. 1896. 332–335. p.
82. A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. 2–4. köt. Ism. Kath. Sz. 1896. 836–856. p.
83. A pusztaszeri monostor kegyurai. /Értekezések a történeti tudományok köréből. XVIII. köt. 1. füz./ Bp., MTA 1897. 78 p.
84. Péter király és az ó-budai prépostság. Századok, 1897. 4. füz. 291–297. p.
85. A gyulai vár ostroma 1566-ban. Hadtört. Közl. 1897. 1. füz. 85–101. p.
86. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ősei. Turul, 1897. 15. köt. 2.füz. 49–57. p.
87. Súlyomkő első urai. BNRTEÉ 1896/97. 3–15. p. /1897/
88. Láczy Gyula: Történetirodalmi széljegyzet a Silvesterbulla eredetének kérdéséhez. Függelék az „Olcsó Könyvtárban” a „Magyarság az Árpádok korában” cz. történelmi tanulmányhoz. Ism. Kath. Sz. 1897. 1007–1008. p.
89. Egy adat Makray Benedek volt ó-budai egyetemi tanár életéhez. Századok, 1898. 7. füz. 658–659. p.
90. A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. I–IV. köt. – S.a.r.: Géresi Kálmán. Ism. Kath. Sz. 1898. 511–515. p.
91. Az Aranybulla keletkezése és első sorsa. /Értekezések a történeti tudományok köréből. XVIII. köt. 7. füz./ Bp., MTA 1899. 30 p.
92. A báró Wesselényi család eredeti címere. Turul, 1899. 17. köt. 4. füz. 153–157. p.
93. Toldi Miklós származása. Kath. Sz. 1899. 745–760. p.
94. A váradi regestrum. Értelmezi Kandra Kabos. Ism. Kath. Sz. 1899. 180–187. p.
95. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 1–3 köt. Az 1893-iki Péczely-jutalommal kitüntetett pályamű. Bp., MTA 1900–1901. X. 464 p., 4, 500 p., 2, 254 p.
- Hozzászólás: Wertner Mór: Megjegyzések a „Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” című munkára. Turul, 1902. 20. köt. 1. füz. 23–36. p., 2. füz. 60–72. p., 3. füz. 128–129. p., 1903. 21. köt. 3. füz. 125–133.p., 4. füz. 171–177. p.
- Válasz: Felvilágosítás Wertner Mór megjegyzéseire. Turul, 1902. 20. köt. 2.

- füz. 93–94. p. Ism.: Wertner Mór: - - . Századok, 1903. 5. füz. 453–461. p.
 Varju Elemér: - - . 1. köt. Turul, 1901. 19. köt. 1. füz. 45–46. p.
 Békefy Remig: - - . Kath. Sz. 1901. 5. füz. 471–472. p., 1902. 3. füz. 281–282. p., 1903. 8. füz. 901–903. p.
96. Mi köze a görög egyháznak a magyarok megtéréséhez? Kath. Sz. 1900. 4. füz. 306–310. p.
97. Ferdinandv Gejza: Az arany bulla. Közjogi tanulmány. Ism. Századok, 1900. 1. füz. 65–69. p.
- Hozzászólás: Ferdinandv Gejza: Észrevétel Karácsonyi János úrnak Az arany bulla című munkámról írt bírálatára. Századok, 1900. 4. füz. 178–179. p.
98. A veszprémi püspökség római oklevéltára. II. köt. 1276–1415. Ism. Kath. Sz. 1900. 1. füz. 83–85. p.
99. A Zichy és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerk. Kammerer Ernő. Ism. Kath. Sz. 1900. 2. füz. 182–183. p.
100. Mikor lett Hunyadi János szörényi bánná? Századok, 1901. 1. füz. 76–77. p.
101. Új szó Trencséni Csák Máté nádorságáról. Századok, 1901. 6. füz. 551–554. p.
102. A hód-tavi csata éve. Századok, 1901. 7. füz. 626–636. p.
103. Bua és Bucna. Századok, 1901. 9. füz. 769–773. p.
104. Szent István megkoronázása. Századok, 1901. 10. füz. 869–879. p.
105. Hol bővítették ki a Hartvik-legendát először és másodszor? Századok, 1901. 10. füz. 991–108. p.
106. Halovány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. Századok, 1901. 10. füz. 1039–1058. p.
107. Adalék Hunyady János származásához. Turul, 1901. 19. köt. 2. füz. 49–53. p.
 Hozzászólás: Wertner Mór: Még egyszer Hunyadi János származásáról. Turul, 1901. 19. köt. 3. füz. 142–144. p.
108. Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Ism. Kath. Sz. 1901. 3. füz. 275–277. p.
109. Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. 1–5. köt. /Megszakadt sorozat./
- I. 1520–1529. Függelék: Karácsonyi János: A protestantizmus első magyarországi hirdetőire vonatkozó tudósítások bírálatá.
- II. 1530–1534. Függelék: Libri fraternitatis seu Coetus sacerdatum oppidorum XXIV Scepusiensium, 1529–1606, valamint a ferencrendi gyűlések jegyzőkönyvei, 1531–1567.
- III. 1531–1541. 1–3. köt. Szerk. Bunyitay V/ince/. Rapaics R/ajmund/, Karácsonyi J/ános/.

- IV. 1542–1547. Függelék: Magyarországi tanulók idegen egyetemen. 1530–1547. Szerk. Karácsonyi János/. Kollányi F/erenc/.
- V. 1548–1551. Szerk. Karácsonyi János/, Kollányi F/erenc/, Lukacsics J/ózsef/. Bp. Szt. István Társ. 1902–1912.
Ism.: Révész Kálmán: - -. Századok, 1902. 7. füz. 654–660. p., 8. füz. 760–765. p., 1905. 2. füz. 168–171. p.
- Karácsonyi János: Kath. Sz. 1901. 10. füz. 949–952. p., 1904. 10. füz. 982–987. p., 1907. 2. füz. 203–208. p., 1909. 10. füz. 1077–1081. p., 1913. 3. füz. 341–342. p.
110. A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp., MTA 1902. XI, 143 p. Ism.: Békefy Remig: - -. Kath. Sz. 1903. 8. füz. 903–904. p.
111. Vélemény Szent Imre herceg nejről. Századok, 1902. 2. füz. 105–111. p.
112. Döntő adat a Mokcsay-féle hamis oklevélről. Századok, 1902. 9. füz. 868–869. p.
113. Hagyományok Szent István királyról. Századok, 1902. 9. füz. 869–870. p.
114. Mit jelent a helynév „Ardó”? Ethnographia, 1902. 347–350. p.
115. Mátyás király ősei. Mátyás király emlékkönyv. Bp., 1902. 9–17. p.
116. Felsőgyőri Nagy Iván emlékezete. Turul, 1902. 1–7. p.
117. Az utolsó Ártándy. BNRTEE 1902. 11–20. p.
118. Biharmegye magyar népe a kuruczvilágban. BNRTEE 1902. 47–53. p.
119. Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum. Curis et laboribus Joannis Karácsonyi – Samuelis Borovszky. Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. Az 1550-iki kiadás hű másával együtt. /Kiadta/ Karácsonyi János – Borovszky Samu. Bp., Váradi Káptalan, 1903. IV, /162/, 376 p.
- Előkészítő munkákról: /s.n./: A „Váradi Regestrum” új kiadása. Századok, 1902. 4. füz. 396–398. p.
- Ism.: Domanovszky Sándor: - -. Századok, 1905. 2. füz. 163–168. p.
- Békefy Remig: - -. Kath. Sz. 1903. 3. füz. 1017. p.
120. Tüzesvas-próbák Nagy-Váradon. Nagyvárad, Szt. László ny. 1903. 13 p.
121. Szóváltás az Egyháztörténelmi emlékek ügyében I. Századok, 1903. 1. füz. 75–81. p.
- Hozzászólás: Révész Kálmán: - -. II. Századok, 1903. 1. füz. 81–83. p.
122. Kőszegiek s nem Németujváriak. Századok, 1903. 4. füz. 371–375. p.
- Hozzászólás: Pór Antal: Kőszegiek vagy Kősziniek? I. Századok, 1903. 5. füz. 475–476. p.
- Karácsonyi János: - -. II. Századok, 1903. 5. füz. 476–477. p.

- Pór Antal: Lehet-e Volfer nemzetségét „Kőszegi”-nek neveznünk? Századok, 1903. 6. füz. 566–567. p.
123. Alsó-Eperjes vár tartománya. Századok, 1903. 7. füz. 670–672. p.
124. Igmánd nembeli Vajda Lőrincz és Cseke Lőrincz. Turul, 1903. 21. köt. 2. füz. 87–89. p.
125. Két váradi püspök vezetékeve. Turul, 1903. 21. köt. 3. füz. 106–110. p.
126. II. Rákóczi Ferencz fejedelem vallomásai. Kath. Sz. 1903. 7. füz. 627–655. p.
127. Éble Gábor: A cserneki és tarkeői Dessewffy család. Genealógiai tanulmány. Ism. Századok, 1903. 8. füz. 755–758. p.
128. Erdélyi László – Sörös Pongrácz: A pannonthalmi szent-Benedek-rend története. I–II. köt. Ism. Századok, 1903. 10. füz. 928–939. p.
129. Az első Lónyayak. Családtörténeti tanulmány. Nagyvárad, Szt. László ny. 1904. 122 p.
Ism. Cs. E.; - -. Turul, 1905. 23. köt. 1. füz. 44–45. p.
130. Szent István király élete. Bp., Szt. István Társ. 1904. 125. p.
Ism.: Dedek Crescens Lajos: - -. Századok, 1905. 8. füz. 754–768. p.
Balics Lajos: - -. Kath. Sz. 1904. 10. füz. 979. p.
131. Ismeretlen nádor és ismeretlen pozsonyi prépost. Századok, 1904. 1. füz. 82–84. p.
132. A Baksa nemzetség eredete. Turul, 1904. 22. köt. 2. füz. 80–82. p.
133. Pauler Gyula emlékezete... Turul, 1904. 22. köt. 4. füz. 153–155. p.
134. Szent Adalbert védelme. Kath. Sz. 1904. 5. füz. 451–462. p. 6. füz. 523–535. p.
135. Az Argyasi /Argesi, Ardsisi/ püspökség. Kath. Sz. 1904. 6. füz. 557–562. p.
136. Závodszy Levente: Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények zsinati határozatok forrásai.
Ism. Kath. Sz. 1904. 7. füz. 711–713. p.
137. A székek eredete és Erdélybe való települése. /Értekezések a történeti tudományok köréből. XX. köt. 3. füz./ Bp., MTA 1905. 74 p. /Karácsonyi János akadémiai székfoglaló értekezése./
Beszámoló róla: /s. n./: - -. Századok, 1905. 1. füz. 71–72. p.
138. Az argyasi /argesi, ardsisi/ püspökség. /A Szent-István Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből. 53./ Bp., Szt. István Társ. 1905. 8 p.
139. Makrai Benedek szülőhelye és családja. Századok, 1905. 1. füz. 40–44. p.
140. Egy kis magyarázat. Századok, 1905. 3. füz. 275. p.
141. Két Szent Istvánra vonatkozó kútfő magyarázata. Századok, 1905. 9. füz. 871–872. p. Hozzászólás: Dedek Crescens Lajos: Karácsonyi János kútfőmagyarázataira. Századok, 9. füz. 973–974. p.

142. A sajtómezei csatában elesett esztergomi érsek nemzetsége. Turul, 1905. 23. köt. 2. füz. 86. p.
143. Vászoly és Basilius. MNy 1905. márc. 132–133. p.
Előzménye: Melich János: Hibás olvasatok. MNy 1905. febr. 66–70. p.
Hozzászólás: Melich János: Még egyszer a Vászoly névről. MNy 1905. ápr. 184–185. p.
Válasz: Vászoly mégsem Basilius. MNy 1905. szept. 309–310. p.
144. Lökösháza. MNy 1905. ápr. 182–183. p.
145. Albis. Füle. MNy 1905. jún. 274–275. p.
146. Ismeretlen délmagyarországi monostorok. Temesvár, Csanád-egyházm. ny. 1905. 15 p.
147. Ismeretlen délmagyarországi monostorok. Tört. és Rég. Ért. 1905. 1–2. füz. 76–88. p.
148. Néra régi magyar neve. Tört. és Rég. Ért. 1905. 1–2. füz. 89–90. p.
149. Hogy hívták a régi magyarok az alibunári és illancsai mocsarakat? Tört. és Rég. Ért. 1905. 1–2. füz. 90. p.
150. Füzes Tamás: A zalavári apátság története. Ism. Sörös Pongrácz: A bakonybéli apátság története. Ism. A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. VII–IX. köt. Ism. Századok, 1905. 2. füz. 248–259. p.
151. Ungedruckte Akten zur Geschichte der Päpste vornemlich im. XV., XVI. und XVII. Jahrhundert. Herausg. Ludwig Pastor. 1. B. Ism. Kath. Sz. 1905. 4. füz. 432–433. p.
152. Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban, 970-től 1900-ig. Nagyvárad, Szt. László ny. 1906. VIII, 357 p.
Ism.: Révész Kálmán: - -. Századok, 1907. 3. füz. 169–172. p.
Hanuy Ferenc: Kath. Sz. 1906. 6. füz. 649. p.
153. Szent Adalbert védelme. /A Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből. 55./ Bp., Szt. István Társ. 1906. 32 p.
154. Egy tudatlan és arcátlan rágalmazónak nyilvános megfeddése. Bp., Stephaneum ny. 1906. 45 p.
155. Szent-István anyja. I. András atyja. Új eredmények. Bp., Franklin, 1906. 18 p.
156. Szent István anyja. I. András atyja. Új eredmények. Turul, 1906. 24. köt. 3. füz. 97–112. p. Előzménye: Nagy Géza: Szent István király családi összeköttetései. Turul, 1906. 24. köt. 2. füz. 53–65. p.
Hozzászólás: Nagy Géza: Szent István vérsége és a magyar kútforrások. Turul, 1907. 25. köt. 1. füz. 25–30. p. 3. füz. 127–139. p., 4. füz. 175–182. p., 1908. 26. köt. 1. füz. 14–24. p., 3. füz. 110–122. p., 4. füz. 145–157. p.
157. Kölyü és Esküllő. MNy 1906. ápr. 176–177. p.
Előzménye: Viski Károly: Küllő és Esküllő. MNy 1905. dec. 457–459. p.

158. Bakony és Bökény. MNy 1906. 273. p.
Előzménye: Melich János: Adatok hazánk honfoglaláskori s X–XII. századi helyneveinek értelmezéséhez. MNy 1906. márc. 97–106. p.
159. Furmint. MNy 1906. jún. 273–274. p.
160. Melich János: Szláv jövevényszavaink. I. köt. Ism. Századok, 1906. 4. füz. 451–461. p.
161. Hogyan lett Szent István koronája a Magyar Szent Korona felső részévé? / Értekezések a történeti tudományok köréből. XXI. köt. 6. füz./ Bp., MTA 1907. 23 p.
162. Mária királynő halála napja. Századok, 1907. 5. füz. 461–463. p.
163. Új adat a hód-tavi csata évéhez. Századok, 1907. 10. füz. 948–949. p.
164. Árpád birtokai. In: Árpád és az Árpádok. Történelmi emlékmű. Szerk. Csánki Dezső. Bp., Franklin, /1907/. 137–146. p.
165. Árpádház szentjei. In: Árpád és az Árpádok. Történelmi emlékmű. Szerk. Csánki Dezső. Bp., Franklin, /1907/. 303–322. p.
166. Erdélyi László: Egyházi földesúr és szolgálai a középkorban. Ism. Kath. Sz. 1907. 6. füz. 648–649. p.
167. Pótlások a hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzékéhez. TT 1908. Új f. 1. füz. 24–49. p.
168. Három adat a „három helynév”-ről. Századok, 1908. 1. füz. 83–85. p.
169. A khazar nemzet nevééről. Századok, 1908. 2. füz. 97–104. p.
170. Borodnok ország. Századok, 1908. 7. füz. 609–614. p.
171. Megjegyzések az oláh telepítés kérdéséhez. Századok, 1908. 9. füz. 847–849. p. Hozzászólás: Szádeczkv Lajos: Az oláh telepítés kérdéséhez. Századok, 1908. 10. füz. 938–940. p.
172. Szent László, Nagyvárad alapítója. Kath. Sz. 1908. 1. füz. 50–61. p.
173. Borhid, Borkút, Borszék, Vérvölgy, Vércsorog. MNy 1908. okt. 352–355. p.
174. A pannonhalmi szent Benedek-rend története. III–IV. köt. Ism. Századok, 1908. 2. füz. 146–152. p.
175. Adatok az egeri egyházmegye történelméhez. Szerk. Leski József. IV. köt. Ism. Kath. Sz. 1908. 9. füz. 1076–1077. p.
176. Ki koholta a Sylvester-bullát? Századok, 1909. 5. füz. 361–376. p.
Hozzászólás: Lánczy Gyula: Ki koholta a Sylvester-bullát? Egy kis helyreigazítás. Századok, 1909. 6. füz. 495–498. p.
177. A diakovári egyesség éve. Századok, 1909. 7. füz. 578–579. p.
178. A Szent István anyjáról szóló adatok új megrostálása. Turul, 1909. 27. köt. I. füz. 1–14. p.
179. Polgár. MNy 1909. jan. 13–18. p.

- Hozzászólás: Tagányi Károly: Karácsonyi új magyarázata a polgár szó eredetéről. MNy 1909. márc. 107–117. p., 153–165. p.
180. A bihari honfoglaláskori lovas-sírokról. BNRTEE 1903/909. 1–18. p. /1909/
181. Panasz. BNRTEE 1903/909. 21–25. p. /1909/
182. Ördög – Szántó – Angyalháza. BNRTEE 1903/909. 37–47. p. /1909/
183. Szent László és Biharmegye benépesítése. BNRTEE 1903/909 56–63. p. /1909/
184. Három adat a váradi egyházmegye történetéhez. Nagyvárad, Szt. László ny. 1910. 14 p.
185. Fekete pápaszemen keresztül. /Zsilinszky Mihályról./ Bp., Stephaneum ny. 1910. 10 p.
186. A mérges vipera és az antimoniális. Korkép Kun László király idejéből. Századok, 1910. 1. füz. 1–24. p.
187. Az oláhországi /havaselyi/ vajdák családfája. Századok, 1910. 3. füz. 177–192. p.
188. Új adat a Sylvester-bulla koholásához. Századok, 1910. 4. füz. 315–316. p.
189. Tomašič /Nikola/ könyve /Temelji drzavnoga prava Hravatskoga Kraljevstva/ a horvát királyság államjogáról. Bp., Athenaeum ny. 1910. 14. p.
190. - -. Századok, 1910. 8. füz. 641–652. p.
191. Az első magyar hadijelentés. 1437. Hadtört. Közi. 1910. 15–22. p.
192. A magyar szent korona küldése. Kath. Sz. 1910. 4. füz. 353–358. p.
193. Nagy Márton: Biharvármegye központi járásának ismertetése 44 községe történelmének áttekintésével. Történelmi rész és bev. Karácsonyi János. Gyoma, Kner ny. 1910. 81 p.
194. Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt. Nagyvárad, Szt. László ny. 1911. 15 p.
195. N. Tomasic. Les fondaments juridiques dun royaume de Croatie sépareé. Revue de Hongrie. 1911. No. 1.
196. Tiltakozás. Századok, 1911. 2. füz. 157. p.
- Hozzászólás: Marczali Henrik: Válasz Dr. Karácsonyi János úrnak. Századok, 1911. 3. füz. 228. p.
- Válasz: Karácsonyi János: Észrevétel Marczali Henrik úr válaszára. Századok, 1911. 3. füz. 229. p.
197. Az erdélyi püspökségek Erdélyen kívül eső föesperességei. In: Batthyaneum. Szerk. Gyárfás Elemér. Brassó, Hentschel ny. 1911–1913. 1. köt. 38–46. p.
198. A fejeéregyházi ferencrendű kolostor feléléedése. In: Batthyaneum. Szerk. Gyárfás Elemér. Brassó, Hentschel ny. 1911–1913. 1. köt. 82–84. p.

199. Kísérletek Nagyváradon nyilvános könyvtárak létesítésére. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1911. 289–293. p.
200. /Pettkó Béla/: A Nagy Károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története... 2. köt. Ism. Századok, 1911. 5. füz. 376–379. p.
201. - - . Bp., Athenaeum ny. 1911. 7 p.
202. Die ersten Lónyay. /Az első Lónyayak./ Eine familiengeschichtliche Studie. Übers. Viktor Kereszty. Pozsony, Druck. der Kath. Lit. Aktienges. 1912. VII, 104 p.
203. A horvát történetírás zátonyai. Bp., Athenaeum ny. 1912. 32 p.
204. - - . Századok, 1912. 1. füz. 1–31. p.
205. Az erdélyi székelyek első hadjárata 1210-ben. Századok, 1912. 4. füz. 292–294. p.
206. Az aradi véres országgyűlés és Dobozi halála helyének megállapítására vonatkozó szakvélemények. I. Angyal Dávid, II. Domanovszky Sándor. III. Erdélyi László. IV. Karácsonyi János, V. Márki Sándor, VI. Sörös Pongrácz. Századok, 1912. 7. füz. 773–783. p.
207. Fontes rerum Transylvanicarum. /Erdélyi történelmi források./ I. ... Collegit et edidit ... Andreas Veress... Ism. Századok, 1912. 3. füz. 218–219. p.
208. Délszláv eredetű-e a Toldi monda? Ethnographia. 1912. 321–323. p.
209. Kik voltak és mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? /Értekezések a történelmi tudományok köréből. XXIII. köt. 7. füz./ Bp., MTA 1913. 18 p.
210. Emlékbeszéd Pór Antal rendes tag felett. /A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd. 16. köt. 5. füz./ Bp., MTA 1913. 16 p.
211. Világbolondító Tombó János. Századok, 1913. 1. füz. 1–11. p.
212. Kitől hallotta Kézai az erdélyi székelyekre vonatkozó híreket? Századok, 1913. 5. füz. 392–394. p.
213. Még egy szó a Koppány lázadásáról. Kath. Sz. 1913. 10. füz. 1064–1068. p.
Előzménye: Balogh Albin: Egy-két szó a Koppány féle lázadásról. Kath. Sz. 1913. 8. füz. 844–850. p.
214. Embervadászat Biharban. Biharvárad. 1. köt. BNRTEJ 1913. 5–13. p.
215. A Toldyak nagyfalusi kastélya. Biharvárad. I. köt. BNRTEJ 1913. 32–36. p.
216. Szent László lovas szobrának alakja és elpusztulása. Biharvárad. I. köt. BNRTEJ 1913. 37–42. p.
217. Kísérletek nagyváradi nyilvános könyvtárak létesítésére. Biharvárad. I. köt. BNRTEJ 1913. 61–70. p.
218. Az Ábránffy család sírboltja. Biharvárad. I. köt. 1913. 71–73. p.

219. A nagyváradi aranyelet. Biharvárad. I. köt. 1913. 73–76. p..
220. A váradi vár hibás feliratának helyreállítása. Biharvárad. I. köt. 1913. 76–79. p.
221. Szent László és Királyhágó. Biharvárad. I. köt. 1913. 79–80. p.
222. Hol pusztultak el végleg a váradi királyszobrok? Biharvárad. I. köt. 1913. 80–81. p.
223. Sörös Pongrácz: A tihanyi apátság története. /A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története XI. köt. / Ism. Századok, 1913. 3. füz. 203–204. p.
224. Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Vol. I. ... Uredio Ferdo Šišić ... Ism. Századok, 1913. 4. füz. 290–291. p.
225. Borovszky Samu emlékezete. /A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. 16. köt. 13. füz./ Bp., MTA 1914. 16 p.
226. A moldvai csángók eredete. Bp. Athenaeum ny. 1914. 19 p.
227. - -. Századok, 1914. 7–8. füz. 546–561. p.
228. Miért alkalmazta Ilosvay a Toldi-mondát a biharmegyei Toldiakra. Ethnographia, 1914. 193–195. p.
229. Nikolaus Pfeiffer: Die ungarische Dominikanerprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Taterenverwüstung... Ism. Századok, 1914. 4. füz. 332–333. p.
230. A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. XII. köt. Szerk. Sörös Pongrácz. Ism. Pacher Donát: A dömölki apátság története. Ism. Sörös Pongrácz: Az elenyészett benczés apátságok. Ism. Századok, 1914. 5. füz. 416–422. p.
231. Fontes Rerum Transylvanicarum /Erdélyi Történelmi Források/ tom. II.–III. ... Ism. Századok, 1914. 9–10. füz. 719–720. p.
232. Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. 2. jav. kiad. Nagy-Várad, Szt. László ny. 1915. /8/, 499 p.
Ism. Patek Ferenc: - -. Századok, 1915. 9. füz. 540–544. p.
Lukcsics József: - -. Kath. Sz. 1915. 4. füz. 446–447. p.
233. Kálmán király rokonsága a horvát királyi családdal. Századok, 1915. 4. füz. 133–141. p.
234. A csodálatos gyónás éve. Kath. Sz. 1915. 9. füz. 911–916. p.
235. Erdély és Szent László. Erdélyi Múzeum, 1915. 26–36. p.
236. A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig. Nagyvárad, Szt. László ny. 1916. 160. p.
Ism.: Lukichich József: - -. Kath. Sz. 1916. 7. füz. 788–789. p.
237. Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. /Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. köt. 2. füz./ Bp., MTA 1916. 34 p.
Ism.: Patek Ferenc: - -. Századok, 1916. 6. füz. 389–392. p.

238. Bunyitay Vincze levelező tag emlékezete. /A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. 17. köt. II. füz./ Bp., MTA 1916. 15 p.
239. A Königsbergi Szójegyzék korához. MNy 1916. nov. 370–371.p.
240. *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*. Vol. I. Padova, 1264–1864. /*Fontes Rerum Hungaricarum*. Vol. 1./ Collegit et edidit Andreas Veress... *Ism. Századok*, 1916. 2–3. füz. 168–169. p.
241. Zapolyai az igazi. MNy 1917. 13–14. p.
Előzménye: L. M.: Régi nevek írása. MNy 1916. okt. 351. p.
242. Gyulafehérvár. MNy 1917. 204–205. p.
Előzménye: Madzsar Imre: Gyulafehérvár és Alba Julia. MNy 1916. nov. 360–263. p.
243. Horvát–Dalmát–Szlavon országok. MNy 1917. szept.–okt. 263. p.
Előzménye: R.T.: Magyartalan többs. MNy 1917. 95. p.
244. Ploskál-Tempis Rudolf: A magyar királyi kegyúri jog fejlődése és jellege. *Ism. Századok*, 1917. I. fliz. 74–75. p.
245. Horvát vakoskodás. *Századok*, 1918. 7–8. füz. 337–355. p.
246. Fény-, Kusid-, Kosod-, Prókátor. Szily-emlékkönyv. 1918. 107–109. p.
247. A. Göncz-Ruszkai gróf Kornis-család anyakönyve ... összeáll. Veress Endre. *Ism. Századok*, 1918. 1–2. füz. 97–98. p.
248. Ferdinand von Šišić: Geschichte der Kroaten. Erster Teil... *Ism. Századok*. 1918. 3–4. füz. 176–182. p.
249. Les droits historiques de la nation hongroise à l'intégrité territoriale de sou pays. Extrait du livre. Bp., MTIL 1919. 24 p.
250. I dritti storici della nazione ungherese per à l'integrité teritoriale del suo parte. Estratto de libro del ... Bp., /MTIL/ 1919. 23 p.
251. The historical right of the Hungarian nation to its territorial integrity. / Kivonat A magyar nemzet történeti joga... c. munkából./ Bp. Pfeifer, 1920. 20 p.
252. Les droits historiques de la nation hongroise à l'intégrité territoriale de sou pays. /Kivonat A magyar nemzet történeti joga... c. munkából./ 2-éd. Bp., Pfeifer, 1920. 24 p.
253. A Lányi kódexet nem ferencrendűek, hanem premontreiek írták. MNy 1921. 149–151. p.
254. Néhány besenyő és kun helynevünkről. MNy 1921. 211–212 p.
255. Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. 1–2. köt. Bp., MTA. 1922–1924. 562, 663 p. /A Forster-Scitovszky-díjjal jutalmazott pályamunka./

- Ism.: Patek Ferenc: - - . Századok, 1924. 7–10. füz. 765–768. p., 1926. 7–8. füz. 739–741. p.
- Lukacs József: - - I. Kath. Sz. 1924. 1. füz. 50–53. p.
- Balanyi György: - - II. Kath. Sz. 1926. 3. füz. 180–182. p.
256. A váradi káptalan megrontása. Bp., Athenaeum ny. 1922. 14 p.
257. - - . Századok, 1922. 1–5 füz. 440–451. p.
258. Magyar Sibilla. Turul, 1922–1923. 37. köt. 3–13. p.
259. A hét vár. Cluj-Kolozsvár, Minerva, /1923./ 8 p.
260. A vallon-olaszok Erdélyben. /Kolozsvár/, /s. n./ 1923. 8 p.
261. Gyán. MNy 1923. 22–29. p.
262. Mi lett a régi magyarok ajkán Feliciánból? MNy 1923. 5–6. füz. 93–94. p.
263. A magyarok hozzájárulása Nagy István győzelméhez. MK 1923. 244. p.
264. A magyar nemzet őstörténete 896-ig. Oradea-Mare-Nagyvárad, Szt. László ny. 1924. 100 p.
- Ism.: Balogh Albin: - - . Kath. Sz. 1925. 4. füz. 243–245. p.
265. A székelyek ősei és a székelyek magyarok. Cluj-Kolozsvár, szerző, 1924. 28 p.
- Ism.: Balogh Albin: - - . Kath. Sz. 1925. 4. füz. 243–245. p.
- Hozzászólás: Jósza János: A székelyek ősei és a székely magyarok. Válaszul Karácsonyi Jánosnak fenti c. munkájára. Szeged, Keresztény ny. 1925. 33 p.
266. A görögkatholikus magyarok eredete. Bp., Stephaneum ny. 1924. 24 p.
267. - - . Kath. Sz. 1924. 7. füz. 385–396. p., 8. füz. 449–160. p.
268. Forgolány. MNy 1924. 1–3. füz. 1–2. p.
269. Ne fadjuk fel egymást. MK 1924. 296–302. p.
270. A magyarok és románok második közös harca a törökök ellen. Cultura, 1924. 12–16. p.
271. Kakuktojás. EISZ 1924. 196–198. p.
272. Miért nem hívták a magyarok Erdélyt Siebenbürgennek? EISZ 1924. 216. p.
273. Szent Gellért Csanádi püspök és vértanú élete. 2. kiad. Bp., Szt. István Társ. 1925. 172 p. Ism.: Balogh Albin: - - . Kath. Sz. 1925. 3. füz. 183. p.
274. A magyar nemzet honalapítása 896–897-ig. Oradea-Mare-Nagyvárad, Szt. László ny. 1925. 94 p.
- Ism.: Balogh Albin: - - . Kath. Sz. 1925. 8. füz. 503–505. p.
275. Gróf Mailáth Gusztáv erdélyi püspök származása. Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1925. 15. p.
276. Orosz-szláv lakosok Erdélyben. Lugos, Husveth-Hoffer ny. /1925/. 13 p.
277. A vallon-olaszok Erdélyben. MNy 1925. 1–4. füz. 22–25. p.
278. Hol írták a Halotti Beszédet? MNy 1925. 9–10. füz. 221–232. p.
279. Sabin Opreanu a hamisító kelepccéjében. MK 1925. 220–224. p. /Románul: Glasul Minorităților, 1925. N. 6–7./

280. Még egyszer Siebenbürgen. EISZ 1925. 221. p.
281. Fennt maradt-e a régi magyar nyelvben a gepida név nyoma? EISZ 1925. 220–224. p.
282. Mikor és kik kezdték építeni a kolozsvári Szent-Mihály egyházat? Pásztortűz, 1925. 218–222. p.
283. Az erdélyi püspökség története. In: Az Erdélyi Katholicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. 16–30. p.
284. Erdély és a kapcsolt részek vallási állapotai 1526–1571. In: Az Erdélyi Katholicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. 31–45. p.
285. A magyar nemzet részvétele a katolikus hit terjesztésében. In: Nemzeti Missziós Kongresszus Budapesten. Bp., /s.n./ 1925. 15–25. p.
286. A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997–1095. Oradea-Nagyvárad, Szt. László ny. 1926. 200 p.
Ism.: J.E.: Hadtört. Közl. 1927. 571. p.
Balogh Ádám: Kath. Sz. 1927. 7. füz. 444–445. p.
287. Szent László király élete. /Szent István könyvek 36./ Bp., Szt. István Társ. 1926. 129 p. Ism.: Balogh Albin: - -. Kath. Sz. 1926. 1. füz. 57–58. p.
288. Szentkláray Jenő levelező tag emlékezete. /A Magyar Tudományos Akadémiai elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. 19. köt. 10. füz./ Bp., MTA 1926. 14 p.
289. Ürmény és Ürminc. MNy 1926. 5–6. füz. 208–210. p.
290. Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez. /Erdélyi Tudományos Füzetek 9./ Cluj-Kolozsvár, EISZ 1927. 29 p.
291. A székely helynevek és a politika. Lugos, Husvéth-Hoffer ny. 1927. 16 p.
292. Ki építette az első premontrei monostort Magyarországon? Turul, 1927. 41. köt. 1–2. füz. 1–3. p.
293. A bolygó dánus. Turul, 1927. 41. köt. 3–4. füz. 84. p.
294. Hogyan jöttek a görög szerzetesek Visegrádra? Kath. Sz. 1927. 1. füz. 16–21. p.
295. Polgár. MNy 1927. 195–197. p.
296. Lefagyott a lónak a szarva. MK 1927. 314–317. p.
297. Juhász Kálmán: Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Ism. Századok, 1927. 7–8. füz. 300–301. p.
298. A megvakított Álmos herceg krónikása. Századok, 1928. 1–3. füz. 588–592. p.
299. Hogyan jutott Szent Eduárd angol király unokaöccse a magyar királyi családdal rokonságba? Turul, 1928. 42. köt. 1–2. füz. 39–43. p.
300. Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. 3. kiad. Veszprém, Egyházmegyei ny. 1929. /8/, 408 p.

Karácsonyi Jánosról szóló irodalom

1. Bíró Vencel: Dr. Karácsonyi János. Cluj-Kolozsvár, Minerva, /1928/. 30 p. / Erdélyi Helikon, 1928. 6., 7. sz./
2. Emléksorok Istenben boldogult Karácsonyi János Dr. c. püspök... a M. Tud. Akadémia tagja tiszteletére ... Gyula, Gyulai Katolikus Társadalmi Egyesületek, 1929. 37 p.
3. Csánki Dezső: Karácsonyi János. Századok, 1929. 1–3. füz. 1–4.p.
4. V. E.: Karácsonyi János. 1858–1928. /1929./ Turul, 1929. 43. köt. 1–2. füz. /4 számozatlan oldal/
5. Szentpéteri Imre: Karácsonyi János emlékezete. Turul, 1929. 43. köt. 3–4. füz. 79–83. p.
6. Melich János: Karácsonyi János. MNy 1929. 1–2. füz. 73–74. p.
7. Némethy Gyula: Karácsonyi János a történetíró. /Elmondta a Szigligeti Társaság gyászünnepén.../ Nagyvárad, Szt. László ny. 1929. 8 p.
8. Sz.L.: Dr. Karácsonyi János 1858–1928. /1929./ Békés, 1929. 1. sz. 1. p.
9. Horváth Jenő: Történetiszemléletünk egysége és a történelmi Magyarországnak. Karácsonyi és Fraknoi szellemi öröksége. Bp., Szt. István Akadémia, 1937. 9. p.
10. Bíró Vencel: Karácsonyi János tiszteleti tag /1858–1929/ emlékezete. /A Szent István Akadémia Emlékbeszédei. III. köt. 10. sz./ Bp., Szt. István Akadémia, 1943. 22. p.
11. Erdélyi László: Karácsonyi János r. tag és Sörös Pongrácz levelező tag emlékezete. /A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, XXIV. köt. 7. sz./ Bp., MTA 1944. 25. p.
12. Szabó Ferenc: Karácsonyi János megyetörténetének születése és sorsa. A „Békés vármegye története” megjelenésének 75. évfordulójára. BÉ 1971. 2. sz. 326–333. p.

*

(Az 1983-as gyulai Karácsonyi János emlékülésre megjelent „Karácsonyi János történeti munkássága: Életrajz és bibliográfia” c. munka változatlan újraközlése.)

AZ EGYHÁZTÖRTÉNESZ KARÁCSONYI JÁNOS

TÖRÖK JÓZSEF

Nagyvárad tudós püspöke, Ipolyi Arnold 1886. december 2-án távozott az örökkévalóságba, hogy elszámoljon a reá bízott talentumokkal. Így nem értesülhetett arról, hogy egyházmegyéjének fiatal papja, a váradolaszi káplán komoly sikert ért el a történet-szi talentumok kamatoztatása terén. Ipolyi Arnold egy évtizeddel ennek előtte, még besztecebényai püspökként díjat alapított a magyar tudományegyetem hittani karánál, és „pályázatra kitűzte Szent Gellért életének lehetőleg kimerítő leírását és műveinek főleg hittani (vagyis teológiai) szempontból való tüzetes ismertetését”. A hittani-hittudományi kar professzorai közül kikerült bírálók azonban nem siették el bírálói munkájukat. Az 1886. április 30-i kari ülésen kiderült, hogy végre van pályázó, aki írásművét benyújtotta. Az eredményhirdetés azonban csak december 3-án, egy nappal a nagyvárad püspök halála után történt meg, s a pályadíjat alapító nem értesülhetett egyházmegyes fiatal papja tudományos sikeréről.

Maga ez az egy nap, és vele az eset nem lenne említésre méltó, ha ennek az Ipolyi alapította díjnak nem volna szimbolikus értelme. A magyar történetírás, ezen belül az egyháztörténelem és a művelődéstörténet jeles képviselője, a róla elnevezett gyűjtemény szorgos egybehordója távozott az életből, noha munkái révén továbbra is jelen maradt a tudományos kutatásban és történetírásban; ugyanakkor az általa alapított és róla elnevezett díj segítségével elindult egy fiatal várad pap, szinte azonnal, hogy a magyar történetírásban az üresen maradt helyet betöltse, és egy hosszú, szorgalmas kutatással teli élet során alkotott művek, tanulmányok egész sorozatával az őt elindítót túlszárnyalja. Néhány év múltán, 1891-ben már a legrangosabb történelmi folyóirat, a Századok hasábjain a „kiváló tehetség” megtisztelő, ám egyáltalán nem túlzó megállapítást vetette róla papírra Tagányi Károly, hiszen „mester a maga dolgában, szeme csalhatatlan, keze nyugodt, biztos és eszközei a tudomány legújabb vívmányai”. Tehát kellően fölverte az ifjú Karácsonyi János, és a Magyar Tudományos Akadémia szigorú tudósai előtt éppen úgy kiállta a vizsgát, mint néhány évvel korábban a hittudományi kar professzoraiból alakult bírálóbizottság előtt.

Gyula szülöttének életpályáját éppen Gyulán feleleveníteni fölösleges, hiszen néhány évvel ezelőtt a szülőváros már példát mutatóan megemlékezett róla, külön konferencia keretében.

Az életrajzi adatok említése pusztán a további fejtegetésekhez szükséges fogódzót szeretné megteremteni.

1853. december 15-én született az erdélyi, örmény származású, nyolcgyermekes szűcsmester fiaként Gyulán. A családi környezet az iparos pályára irányította volna, ha nincs a tehetséges fiúra odafigyelő káplán, Grócz Béla, aki Nagyváradon, a Szent József Fiúnevelő Intézetben szerzett neki helyet, hogy onnan járjon a premontrei kanonokok híres gimnáziumába. Habsburg Ferenc király környezetének gyakorlatias megfontolásai alapján három olyan rend lett hazánkban modern értelemben vett tanítórrend, amelyek a tudás átadásának fáradságos munkájából hosszú századok alatt ugyancsak kivették a részüket, ennek ellenére sem mondhatók az alapítók akarata szerinti tanítórrendeknek. Ők a bencések, a ciszterciek és a premontreiek. A váradi premontrei gimnázium volt az a középiskola, ahol a történelem tudományos műveléséhez szükséges nyelvi alapokat, főként a latint elsajátította. A papi hivatást elfogadva, a nagyváradi szemináriumban töltött 1877-78-as tanév után a budapesti Seminarium Centrale papnövendékeként a Pázmány Péter által 1635-ben alapított nagyszombati egyetem jogutódja, folytatója, a budapesti egyetem hittudományi karának volt hallgatója, kezdettől kitűnt történelmi érdeklődésével. A szemináriumban, kiváló előjárók, köztük az új spirituális-lelkiigazgató, Czibulka Nándor törődtek a kispapokkal. A kispap Karácsonyi János egyetemre kerültét csak egy évvel előzte meg Rapaics Rajmund tanári kinevezése az egyháztörténelmi tanszékre. Az ő irányítása alatt mélyült el a tehetséges növendék az egyháztörténelem tanulmányozásában. Ennek eredményeként született meg doktori értekezése a „Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás” témakörből, és került benyújtásra az 1883/84-es tanévben. A tartalmi kiválóság mellett e doktori értekezés külön jelentősége, hogy magyar és nem latin nyelven írta az 1882-ben már pappá szentelt ifjú, és a hittudományi karon ez volt az első magyar nyelvű disszertáció. Közben Békés, majd Váradolaszi volt káplánkodása színhelye, azután kutatás következett, előbb 1889-ben, majd 1891-ben a Vatikáni Levéltárban. Nem kisebb egyháztörténész, mint Fraknói Vilmos támogatta külhoni kutatásaiban, s a bizalomnak ismét és mértéken felül megfelelt. Hazatérve rövid ideig teológiai tanár volt az egyházmegyei szemináriumban, majd 1894-től Biharpüspöki plébánosa lett, ahol a lelkipásztori munkát remekül sikerült összeegyeztetnie a tudományos kutatással. Évtized múltán jött a hivatalos egyházi elismerés, mert az ekkor már országos hírű történettudóst a Rapaics

Rajmund kanonoki kinevezésével megürült egyháztörténelmi tanszékre a kar egyhangúlag meghívta. A Hittudományi Kar gyakorlatában a tanszék betöltésének ilyenén módja egészen ritka, csak a rendkívüli tudományos eredményeket fölmutatók esetében ismeretes. A király 1904. március 4-én írta alá tanári kinevezését a később püspökké lett Prohászka Ottokáréval, és a neotomizmus, újszolasztika legkiválóbb hazai képviselője, Kiss János megbízásával együtt. A pesti professzorság azonban rövid ideig tartott, mert Nagyvárad püspöke, Szemere Pál még az 1904-es évben kanonoki kinevezésben részesítette. Karácsonyi János katedrájáról ugyan legott lemondott – mert, mint mondotta: „az egyház szellemével a javadalmak összehalmozását megengedhetőnek nem tartom” –, mégis, a kar kérésére püspöke beleegyezésével *egy* ideig, tanszékének pályázat útján történt betöltéséig tovább tanított. A nagyváradi, ún. irodalmi kanonoki stallumok a bőséges javadalmazás révén a napi gondoktól mentesítették gazdáikat, mi több, a tudományos kutatást is jelentős mértékben segítették. Ettől kezdve kanonoka kötelességeinek teljesítése mellett teljes egészében a kutatásainak, s azok eredményei közzétételének szentelhette minden erejét. A kezét a történelem ütőerén tartó tudós kora eseményei fölött sem siklott el, s éppenséggel történelmi jártassága írta meg vele egyetlen prófétai felhangokban is gazdag művét még 1913-ban, melynek címe; „Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez”. Ekkor még nem érkezett el az idő közzétételére, ám 1916-ban már egyértelműen szükségessé vált Karácsonyi János szemében a történelemből vett érvek minél szélesebb körben történő ismertetése. Miként élte meg Trianon traumáját? Nem tartozik életrajzi adatainak sorába az e kérdésre adható felelet, amint az sem, hogy miként élte meg Szent László ősi városában az új állam első, katolikus– és magyarellenessé fellépéseit. Igaz, hogy 1919. december 9-én Románia képviselői Párizsban aláírták a kisebbségvédelmi szerződést, amely elméletben – a szerződéspapírok rendkívül türelmesek – nyelvi, faji, vallási különbségtétel nélkül minden állampolgárnak teljes szabadságot, védelmet és egyenlőséget biztosított; ám a politikai gyakorlat, hamarosan törvényi megalapozottsággal (1922-i alkotmánytörvény 22. cikkelye) egészen mást mutatott. Munkásságát mindez nem törte meg, csak életerejét. Karácsonyi Jánost 70. születésnapján a magyar egyháztörténetírás nesztoraként, s a hazai történetírás nagy öregjeként ünnepelte az egyház és a Magyar Tudományos Akadémia, melynek már régóta rendes tagja volt. Az ünnepség csak derűs, őszi meleget sugárzott felé, s nem az ifjúság éltető hevét. A halál, amely számára az Örökkévalóság kapuját nyitotta meg, munkálkodás közben érte az 1929-es esztendő első napján.

Eddig az életrajzi elemek fölelevenítése, s ezek az adatok alig-alig ér-

zékeltetik azt a gazdag személyiséget, aki több művével máig sem felülmúlt maradandót alkotott, és több száz tanulmányának számos részletével jelentős mértékben hozzájárult a magyar nemzet és a hazai kereszténység múltjának jobb megismeréséhez.

Karácsonyi János egyháztörténelmi munkáit hosszan lehetne sorolni a Szent Gellértet bemutató első műtől kezdve addig az egyháztörténelmi vázlatig, amit rövid egyetemi tanársága alatt hallgatóit segítőként összeállított, s ami életében három kiadást megért, majd 1985-ben negyedszer is megjelent. Az összefoglaló mű után is egymást követték a magyar egyház múltját tárgyaló írások, melyek legmonumentálisabbja a Forster-Scitovszky díjjal jutalmazott pályamunka, „Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig” címmel, két terjedelmes kötetben. A hatalmas ismeretanyag ma is bámulatra méltó, a kritikai módszer következetes, szigorú használata tiszteletet ébreszt a múlt igazságainak, a hiteles múltnak a teljesebb ismeretért állandó küzdelemben élő gondolkodó fő iránt. „Adatanyagának legjava ma is jól használható”, ismerik el róla e századvégen. Azonban csak adatanyaga használható? Számára a történelem, s ezen belül az egyház története egyet jelentene az oklevelek tudományos kritikát kiállt adatai egybeillesztésével?

Csak a szorgalmas tudós által évtizedek alatt egybehordott adathalmaz érdemel figyelmet? Vagy a történész maga is elköteleződött a múlt elfogulatlan kutatása-föltárása-bemutatása során? Tehát a történész Karácsonyi János a történelmi események között és mögött észrevette-e az embert-embereket, mint történelmet alakító szuverén egyéniséget-egyénségeket? S igyekezett-e föltárni a cselekvések-történések mélyebb okait is? Ezek legalább annyira izgalmas kérdések, mint például a ferencesek igencsak ágas-bogas története, ha éppenséggel a magyar provinciák felől történik a téma megközelítése.

A következőkben néhány példa kiválóan bemutatja Karácsonyi János egyháztörténelem-szemléletét.

A már említett hazai ferences rendtörténet előszavában a tudós szerzőnek módjában állt volna elméleti szempontjai felől tájékoztatni az olvasót, ám ehelyett a nagy mű létrejöttének körülményeit örököltette meg. A tudományos monográfiák kiadási viszonyosságai örökkön visszatérő témái az elő- vagy utószavaknak. Az ezt követő bevezetés pedig a könyv szerkezetét tárgyalja, és nem a szerző kapcsolatát, vonzalmát, rokonszenvét Szent Ferenc rendje iránt. Mégis ennek van egy része, amelyet érdemes szó szerint fölidézni, ugyanis a ferencesek hazánkba vezető első, sikertelen útja mögött ott rejtezik a tudós történész, aki a rendkívül életszerű történetet nem röstelli a maga humorral teli valóságában föleleveníteni. A próbálkozás történe-

te pedig a következő: „A XVIII–XIX. századbeli írók” mind az 1218–1219. évekre vélték helyezendőnek Szent Ferenc magyarországi tartózkodását. Az látszott ugyanis legvalószínűbbnek, hogy midőn a Szentföldről visszajött, Magyarország déli részét, nevezetesen Szlavóniát is érintette. De az új kutatások kiderítették, hogy ez lehetetlen, mert Szent Ferenc csak 1219-ben ment Egyiptomba, majd pedig a Szentföldre, onnan pedig az olaszországi rossz hírek miatt oly gyorsan kellett visszatérnie, hogy nem volt ideje még Magyarországra is kitérni.

De gondolt az ő nagy lelkével Magyarországra már előbb is. Az 1217-i közgyűlésen, vagy mint a ferencrendűek hívták, nagy káptalanon ötfelé küldött Szent Ferenc az ő kis testvéreiből hithirdető, keresztény életre buzdító csapatot s azok közt volt Magyarország is.

Ha e határozatot azonnal végrehajtották, 1217-ben, ha kissé hozzákésültek, 1218-ban tehát megindult egy kis ferencrendű csapat Szent Ferenc lelkületével hazánkba. De sikertelenül tértek vissza.

A földrajzi helyzetnél fogva ugyanis az volt a természetes, hogy a kis testvérek: Assisi környékéről Ancortába utazzanak és innen Zarába, vagy ami hihetőbb Zengbe (helyesen kiejtve Szénybe) hajózzanak. Eddig is tulajdonképpen egy magyar püspök hozta el őket, de a tengerparti városban elvált tőlük, mert ő lóháton, ezek pedig csak gyalog utaztak.

De akár Zára, akár Zengg felől indultak Magyarországba, végig kellett jönniük az akkori Horvátországon. Ennek lakosai pedig, kivált a hegyeken lakó pásztorok, nagyon vadak voltak. Amint a városból kimentek és a pásztorok meglátták a jámbor kis csapatot, mindjárt megtámadták őket, rájuk uszították a kutyákat, lándzsáik nyelével döfködték őket, da semmit sem szóltak. Hiába adták oda a kis testvérek felső ruhájukat, ezzel sem elégedtek meg, egész megfosztották őket, teljes mezítelenül voltak kénytelenek visszamenni a városba. Irgalmas szívek fölruházták újra őket, de másodszor is, meg harmadszor is hiába vágta neki az útnak, az irgalmatlan, vad pásztorok mindig mezítelenre vetkőztették és visszaűzték őket. A kis csapat egyik tagja Giano Jordán maga beszéli ezt el később 44 év múlva, s még arra is emlékezett, hogyan rakta tele marhatrágyával a lábravalóját, csakhogy a pásztorok ettől megundorodva legalább ezt rajta hagyják. Lehet, hogy időteltével a kegyetlen és vad bántalmazás még nagyobbnak tűnt az ő szemében, de az bizonyos, hogy emiatt Horvátország felől a ferencrendűek hazánkba be nem jöhettek, hanem visszatértek Olaszországba.

Az 1996-os esztendő Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóját is jelenti a milleszázad mellett. Már pusztán ezért érdemes fölteni Karácsonyi János főntebb említett első művét, amelynek célkitűzése – Szent

Gellért, az első csanádi püspök lehető legteljesebb bemutatása. A szent két legendáját alapul véve igyekezett a szerző Gellértről jellemrajzot adni, s ha ezen még ott is vannak a jámbor olvasmányok, korabeli lelkiismereti művek nyelvi fordulatai, a valóság-hű ábrázolásra törekvés vitathatatlanul jelentkezik.

„A tétlenség az ördög párnája”, mondja a bölcs és szavainak igazságát a tapasztalás ezerszeresen bizonyítja. Ezt tehát Szent Gellért nagy serénységgel kerülte. Senki sem látta őt tétlennek, mondja róla életírója. Az imádság, olvasás s az előjáróitól előszabott teendők beteljesítése foglalták el minden idejét. Az önmegtagadást pedig oly nagy mértékben gyakorolta, hogy nemcsak testét sanyargatta az úgynevezett ciliciummal, vagyis azon vékony drótból készült s minden szemnél testébe fúródó láncsal, melyet az ő körül szoktak hordani, hanem az önmegtagadást kiterjesztette minden kedvtelésnek, tudományos foglalkozásainak, vagy ájtatos gyakorlatainak megfékezésére is. Ebben sem engedett meg magának többet, mint amennyi a szerzetes rend szabályaival összefér. Ezáltal szerezte meg magának azt a roppant akaratot, amelyet csakis a szenteknél tapasztalunk, s amely képessé teszi őket, hogy a Szentírás szavai szerint erényről erényre szálljanak.

Azonban mindenki, aki lelki életét csak kissé is ismeri, tudja jól, hogy magában véve még e két fegyvernek, a tétlenség kerülésének és az önmegtagadás gyakorlásának, sincs meg az az eredménye, hogy valaki valóban tökéletességre jusson, hacsak ott nincs azok mellett a sarkalatos erények elseje; az okosság. A Szent Gellért lelkét ékesítő erények közt az okosság vitte a vezérszerepet. Világosan látjuk ezt abból, hogy pl. a ciliciumot rendesen viselte ugyan, de ha vasárnap vagy ünnep következett, letette, nehogy elgyengülven, az ilyenkor az éjjeli zsolozsmában és egyéb ájtatosságokban előforduló, s mint láttuk, hosszas énekek, imádságok, szentleckék végzésére képtelen legyen. Ugyanezen körültekintő okosság vezérlé akkor, midőn a szerzetesi szabályoktól előírt dolgokat soha az ő saját maga kedvéből tett ájtatosságokért és erénygyakorlatokért el nem hanyagolta. Ezáltal érte el életírójának megjegyzése szerint azt, amire szerzete szabályai buzdították, s amit az alázatosság, jobban mondva a tökéletesség nyolcadik fokának neveztek. Ez pedig abban állott, hogy a szerzetes, bár talán többet és tökéletesebb módon tudott volna is tenni, mint a szerzet szabályai kívánják, mégis soha a szabályoktól kívánt dolgokat el ne mulassza. A lelkiélet ismerői tudják és tapasztalják bizonyára azt, hogy ehhez valóban a tökéletességnek nyolcadik foka kívántatik. Naponként való önmegtagadás ez, és pedig nagyon nehéz pontban gyakorlott önmegtagadás. Értelmünket, legkedvesebb hajlandóságunkat kell fölládozni a látszólag talán fölösleges vagy talán elavult szabálynak. Az ilyen engedelmeségről igazán mondja a Szentírás, hogy többet ér, mint az áldozat.

Többi erényei közül különösen kiemelendő az ő igazságszeretete. Az úgynevezett emberi tekintet ismeretlen volt előtte. Mikor az igazság védelmére kellett szállni: akkor nem hallgatott. Jelszava volt:

„Inkább haragudjanak meg az emberek, mintsem elhallgatásunkkal az igazságot lábbal tiporjuk!”

Ide számíthatjuk még a bizonyos fokig törhetetlen állhatatosságot is. Hogy mily nagy fokban bírta ez erényt szentünk, az alább írt események (pl. jeruzsálemi utazása, bakonybéli remetesége) állítják szemünk elé.

Nem lévén ember gyarlóság nélkül, fölvehetjük azt az érdekes kérdést is, mi volt Szent Gellért gyöngye oldala? A természet oltotta még belé a heves, déli vérrel együtt járó indulatosságot, s az isteni gondviselés, nehogy elbízza magát, meghagyta azt nála, hogy legyen mindig mivel küzdenie. Harcolt is ellene, indulatossága ellen, élete egész folyamán, s kezdette ezt már ifjúságában, s ezáltal érte el, hogy az az indulatos természet, amely mást talán eltántorított volna a tökéletesség útjáról, önála csak avégre szolgált, hogy annál több érdemeket szerezzen magának a mennyei dicsőségre.

A két, talán szokatlanul hosszú idézet egyaránt alátámasztja a fentebb föltett kérdésre adandó egyértelmű feleletet Karácsonyi János a források nyújtotta ismeretek mögött ott látta a történelem cselekvő alanyait, a hősöket, a szenteket, meg az egyszerű, néha együgyű, talán mosolyt fakasztó, együttérzésre indító, jó szándékú embereket, amint egyenesen vagy kerülőutakon haladtak egykor az üdvösség felé.

A honfoglalás ezerszáz éves évfordulóján érdemes föleleveníteni a neves egyháztörténész egyik kései művét, amelynek címe; „A magyar nemzet honalapítása 896–997-ig” (Nagyvárad, 1925.) Ennek előszavában a következőket írja:

„Az első kérdés a füzet láttára mindjárt az, miért írtam a homloklapra e szót: honalapítás? Miért nem írtam honfoglalást? – kérdik talán nagyon számosan, hiszen eddig a 896-tól 997-ig terjedő századot a honfoglalás korának nevezték történetíróink, s utánuk a honfoglalás korának ismerték a magyar nemzet fiai.

Azonban a honfoglalás s egyáltalában a foglalás szónak a mai magyar nyelvben erőszakos színezete van. Ez olyannak tünteti fel a magyarok bevonulását mai hazájukba, mintha azt nekik más népektől véres ütközetek árán s a volt lakosok kiirtásával vagy elűzésével kellett volna elvenniük. A kereszt-hadjáratok korában, és azután író magyar történetírók a maguk korának szokásaiból következtetve, valóban ilyennek képzelték el a magyar nemzet bevonulását is, de most már az egykorú adatokból bizonyos, hogy a történeti valóság egészen más volt. Éppen azért nevezem én a magyar nemzet bevo-

nulását és mai hazájába való letelepülését honalapításnak, mert ez nem a véres harc, hanem a békés munka cselekedete volt.

Erre akartam a »honalapítás« szó használatával a Tisztelt Olvasóimat előre figyelmeztetni!"

Emlékét akkor ápolja igazán az utókor, ha bölcs meglátását magáévá teszi, és a »honfoglalás« mellett mindig megemlékezik arról, ami 1100 éve elkezdődött a Kárpát-medencében, és ez nem más, mint a »honalapítás«.

Karácsonyi János idézett művei:

Szent Gellért, csanádi püspök élete és művei. Bp. 1887.

Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. 3. kiadás, Veszprém, 1929.

A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig. Nagyvárad, 1916.

Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez (az előző mű 2. kiadása) Bp. 1924.

Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. Bp. 1922-1923. II. Bp. 1924.

A magyar nemzet honalapítása 896–997-ig Nagyvárad, 1925.

KARÁCSONYI JÁNOS MEGYTÖRTÉNETÉNEK SZÜLETÉSE ÉS SORSA

A „BÉKÉS VÁRMEGYE TÖRTÉNETE”
MEGJELENÉSÉNEK 75. ÉVFORDULÓJÁN
DR. SZABÓ FERENC

Megyénk helytörténetírásának mintegy másfél évszázadot átfogó múltjáról, a megye földje és népe iránti tudatos szeretettől vezérelt – igaz, eltérő színvonalú, de önfeláldozó – munka kiemelkedő mozzanatairól, egyéniségeiről sokat tudunk már, de még bőven van tennivaló is, jórészt az utolsó hét-nyolc évtized megismerésében. A bibliográfiai számbavétel, a jubileumi megemlékezések alkalmi egyaránt előrevitték és -viszik idevágó tudásunkat. A további kutatás történeti munkálkodásnak nem kis feladatát jelenti – többek között – a legfontosabb, útmutató jellegű, ma is forrásul szolgáló, időtállóan bizonyult régebbi és újabb munkák keletkezéstörténetének, használatuk, elterjedésük méreteinek vizsgálata. Már csak azért sem lehet szűkebben provinciális érdekűnek tekinteni a néhány igazán maradandónak bizonyult mű „életrajzának” megírását, mert a maguk idejében ezek a munkák sem voltak provinciálisak, szemlélet és módszer dolgában a magyar történetírás korabeli szintjén álltak, ma már lokális jellegűnek látszó témaválasztásuk is tágabb szándékú volt.

A részletekbe hatoló helyi tudománytörténeti búvárkodások gyakran ütköznek elháríthatatlan akadályokba, elsősorban a szükséges forrásanyag hiányai, az egykoron is hézagos írásba fektetés miatt.

Karácsonyi János 75 éve napvilágot látott megyetörténete a korabeli szakkritika és a mai szakmai közvélemény szerint (a napjainkban is gyakori felhasználás a legjobb mutatója ennek!) a millenáris megyei monográfiák legjobbjai között volt. A háromkötetes, összesen 1138 oldalnyi szöveget és gazdag mellékletanyagot magába foglaló mű – Karácsonyi kiterjedt önálló kutatásainak elsődlegessége mellett – egyúttal az addigi megyebeli feltáró munkának, Haán Lajos és a Békés Vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat évtizedeket átfogó tevékenységének szintézise, csúcsa is lett. Emlékezhetünk arra is, hogy az ezred éves jubileumra kiadott nagyszabású megyetörténettel nagyjából egyidőben igen hasznos, bár kri-

tikával kezelendő anyagú, ma is sokszor forgatott helytörténeti kiadványok hagyták el a sajtót Békés megyében is. (Zsilinszky István: A Békés Vármegyei Gazdasági Egylet története 1860–1896. Békéscsaba 1896.: Áchim János: Békés-Csaba ipari szervezeteinek története. Békéscsaba 1896.: Gajdács Pál: Tót-Komlós története. Gyoma 1896.) A mi megyénk akkori területét is érintve fontos eredményeket hoztak a szomszédságban készült monográfiák. (Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig I–II. BD. 1896–1897.: Gallacz János: Monográfia a Körös-Berettyó völgy ármentesítéséről I–II. Nagyvárad 1896.; Márki Sándor: Arad vármegye és Arad szabad királyi város története I–II. Arad 1892–95.)

A millennium utáni esztendőkhöz országosan is, a Dél-Alföldön is visz-szaesett a helytörténeti kutatás és publikálás. A két világháború között is született néhány kiemelkedő értékű, de végső soron magányosan álló alkotás. (Főként Scherer Ferenc: Gyula város története I–II. Gyula 1938.; Veress Endre: Gyula város oklevéltára. Gyula, 1938.; Gyulai dolgozatok 1–5. Szerk.: Implom József. A szomszédos Csanádban az Eperjessy Kálmán szerkesztette Csanád vármegyei Könyvtár 1925–1944 közötti sorozata.) Karácsonyi könyve hosszú ideig kiindulópont, alapforrás volt, s jórészt ma is az, minden megyénket, vagy annak egyes községeit, városait érintő történeti kutatáshoz, az oktatáshoz, a népműveléshez. Természetesen alapul szolgált a különféle komplikációkhoz is, ezek azonban végeredményben – szándékuk ellenére – hitelét, súlyát és tekintélyét növelték, mert az igényesebb, hiteles tényeket kívánó olvasót rákényszerítették, hogy menjen vissza a bázishoz: azaz Karácsonyi munkájához nyúljon. Tény, hogy a mű szemlélete nemigen különbözött a századforduló hivatalos álláspontjától, ezt ma már könnyen felismerjük és marxista kritikával fogadjuk; a három kötet (különösen az első kettő) a gazdagon feltárt tényanyag, a tárgyilagos értékelés, a nagy általános tájékozottság révén lelt időtálló. Nem szerette a megalapozatlan, hevenyészett állításokat.

A „Békés vármegye története” születéséről és utóéletéről szólva ezúttal nem a mű tartalmi elemzésére törekszünk – ezt mások (leginkább az Olvasókönyv Békés megye történetéhez 1. kötetében Kristó Gyula megállapításaira gondolunk) részben már el is végezték – hanem a fennmaradt gazdag levéltári anyag alapján részletesebben érinthető, nagyon jellemző, szerteágazó „mellékkörülmények” ismertetését kíséreljük meg. A könyv létrejöttének históriája érdekes adalékokkal szolgál a megyénkbeli közművelődés, a nyomdaipar, kisebb részben a képzőművészet történetéhez is, fényt vet egyúttal az egykori vezetés és a kulturális törekvések viszonyára. A monográfia ter-

jesztésének, hatósági népszerűsítésének sovány eredménye, a könyv példányainak sorsa ugyancsak joggal keltheti föl érdeklődésünket.

A monográfia előtörténete. Haán Lajos megbízatása

Haán Lajos 1870-ben kiadott Békés vármegye hajdana című munkájával megyénk a legelsők között volt az összefoglaló szándékú feldolgozások terén, a megyei vezetés ezzel jó időre elintézettnek vélte a kérdést. Az újabb megyetörténet igénye Tolna vármegye átirata kapcsán merült fel, az 1885. május 18-án tartott gyulai megyegyűlésen. A tolnaiak tudtul adták, hogy elhatározták megyei monográfia íratását az ezredéves jubileumra, s hasonló vállalkozásra biztatták a többi megyét is. A Békés megyei határozat felkérte Haánt, hogy korábbi munkáját „az utóbbi eseményekkel” kiegészítve újra adja ki. Ehhez kilátásba helyezték a megye anyagi segítségét is. (1870-ben Haán maga viselte könyve összes költségeit!) A Békéscsabán lakó, tekintélyes történész 1885. szeptember 17-i válaszában örömmel vállalkozott a feladatra, kérte azonban a felmerülő kérdések tisztázására egy hozzáértő bizottság kiküldését. Az alispán elnöklete alatt összeállított öt tagú testületben helyet kapott az akkor már jónevű történész, Haán veje, Zsilinszky Mihály is.

A simán lefolyt tárgyalások eredményeként az 1885. december 17-i törvényhatósági közgyűlés elfogadta Haán Lajos tervvezetét, tematikai javaslatát. Ez az elképzelés ma elsősorban amiatt érdekes számunkra, mert az ennek alapján elkészült (s Scherer Ferenc említése szerint 1938-ban még a Megyei Levéltárban őrzött) kézirat a II. világháború idején eltűnt, elveszett. Haan tervvezete lényegében megmaradt korábbi könyve koncepciójánál, az I. kötetben, 25–30 íven kívánta tárgyalni a megye általános történetét és az egyes települések történetét a régészeti koroktól a XIX. század végéig. A szerény terjedelem arra mutat, hogy az 1870-es mű anyagánál csak az 1848 utáni időszak esetében adott volna újat nagyobb arányban. (A gazdasági élet kérdéseiben Karácsonyi könyvénel is többet.) Az I. kötetbe értékes illusztrációkat is tervezett Haán, többek között a megye XV. századi állapotáról szóló térképet, Gyula ismert J. 722-es látképét, a főispánok és az irodalmi alkotók arcképeit, egyes települések részleteit, a népviselet megörökítését. Ezt – a legutóbbit kivéve – Karácsonyi munkája maximálisan megvalósította. A 15–20 ívre terjedő második kötetet Haán Lajos ismét okmánytárnak szánta, amelyben az 1870-es Diplomatarium Békésiense és a Zsilinszkyvel közösen 1877-ben publikált Békés Megyei Oklevéltár anyagán kívüli, még kiadatlan okleveleket akarta közzétenni. Tiszteletdíjként 2000 forintot, és utazási díjként 500 forintot kért, ezeket a megyegyűlés meg is szavazta. A határozat ötven tiszteletpéldány juttatását engedélyezte a szerző részére, s kikötötte,

hogy a műnek legkésőbb 1890 végéig meg kell jelennie. Az iratokból kiderül, hogy Haán 1886 nyarán Münchenben és Ansbachban kutatásokat folytatott, majd egy ideig nincs nyoma a munka készülésének.

1889. február 8-án kelt Haán Lajos levele, amelyben bejelenti: munkájának zömével készen áll, s bár kiegészítő anyaggyűjtést kell még végeznie, szeretné bemutatni a korábban delegált bizottságnak. A bemutatás tíz nappal később meg is történt, szó esett már a kiadás gyakorlati kérdéseiről is (Először a „Békés vármegye hajdana” egykori kiadójával, a pesti Lauffer-céggel tárgyaltak.) Haán jól haladt a munkával, mert 1889. november végén, a már ismertetett tervezet szerinti formában, mintegy 32 ív terjedelemben átadta az alispánnak az I. kötet kész kéziratát. (Az 1870-es I. kötet 21 ívre terjedt.) Arra is hivatkozva, hogy a bőven illusztrált munka könnyebben és nagyobb példányszámban eladható, a korábbinál jóval gazdagabb képanyagot kívánt most az idős szerző, a már említetteken kívül a nevezetesebb megyebeli épületeket is felvette a listába. A jelentős költségtöbblet miatt a megye egyelőre nem döntött a képek dolgában, másfelől viszont bővíteni kívánták a mellékletek számát Zsilinszky Mihály, Haán Lajos, Haán Antal és Orlai Petrics Soma arcképei, a csabai, gyulai, orosházi, szarvasi, sárréti és kétegyházi népviseletek ábrázolásával. A megyegyűlés 1889. december 10-én – talán Haán fogyó erejét látva vagy igényességből? – a Magyar Tudományos Akadémiát kérte fel a kézirat elbírálására, tekintve a mű közérdekű voltát. (A monográfia-bizottságnak azt a javaslatát, hogy a lektorálást esetleg Márki Sándorra bízzák, a megyegyűlés elvetette.) Az I. kötet kéziratának benyújtásakor azt is jelezte Haán, hogy az okmánytár anyaga együtt van, rendezésre készen áll. Javasolta viszont: miután a nagyközönséget nem érdekli, a költségek csökkentése miatt ne adják ki. A monográfia-bizottság ragaszkodott az okmánytár publikálásához is, azzal: az I. kötet hitelét éppen a forráskiadvány adja meg. Haán gyors munkához foghatott, mert 1889. december 20-án a II. kötet, az okmánytár kéziratát is benyújtotta. Ugyanakkor némi bővítésre és szép kézírással való lemásoltatás céljából visszakérte az I. kötetet. Mint írja: „restelleném, ha a mű úgy, ahogy van, mégis csak sok tekintetben pongyolául írva, margókon való apró jegyzetekkel, sok helyütt törlésekkel is küldetnék az akadémiához.” 1890. április 26-án a véglegesnek szánt kéziratot el is juttatta a megyéhez, ahonnan május 12-én megérkezett az Akadémiához.

Az Akadémia bírálata hosszasan készült. 1891 február-március folyamán a megye (egyszer Haán kérésére is) több ízben sürgette a véleményyt. A kézirat áprilisban érkezett vissza Ortvai Tivadar és Majláth Béla részletes (azóta elveszett) bírálataival. A beható véleményyt egyetértéssel fogadta a májusban már gyengélkedő Haán Lajos, s legkésőbb 6–8 hét alatt el akarta

végezni a kézirat átdolgozását. A munkának neki is fogott, 1891. augusztus 12-én azonban elragadta a halál. (Az alispán, halála előtt öt nappal, kérte a kézirat benyújtására.)

Haán Lajos elhunytá megzavarta a monográfia-ügy megyei szervezőit, de továbbra sem mondtak le kéziratának módosításáról és megjelentetéséről. Továbbra is az akadémiai szakvéleményt tekintették zsinórmértéknek. A megyegyűlés 1891. szeptember 21-i határozata alapján a füzesgyarmati születésű Csánki Dezső „történettudóst és országos levéltári őrt” kérték fel – ezer forint honorárium felajánlása mellett –, az akadémiai bírálat szerinti átdolgozásra. A kézirat áttanulmányozása után, 1892. január 13-i levelében, Csánki rideg hangú választ adott. Haán művét „gyöngye munkát”-nak nevezte, amely évtizedekkel korábban megfelelt volna, de – úgymond – az elhunyt szerző a forrásanyag lehető legmélyebb feltárását nem végezte el, stílusa, feldolgozásmódja száraz, nem vonzó, „sebtében, kevés műgonddal készült.” Csánki abban summázta véleményét, hogy kár volna az átdolgozással tovább foglalkozni, teljesen új munkát kell írni. Hozzáfűzte még – s ebben észre kell vennünk a sértődöttséget amiatt, hogy 1885-ben nem őt bízta meg a megye – azt: évekkel ezelőtt „szeretettel és buzgalommal” vállalta volna a megyetörténet megírását, most azonban nagy lekötöttsége miatt már nem teheti.

Az alispán az ekkor Csongrád megyében főispánkodó Zsilinszkyt kérte fel tanácsadásra. A monográfia-bizottság 1892. február 25-i ülésén minden bizonnyal ő javasolta, hogy Karácsonyi Jánost nyerve meg a megye a munkálatra. A Nagyváradon működő Karácsonyi a felkérésre azonnal és kedvezően válaszolt. Először két lehetőséget említett: vagy egészen új kutatásokra épülő monográfiát ír 1894. december 31-ig, 1000 forint szerény tiszteletdíj és 600 forint útiköltség ellenében, vagy pedig – eredeti levéltári kutatások nélkül – a történeti irodalom adataival kiegészíti, korszerűsíti, sajtó alá rendezi Haán munkáját. A monográfia-bizottság véleménye alapján a megye – szerencsére – az önálló feltárómunkára alapozott új feldolgozás, az igényesebb változat mellett döntött.

A „Békés vármegye története” születésének néhány mozzanata

A megbízás után az akkor mindössze 34 éves Karácsonyi János fiatalos lendülettel látott munkához. Főleg a nyári tanítási szüneteket használta föl a különböző, (zömmel családi tulajdonban levő) levéltárakban történő, szorgalmas anyaggyűjtésre. A felkérés után másfél évvel, 1893. szeptember 4-én kelt részletes beszámolójából kiderül: addig 16 levéltárban kutatott, s 965 Békés megyei vonatkozású oklevelet talált. Valamennyit lemásolta vagy ki-

vonatolta. Leggazdagabb „zsákmányra” az Országos Levéltárban akadt, ahol 450 oklevelet aknázott ki. A Nemzeti Múzeum akkor még meglevő levéltára 80, a leleszi konvent levéltára 50, a Nadányi családé 46, a Kállay családé 40, az egri káptalané 41 Békés megyét érintő középkori oklevelet nyújtott neki. Haán korábbi kutatásait szemrevételezve Münchenben rájött arra is, hogy az idős kutató ott 116 ránk vonatkozó oklevelet kihagyott a lemásolás során (A müncheni anyagot Gyula várának hajdani ura, Brandenburgi György, a török előtt vitte ki oda.) 1894 nyarán, a megye költségén, a müncheni kutatást is lebonyolította Karácsonyi. 1893 őszén írt levele szerint a 18. századtól kezdődő iratok kutatásához akart fogni. Mint könyve is elárulja, a török utáni időszak feltárására kevesebb ideje jutott, mint a középkorra. Abban az időben a történészek zöme nem is az újabb kor megismerését tartotta fontosnak, a középkori pergamenek latin írásait könnyedén értelmező historikus volt az ideál. Mindenesetre érdekes, hogy az újonnan felkutatott oklevelek nagy száma ellenére már 1893 őszén is az volt Karácsonyi véleménye: nincs szükség oklevéltárra, mert az nagy terjedelme mellett csak „a magyarul elmondottak latin ismétlése lenne”. Az idő ezt az elgondolást nem igazolta.

A monográfia szerkezetét illetően már 1893 szeptemberében a kétkötetes megoldás (I. a megye általános története 1867-ig; II. az egyes községek története 1867-ig) híve volt Karácsonyi. Az 1867-es időhatár indoklásául egy későbbi levelében ki is fejtette: „mivel a történetíró napjaink közvetlen eseményeiről nem mondhat ítéletet, a megye történetét 1867-ig vezetem le”. A kor általános véleménye és Karácsonyi felfogása nagyjából egybeesett. (Zárójelben hozzátéhetjük: A XIX. század nagy terjedelmű forrásanyagával, a kívánt határidőre, a legjobb szándék mellett sem tudott volna megbirkózni a szerző.) A monográfia dolgaiban újra állást foglaló 1893. szeptember 27-i megyegyűlés 1895. szeptember 1-jében határozta meg a kézirat benyújtásának határidejét.

Két fontos elvi kérdésben is véleményt formált: Bár hangsúlyozta, hogy a monográfiában a megyetörténetnek kell dominálnia, az egyes községekről csak vázlatosan írjon Karácsonyi, elismerte az „író szabad felfogásának” jogosultságát. A megyegyűlés a monográfiát nem tekintette tudományos célú alkotásnak, s ebből kiindulva vetette el az okmánytár publikálásának gondolatát. Nyilvánvaló, hogy ezekben a történeti ismereteket kívánó problémákban a törvényhatósági bizottság urai a betérjesztett – szerencsére mindig szakszerű vélhetőleg Zsilinszky Mihály által sugallt – javaslatok alapján döntöttek; a széles műveltségű, a 48-as szabadságharcban pozitív szerepet játszó (1894 elején elhalt) Jancsovics Pál alispán jó irányban vetette latba tekintélyét. Ennek tudható be, hogy 1885-től kezdve a monográfia megjelené-

séig egyetlen ellenkező hang, felszólalás nem akadt ebben az ügyben a megyegyűléseken, A birtokos családok a megyetörténettől nyilván saját múltjuk felmagasztalását, „történelmi vezető szerepük” megalapozását várták. Karácsonyi János következetes tudományosságának, igényességének köszönhető, hogy elsősorban nem ezzel foglalkozott, bár a megyebeli uralkodó osztály hagyományos családjainak, vezető rétegének igényét a végső formában mégis ki kellett elégítenie, a családtörténeti lexikon jellegű, külön III. kötettel. Mai szemmel nézve különösen szerencsésnek kell tartanunk, hogy a megye általános históriáját és az egyes helységek múltját leíró I–II. kötetet ilyen módon tehermentesítette, egységüket megőrizte.

1895 tavaszán élénkültek meg újra a monográfia körüli tárgyalások. Miután az 1885-ben született monográfia-bizottságból a tagok elhalálozása, illetve elköltözése miatt egyedül Dobay János volt a megyében, 1895 május végén újjraalakította a testületet a megyegyűlés. Dobay mellett – többek között – Oláh György tisztifőügyész és Veres József orosházi lelkész – mindketten érdemes alkotásokat felmutató helytörténészek – is a bizottság tagjai lettek. A végleges kivitelezés szervezésében különösen Oláh György segített sokat. A legnagyobb terjedelmű részt tartalmazó I. kötetnek az őskortól 1695-ig (a török kiveréséig) terjedő fejezeteit 1895. július közepén mutatta be Karácsonyi kéziratban a megyének. A monográfia-bizottság ezt látva, fontos döntéseket hozott: A tavasz folyamán még érvényben volt elképzeléssel szemben a kézirat tudományos elbíráltságának mellőzését határozták el. Indoklásul hivatkoztak arra, hogy bíznak Karácsonyi történetírói hitelében, képzettségében, lelkiismeretességében. Utaltak rá, hogy Karácsonyi figyelembe vette a Haán munkájáról készített akadémiai bírálat szempontjait. Végül a legsúlyosabb okként a határidőt említették: hosszabb időt igénylő lektorálás esetén lehetetlenné válik a monográfia megjelenése a millennium esztendejében. Az eredmény mutatja, hogy Karácsonyi rászorgált a bizalomra, végső mérlegelésben mégis igazságtalannak kell tartanunk ezt a megoldást, ha a Haán munkája körüli eseményekre gondolunk. A szakmai bírálat még jobbat tehetett volna a monográfiát. Az I. kötet nyomdakész kéziratát 1895 augusztus elején, a II. és III. kötetét pedig 1896. február 16-án adta át Karácsonyi az alispánnak. A monográfia így – a sokoldalú anyaggyűjtést is beleszámítva – négy esztendőnél rövidebb idő alatt készült el, illetve jutott el a nyomdakész állapotig. Szerzője napi munkája mellett rengeteget s igen termékeny módszerrel dolgozhatott, lendületét ma sem volna könnyű felülmúlni.

Említést érdemel a monográfia ma teljes joggal kiemelkedő forrásértékűnek elkönyvelt képanyagának, mellékleteinek keletkezéstörténete. Az 1895 tavaszán kialakult végleges illusztrációs terveket részint a szerző, másrészt a

megyei közigazgatási apparátus segítségével lehetett megvalósítani. Az alispán elrendelte, hogy minden helység küldje be régebbi és újabb pecsétjének lenyomatát. Az ennek alapján készült rajzok a II. kötetben kaptak helyet. A községek költségén, alispáni szervezésben készültek el a közölt város- és községfényképek is. Nem minden község akarta magát megörökíttetni. Doboz, Pusztaföldvár, Kondoros képviselőtestülete többszöri felszólításra sem vállalta a különösebben nem jelentős anyagi áldozatot. Gyula 9, Békéscsaba 8, Szarvas 4, Orosháza és Szeghalom 3–3 képet fizetett, a többi község egyet-kettőt. Tudatosan, korjellemző szándékkal helyezték el a monográfiában a gyulavári uradalomról készült felvételeket és a tanyai életéről szóló képeket, meg az akkoriban átadott Körös-hidak ábrázolását. A népviseletet bemutató képeket szintén be akarták szerezni, de a felkért megyei birtokos nem teljesítette előzetes ígérését. Az épületeket ábrázoló fotókat jórészt Békés Gyula – gyulai fényképész csinálta, 3 tanyafényképet Oláh György kérésére Bleyer Aladár (a később nagyhírűvé emelkedett Székely Aladár) gyulai fényképész készítette. Mindezt azért is jó tudnunk, mert a megjelent képek jórészen csak a kliséket készítő – s néhány eredeti felvételt is vállaló – Divald Károly jeles budapesti fotós neve olvasható. Karácsonyi műve I. és II. kötetének végén, csak részben közli a közreműködő illusztrátorok és fényképészek neveit. Néhány tollrajzot – a megjelent képeket szignálva – Uferbach Jenő gyulai festő és rajztanár, pár arcképet Pollák Zsigmond is készített a monográfia számára. Hosszas utánjárást kívánt a történeti képanyag beszerzése. A kitűnően válogatott anyag lelőhelyeit pontosan feltünteti a szerző. Akadt olyan történeti illusztráció, amit nem sikerült előkeríteni. Az egykori szarvasi vár hiteles képét éveken át kutatta eredménytelenül Karácsonyi, mert „valódi, a földrajzi és történelmi adatokkal egyező” ábrázolást kívánt. Különösen értékesek a monográfiához mellékelt térképek. A szükséges klisék készítésében a Divald-cégen kívül több, akkor közismert budapesti üzem volt részes. (Posner Károly Lajos és fia, Buschmann F., Franklin Társulat, Ullmann József.) Jónéhány kisebb kliséet kölcsönkértek Márki Arad megyei monográfiájából. A külön beragasztott térképeket, város- és községképeket készen, kinyomtatva szállították ezek a cégek a megyének.

A szövegívek nyomdai kivitelezésére 1895 nyarán „árlejtést” (verseny-tárgyalást) hirdetett a megye. Az volt a szándék, hogy a monográfiával nyomdaipara színvonalát is reprezentálnia kell a megyének. Csak a megyében élő nyomdászok nyújthattak be árajánlatot. A feltételeket Karácsonyi, Oláh György és Dobay János dolgozta ki, s a nyilvános közzétételen kívül a gyomai Kner Izidornak, az orosházi Veres Lajosnak, Pless Nándornak és a csabai Szihelszky Józsefnek küldte meg a megye. Ott rendelkeztek ilyen méretű

munkára alkalmas tipográfiával. A felhívásra két ajánlat futott be: Dobay fiáé 2598 forinttal és Veres Lajosé 2216 forinttal. A törvényes előírások alapján Veresnek kellett volna megkapnia a munkát, a megye mégis Dobayt részesítette előnyben, korszerűbben felszerelt nyomdájára és a monográfia-ügy körül tíz esztendőn át szerzett erkölcsi érdemeire tekintettel. Veres József – Veres Lajos testvére – a döntést megfellebbezte; érvei, amelyeket a belügyminiszterhez felterjesztett beadványban felvonultatott, teljesen meggyőzőek, egyet kivéve: Dobay nyomdája szebben, igényesebben dolgozott Veres egyébként tisztességesen ellátott, ekkora kiadványokra is képes műhelyénél. A Dobayval megkötött szerződésben mindössze 600 példányban rendelte meg a megye a monográfia kinyomatását, ívenként 27 forintért, cérnafűzéssel, színes kartonborítóban (azaz kötés nélkül). Karácsonyi kétszeri korrigálásra volt jogosítva, de ezt 48 órán belül kellett elvégeznie. Több (ma is meglevő) szedésmintából választott a monográfia-bizottság. Dobay vállalta, hogy az I. kötetet 1896. március 15-re, a másodikat június 15-re, a harmadikat szeptember 15-re megjelenteti. A határidőt nagyjából – átlagban egymásfél hónapi késéssel – tartani is tudta. A monográfia tehát a kézirat leadásától számítva lényegében hat-nyolc hónapon belül hagyta el a nyomdát. Ez imponáló teljesítmény volt, tekintetbe véve a kézi szedés lassúbb voltát, a kötetzeti munkák bonyolultságát, a sok beragasztott mellékletet. Az I. kötet 33, a II. kötet 22, a III. kötet 17 nyomdai ívet foglal magában. Dobay számlái szerint Karácsonyi mindhárom kötetben élt a javítás és betoldás utolsó lehetőségeivel, különösen az egyes helységek külön történetének tárgyalásánál. A Dobay Nyomdának kifizetett munkadíj (az általa rendelt klisékkel együtt), voltaképpen a monográfia teljes nyomdaköltsége 5524 forintot tett ki. Karácsonyi 1000 forintos tiszteletdíját és az egyéb kiadásokra további 1000 forintot joggal számítva, 7500 forintra tehetjük a három kötet összköltségét. Az összeget a megye a közművelődési alapból, a külön ún. monográfiai pénztárból, egyes nagybirtokosok adományaiból fedezte. A terjesztés során befolyt összeg 1600–1700 forint körül mozoghatott.

Karácsonyi monográfiájának terjesztéstörténete

Ha a szándék és az eredmény viszonyát nézzük, Karácsonyit, a monográfia-bizottságot, a nyomdát nem vádolhatjuk elmaradással. Az ügy végeredményben egyenletes támogatását nyújtó megyét sem érheti vád addig, amíg a könyv ki nem került a nyomdából. A terjesztés eredményei elszomorítóak. A közigazgatási úton történt könyvárusítás ebben éppúgy hibás, mint az eléggé általános kulturális érdektelenség. 1895 őszén a községi eljárások útján és a megyei törvényhatósági bizottság tagjainak bevonásá-

val, több mint 2000 gyűjtőív szétküldésével előfizetést hirdetett az alispán. (A három kötet együttes árát 6 forintban állapította meg a megye.) Összesen 248 előfizetőt sikerült toborozni; zömük a megyebeli értelmiség soraiból került ki, de ebben a számban 26 község, tíznél több olvasóköri, néhány iskola is benne van. Az ár nem volt magas, érthetetlen ez a gyenge érdeklődés. A 248 példányban 33 megyén kívülre megrendelt példány is szerepel. (Tíz került a fővárosba, hat a Dunántúlra, hat Erdélybe, öt a Felvidékre.) Az előfizetők névsorából kideríthető, hogy a legtöbb példány Gyulára került. Békéscsabára kb. 25, Mezőberénybe mintegy 15, Orosházára, Szarvasra és Szeghalomra is kb. 15-15 példányt fizettek elő. (A legjobb előfizetés-gyűjtő a békési dr. Hajnal István orvos – maga is jeles helytörténész – volt, egyedül 16 monográfiát adott el.)

Az összesen 602 példányban készült megyetörténet köteteinek sorsát az alábbi táblázat adatai jelzik (1897 májusából származó számok):

1. Karácsonyi János 42 tiszteletpéldányt kapott, amelyekkel a számára anyagot biztosító levéltárak tulajdonosait, a munkáját segítő történészeket, barátait kívánta megtisztelni.

2. Mint láttuk, 248 példányt vettek át az előfizetők.

3. Dobay árusításra átvett 20 példányt.

4. 62 törvényhatóságnak és 5 városnak ingyenes tiszteletpéldányt küldött a megye egyet-egyet.

5. Békés megye 40 tisztségviselője, a nyugdíjasokat is beleszámítva, egy-egy példányt kapott.

6. Az MTA, az Országos Levéltár, a megyebeli gimnáziumok és polgári iskolák könyvtárai részére is küldött a megye egy-egy ingyenes példányt, összesen 11-et.

7. 17 szakfolyóiratnak és napilapnak ismertetési példányt juttatott a megye. (Századok, Turul, Archeológiai Értesítő, Ethnographia, Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, Hadtörténelmi Közlemények, Budapesti Szemle; Békés Megyei Közlöny, Budapesti Hírlap, Nemzet, Pesti Hírlap, Magyar Hírlap, Pesti Napló, Egyetértés, Magyarország, Fővárosi Lapok). Ez azt is jelenti, hogy ezekben az orgánumban kell megkeresni a monográfia egykorú visszhangját.

A sikertelen „terjesztési kampány” lezárultával a megyei levéltárban helyezték el a megmaradt példányokat. A 6 forintos árat már 1897 nyarán 3 forintba szállították le, de az érdeklődést ezzel sem sikerült megélníteni. 1898 végén Hegedűs Lajos levéltárnok jelentésében szomorú tényeket tárt az alispán elé: „Békésvármegye monographiájának készletben levő példányait a sötét levéltárban elhelyezték ugyan, azonban az idő haladtával porosodnak,

avúlnak, levelei sárgulnak, de meg a közönség is maholnap megfeledkezik e könyvekről s így attól lehet tartani, hogy e könyvek a vármegye nyakán maradnak.” A levéltárnok további árleszállítást javasolt: 3 forintról 2-re. Az alispán ekkor nem intézkedett. A levéltárban levő mintegy 170 példány további sorsáról semmit sem tudunk. Két háború és több mint 70 esztendő telt el azóta; minden bizonnyal elosztogatták őket még a felszabadulás előtt. A monográfia ma már könyvritkaságnak számít. Hozzávetőleges becslésünk szerint a 600 példányból ma száz-százötven lehet meg.

Itt szentelünk néhány sort a helytörténészek között gyakran felmerülő kérdésnek, amely így hangzik: „A Borovszky Samu szerkesztésében megjelent, nevezetes Magyarország vármegyei és városai című terjedelmes sorozatnak miért nincs Békés megyei kötete?” A levéltári iratok alapján erre pontos választ adhatunk: Az 1893 nyarától kiadott sorozat szervezői még a millennium évében megkeresték a megyét, az alispán azonban nem vállalt anyagi támogatást, tekintettel a Karácsonyi könyvével kapcsolatos kiadásokra. 1897-ben a sorozatot erőszakosan terjesztő céggel vitába került a megye, emiatt is meghíúsult a korábbi kezdeményezés. A sorozat szerkesztői 1907-ben újra tervbe vették a Békés vármegyei kötetet, előnyös feltételek mellett. A többihez hasonlóan 8000 példányban, országos terjesztésben kívánták megjelentetni. A vállalkozás folyamatos állami támogatást kapott, így a Békést bemutató kötet 60000 koronára tervezett összköltségéből a megyének csak 15000 koronát kellett volna vállalnia. Tényleges megállapodás nem született. A Borovszky-sorozat leíró jellegét, saját korára koncentráló szemléletét ismerve sajnálhatjuk, hogy Békés vármegye ebből a lehetőségből nem kovácsolt tőkét. (A millenniumra monográfiát kiadó szomszédos Csanád és Csongrád vármegyék is Békéshez hasonlóan cselekedtek.)

Jegyzetek

A témával kapcsolatos általános kérdésekre nézve Léderer Emma: A magyar polgári történetírás rövid története (Bp. 1969) című munkájára utaljuk az olvasót. Karácsonyi monográfiájának keletkezéstörténetéről az I. kötet elején olvashatunk, röviden összefoglalja Scherer Ferenc: Gyula város története (Gyula 1938.) című műve I. kötetének 18–19. oldalán is. Haán pályájáról, annak ideartozó mozzanatairól is szól Márki Sándor: Haán Lajos emlékezete (Századok, 1893. 289–304.); legújabban Székely Lajos: Haán Lajos, a történetíró. Kristó Gyula–Székely Lajos szerk.: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Békéscsaba 1970. 169–187. Karácsonyi. Scherer és Márki – nyilván tiszteletből – a Haán-kézirat körüli egyes mozzanatokat alig érintenek, erről még Márki írt a legtöbbet. Karácsonyi monográfiájának születéséről, értékéről megemlékezik Csánki

Dezső szép nekrológja (Karácsonyi János. Századok, 1929. 1–4.) és D. L. – talán Dézsi Lajos? – elismerő recenziója a műről. (Századok, 1899. 160–463.)

Tanulmányunk fő forrásanyagát a szinte hiánytalanul megmaradt, terjedelmes levéltári dokumentáció jelentette: BML. Békés vm. alisp. ált. IV. 258/1885. alapszám (itt található a monográfia-bizottság összes jegyzőkönyvei, előterjesztései, Haán és Karácsonyi levelei, az előfizetés szervezése, a mellékletek beszerzése stb., továbbá, a tvh. bizottság idevágó határozatai); több részletkérdés iratai még: BML. Békés vm. alisp. ált. 5261/1897. alap szám (nyomdászámbla, klisék, fényképek számlái), BML. Békés vm. köz gy. ir. 334/1896. (mellékletek), BML. Békés vm. ali sp. ált. 16/1897. alapsz. (az összköltségek), BML. Békés vm. alisp. ált. 20580/1897. alapsz. (a Borovszky-sorozattal kapcsolatos ügyek).

Békési Élet 71/2. 326–333.

KARÁCSONYI JÁNOS EGYHÁZI PÁLYAFUTÁSA

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

Az alábbi tanulmányban a neves történétíró, dr. Karácsonyi János egyházi pályájának a vázlatszerű ismertetését szeretnénk közreadni. Karácsonyi ugyanis nemcsak mint történész működött, hanem mint a nagyváradi római katolikus egyházmegye papja több fontos egyházi hivatalt is betöltött élete során.

Karácsonyi János 1858. december 15-én látta meg a napvilágot Békés vármegye akkori székhelyén, Gyulán. A keresztség szentségében másnap, december 16-án részesült, amikor Rázel József prépost-plébános a János István Ádám nevekre keresztelte meg a gyulai Nádi Boldogasszony plébániatemplomban.¹

Szülei, id. Karácsonyi János szűcsmester és Papp Terézia, elsőszülött fiukat szintén iparosnak – asztalosmesternek – szánták. Egy fiatal gyulai káplán, Grócz Béla azonban felfigyelt az ifjú tehetségére és szorgalmára, valamint a humán tudományok iránti vonzalmára. Az ő ajánlására került az elemi iskola elvégzése után, 1871-ben egyházmegyéje székhelyére, a nagyváradi Szent József Fiúnevelő Intézetbe. Illetve ezzel párhuzamosan középiskolába, a premontrei kanonokok által működtetett Nagyváradi Római Katolikus Főgimnáziumban.²

Még ezt megelőzően, 1869. szeptember 23-án Lipovniczky István nagyváradi megyéspüspök – az 1657 gyulai bérmálkozó között – neki is kiszolgáltatta a krisztusi nagykorúság szentségét.³

A nyolc gimnáziumi osztály elvégzése és a sikeres érettségi vizsga letétele után – végleg a papi hivatást választva életcéljául – 1878-ban felvételt nyert a nagyváradi egyházmegye kispapjai közé. Teológiai tanulmányait azonban nem Nagyváradon, hanem tanárai ajánlásával a budapesti Központi Papnevelőben végezhetette.⁴

1 Gyulai Plébániai Irattár (a továbbiakban: GyPI.). Kereszteltek anyakönyve. VIII. köt., 80. old., 411. fsz.

2 Erkel Ferenc Múzeum (a továbbiakban: EFM.). Kézirattár. Td. 83.562. Dr. Karácsonyi János teológiai professor életrajzi vázlata (a továbbiakban: Td. 83.562.). 3. p.

3 GyPI. Bérmáltak anyakönyve. I. köt., 1869/707. sz.

4 EFM. Td. 83.562. 3. p.

Akkoriban a teológiai tanulmányok csupán négy évig tartottak, így Karácsonyt már 1882. július 2-án áldozópappá szentelhetette Nogáll János pergamoni címzetes püspök, a nagyváradai káptalan olvasókanonokja.⁵

Első szentmiséjét keresztelésének színhelyén, a gyulai plébániatemplomban tartotta meg, ahol Göndöcs Benedek pusztaszeri címzetes apát, a város plébánosa segédkezett neki. Ezen alkalomból, 1882. július 7-én intézte hozzá a következő szövegű levelet az egykori gyulai káplán, Grócz Béla csorvási lelkész:

„...Hála legyen a jó Istennek, hogy idáig eljuttatott! Légy mindenkor öröme és büszkesége a rendnek, melynek bajnokává felavattattál. Legyen az oltár, melyhez néhány óra múlva először járulsz, mint pap, egész életed folyamában bő forrása rád nézve az isteni kegyelemnek, hogy úgyis mint áldozó, úgyis mint áldozat, mert mind e két pontban helyettesítened kell a mennyei főpapot, kedves lehess mindenha [?] annak, kinek szolgálatára vállalkoztál...”⁶

Az újmiséis pap első állomása – a többnyire reformátusok lakta – Békés vármegyei Békésre vezetett, ahol mint káplán teljesített szolgálatot Kny Antal plébános mellett.⁷ A békési plébániahivatal falán elhelyezett emléktábla szövege szerint Karácsonyi János *„ebben az épületben működött mint segédlelkész 1882–83-ban.”*

Tíz hónapos békési tartózkodás után, 1883-ban Nagyvárad egyik városrészébe, Várad-Olasziba (jelenleg Oradea-Olosig) helyezték át, szintén kápláni beosztásban.⁸ Itt Palotay László esperesplébános mellett szolgált, a Békésnél jóval nagyobb katolikus lakossággal bíró városban. (Békésen 2500–3000, Várad-Olasziban közel 7000 volt a római katolikusok száma.)

A segédlelkészi szolgálat mellett, 1883 és 1888 között hittant is tanított a Nagyváradai Magyar Királyi Állami Főreáliskolában.⁹ Kezdetben képesítés nélkül, 1887 tavaszától pedig – miután letette a hittanárságra képesítő zsinati vizsgát¹⁰ – képesítéssel oktatta a diákokat.

Szintén a váradolaszi évek alatt készítette el teológiai doktori értekezését „Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás” címmel, melyet 1885. május 31-én védett meg a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen.¹¹

5 Uo.

6 Békés Megyei Levéltár (a továbbiakban: BML.). XIV. 2. Dr. Karácsonyi János történetíró iratai (a továbbiakban: XIV. 2.). sz. n.

7 EFM. Td. 83.562. 3. p.

8 EFM. Td. 83.562. 3. p.

9 Uo.

10 A nagyváradai latin szertartású egyházmegye részére kiadott pásztorlevelek és körrendeletek (a továbbiakban: Nv. Körl.). 1887/882. sz..

11 EFM. Td. 83.562. 3. p.

1885 októbere és novembere között – a Kubovicz Ferenc plébános halála és az új lelkipásztor, Dencs János beiktatása között eltelt időben – mint helyettes lelkész vezette a Bihar vármegyei Szalacs (jelenleg Salacea) plébániáját.¹²

1889-ben négy hónapos római tanulmányúton vett részt, ahol a Vatikáni Levéltárban lévő magyar vonatkozású okleveleket tanulmányozta, illetve készített róluk másolatot a „Vatikáni Magyar Okirattár” számára.¹³ Főpásztora erre az időre ideiglenes szabadságot biztosított neki, de amint visszatért Rómából végleg felmentette a segédlelkészi állásából, és helyettes hittanárnak nevezte ki a püspöki konviktusba. A diákkorából jól ismert Szent József Fiúnevelő Intézetben egyházjogot és egyháztörténelmet tanított. Ugyanekkor lett megbízva a Bihar vármegyei közkórház lelkészi teendőinek ellátásával is.¹⁴

Három évvel később, 1892-ben rendes tanárrá léptették elő, és áthelyezték a nagyváradi teológiára, ahol szintén egyházjogot és egyháztörténelmet oktatott a kispapoknak.¹⁵

Ugyanebben az évben a szentszéki szegények ügyvédje lett, majd 1896. augusztus 10-én ugyanezen szentszék ülnökévé nevezték ki.¹⁶ A római katolikus egyházmegyei ordináriusai bírói hatalmukat vagy személyesen, vagy egy testület által gyakorolhatták. Ezt az intézményt szentszéki bíróságnak nevezték és élén a főpásztor, vagy az általa kinevezett szentszéki elnök, az officiális állt. A bíróságnak tagjai voltak a szentszéki bírák (iudices prosynodales), az ülnökök (assessores), a jegyző (notarius), a kötelékvédő (defensor vinculi) és egyéb beosztottak, köztük a szegények ügyvédje (advocatus pauperum) is.

Karácsonyi János – aki ekkor már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és számos történelmi témájú publikáció szerzője volt – egy önálló javadalommal bírói állás betöltését kérelmezte az egyházi hatóságoktól. Főpásztora, Schlauch Lőrinc bíboros, nagyváradi megyéspüspök a kérésnek helyt adva, 1898-ban – az egyházmegyei körlevél tájékoztatása szerint – *„Dr. Karácsonyi János szentszéki ülnök, theologia tanár s Bihar vármegyei közkórházi lelkész a kegyuraságom alatti biharpüspöki egyház plébánosává kineveztetett s e plébániájára investitúrát nyert.”*¹⁷ Biharpüspöki (jelenleg Episcopia-Bihar) egy többnyire protestánsok lakta – közel 4000 volt a reformátusok száma – és alig 500 katolikus lelket számláló helység volt Bihar

12 Uo.

13 Uo.

14 Nv. Körl. 1889/1312. sz., 1889/2193. sz.

15 EFM. Td. 83.562. 3. p.

16 Nv. Körl. 1892/437. sz., 1896/1662. sz.

17 Nv. Körl. 1898/1531. sz.

vármegyében. Így Karácsonyinak megnőtt a szabadideje, és jóval több időt tudott fordítani a kutatásaira. Közel volt Nagyvárad, a püspöki– és megyei levéltár, de arra is jutott ideje, hogy utazásokat tegyen az országban, felkeresve a különböző levéltárakat és gyűjteményeket.

A következő évben Karácsonyit nevezték ki – a plébániáját is magába foglaló – bihari esperesi kerület esperesévé és egyben tanfelügyelőjévé.¹⁸

1902-ben megbízatást kapott az egyháztörténelem és szertartástan zsinati vizsgálói tisztének betöltésére.¹⁹ A zsinati vizsgálók feladata kettős jellegű volt. Egyrészt közigazgatási funkciót töltöttek be a plébániai javadalmakra pályázók megvizsgálásában, másrészt bírói funkciót láttak el az egyházmegyei papok ellen indított elsőfokú közigazgatási perekben.

Hat évig tartott a biharpüspöki tartózkodás, ekkor a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi kara meghívta az egyháztörténelem nyilvános rendes tanárának. A kinevezési okiratot maga I. Ferenc József magyar király írta alá 1904. március 4-én.²⁰ Karácsonyi már ezt megelőzően is szeretett volna egyetemi katedrát kapni. Fennmaradt egy 1898. április 2-án kelt és a kolozsvári egyetemen oktató Márki Sándorhoz írt levele, melyben kéri történész barátját, hogy: *„...Ennélfogva, kérlek, írd meg nekem, ki van-e már hirdetve Finály tanszékére a pályázat? Lehetne-e nekem arra folyamodom? Tanácsolod-e, hogy folyamodjak? Van-e már az egy. karnak erre kiválasztottja? s olyan-e, akinél e kathedra életkérdés? Mert, ha van olyan, s legalábbis annyira megfelel, mint én, vagy még jobban, nem akarok útjába állani! Megjegyzem, hogy bölcséleti doktorátusom, vagy magántanári képesítésem nincs, de 1896-ban azért fölszólítottak a budapesti egyetemi tanárok, hogy a diplom. kathedrára pályázzak, csak hogy Fejérfatakyval szemben nem akartam. Köztetek azonban, s azon célból, hogy egyedül a magyar történetírásnak szenteljem magam, szívesen szolgálnék...”*²¹

Márki válaszát nem ismerjük, de Karácsonyi következő, április 5-én kelt levelében lemondóan írja:

*„...Ha nem is lesz az egész dologból semmi, leveled mint őszinte barátságod kedves bizonyítékát örömmel őrizem meg...”*²²

Karácsonyi tehát 1904-ben lelkesen fogadta el az új megbízatását, és hosszabb budapesti tartózkodásra igyekezett berendezkedni. Az Üllői úton bérelt lakást és innen járt be az egyetemre tanítani. Ekkor kötött barátságot

18 Nv. Körl. 1899/525. sz.

19 Nv. Körl. 1902/317. sz.

20 Nv. Körl. 1904/695. sz.

21 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár (a továbbiakban: MTAKK.). Ms. 5162/700.

22 MTAKK. Ms. 5162/701.

az ugyancsak a teológiai karon tanító Prohászka Ottokár későbbi székesfőhérvári–, Glattfelder Gyula későbbi csanádi–, és Hanauer Á. István későbbi váci megyéspüspökökkel.²³

A fővárosban való egyetemi professzorság azonban igen rövid ideig tartott, mivel az uralkodó alig egy év múlva, 1905. május 18-án neki adományozta a nagyváradai székeskáptalan utolsó előtti irodalmi kanonoki stallumát.²⁴ Az új kanonok ünnepélyes beiktatására június 13-án került sor a nagyváradai székesegyházban. Fenti esemény előzményéről így emlékezik meg a káptalan 1905. június 5-én tartott ülésének jegyzőkönyve:

*„Az áttett kegyelmes királyi adománylevél hódoló tisztelettel fogadtatván ftdő Dr. Karácsonyi János szentszéki ülnök, budapesti tud. egyetemi nyilvános rendes tanár, magyar tudományos akadémiai rendes tag, egyházmegegyei áldozár úrnak kanonoki székébe leendő beiktatása f. évi június 13-ika határidővel kitűzetik...”*²⁵

Karácsonyi tehát elhagyta Budapestet, és a püspöki székvárosba költözött, ahol a híres nagyváradai Kanonok sor egyik házának lett a lakója. Ő írta 1905. május 31-én Márki Sándornak: *„...Kanonoki kinevezésem rám nézve nem haladás, inkább hátrálás! ...Vajha igazad lenne, és az új állás könnyebbé tenné irodalmi működésemet!”*²⁶

E rövid levélrészletből kitűnik, hogy Karácsonyi inkább megtartotta volna az egyetemi katedrát. Tudományos szempontból tehát többre értékelte azt, mint a kanonoki címet, még akkor is, ha az a nagyváradai irodalmi stallumra szólt. Karácsonyi a független, papi történetírói státusz eszményét helyezte előtérbe.²⁷ Jobban szerette volna az egyetemen a tudományt oktatni, illetve ezzel párhuzamosan kutatásai révén azt művelni, mint az egyházi hierarchiában előbbre jutni. A sors azonban nem teljesen ezt a pályát szánta neki.

Arra a kérdésre, hogy miért kellett az éppen csak az egyetemi oktatást megkezdő Karácsonyit visszahelyezni Nagyváradra, arra a valószínűsíthető választ néhai Lotz Antal szegedi teológiai professzor tanulmányában talál-

23 Lotz Antal: Karácsonyi János mint egyházi ember és író. In: Karácsonyi János életről ld.: Karácsonyi János történetíró, akadémikus, címzetes püspök születésének 125. évfordulója tiszteletére rendezett emlékülés előadásai. Gyula, 1983. 60. p.

24 Nv. Körl. 1905/1529. sz.

25 BML. XIV. 2. sz. n.

26 MTAKK. Ms. 5162/711.

27 Tarnai Andor: Karácsonyi János és Békés megye. In: Karácsonyi János történetíró, akadémikus, címzetes püspök születésének 125. évfordulója tiszteletére rendezett emlékülés előadásai. Gyula, 1983. 13. p.

hatjuk meg.²⁸ Eszerint Karácsonyi azért lett kanonokká kinevezve, hogy az egyik éppen akkor megürült ún. irodalmi stallum egy nagyváradai egyházmegyes pappal legyen betöltve. Csak így nem évült el a káptalannak az a joga, hogy saját egyházmegyes papot is kineveztethessen a nevezett stallumra.

A nagyváradai egyházmegyében – hasonlóan a többi katolikus püspökségekhez és érsekségekhez – is létezett az ún. székeskáptalan. Ennek a testületnek fő feladata a megyés főpásztor segítése, illetve az egyházkormányzatban tanácsadó szervként való működés volt. Az évszázadok során kialakultak az intézményen belüli fokozatok, a különböző stallumok (helyek). A káptalan élén a nagyprépost (*praepositus maior*) állt, akit a három oszlopos kanonok, az olvasókanonok (*lector*), az éneklőkanonok (*cantor*) és az őrkanonok (*custos*) követett. A kanonokok második csoportjába tartoztak az egyházmegye főesperesei (*archidiaconus*) és a mesterkanonokok (*magister canonicus*). Ezek száma is előre meghatározott volt. A középkori váradai püspökség székeskáptalanja összesen 24 kanonokból állt. A történelem során azonban ez a szám többször is változott. A XVI–XVII. századi protestáns és török háborúk szinte teljesen elpusztították az egyházmegyét. 1606-ban az utolsó katolikus papnak is el kellett hagynia Váradot. 1660 és 1692 között pedig a püspöki székváros török megszállás alá került. A felszabadulás után mindent újra kellett kezdeni. Többek között így lett újjászervezve a székeskáptalan is, mindössze tíz kanonokkal. A négy oszlopos kanonok mellett, négy főesperesből és két mesterkanonokból állt. A főesperességek száma korábban hat volt (székesegyházi, homorogi, szeghalmi, kalotai, békési és köleséri), de a püspökség területének megváltoztatása miatt – a Fehér-Körös jobb partján lévő területet, Kalotaszeget elvesztette, de megkapta a régi Kraszna és Közép-Szolnok vármegyéket – csak négyet (székesegyházi, békési, krasznai és közép-szolnoki) állítottak vissza. 1807-ben I. Ferenc magyar király további hat kanonoki stallumot szervezett meg Nagyváradon. Ezek ún. irodalmi stallumok (*stallum litterarium*) voltak, melyeket az irodalom és tudomány terén jelentős eredményeket elért – leginkább más egyházmegyes – egyházi személyek nyerhettek el. Ilyen kanonok volt – többek között – a történettudomány területén működő Pray György, Fejér György, Fraknói Vilmos, Bunyitay Vince, Kollányi Ferenc és Karácsonyi János is. Egy-egy kanonoki kinevezés meghatározott stallumra szólt. A mesterkanonokok fokozatos előléptetéssel jutottak feljebb a főesperesi, végül a négy oszlopos kanonoki tisztre.

Karácsonyi János is végigjárta a nagyváradai székeskáptalan kanonoki beosztásait. Így az 1905-ben elnyert mesterkanonokság után, 1914. novem-

28 Lotz: i. m. 61. p.

ber 29-én a közép-szolnoki, 1915. január 22-én a székesegyházi főesperességre emelkedett. (A krasznai és békési főesperességre a káptalan tagjainak gyors változása miatt nem kerülhetett sor.) 1915. május 5-én örkanonok, 1918. május 17-én éneklőkanonok és végül – az olvasókanonoki tisztt kihasználásával – 1923 januárjában a káptalan nagyprépostja lett.²⁹

A fenti kanonoki kinevezésekről szóló eredeti oklevelek – a nagypréposti kivételével – a Békés Megyei Levéltár birtokában vannak. Időrendben az első, az 1905-ben kelt mesterkanonoki kinevezés.³⁰ A díszes kiállítású királyi kinevezési okirat hátoldalán a nagyváradi megyéspüspök, Szmrecsányi Pál által május 31-én aláírt feljegyzés található, melyben a főpásztor tudomásul veszi Karácsonyi kinevezését. A következő három oklevél mind szövegezésében, mind külalakjában szinte teljesen megegyezik a mesterkanonoki kinevezéssel.³¹ Eltérést csupán a kanonoki stallum megnevezése, illetve a keltezés időpontja mutat. Ezen okiratok hátoldalára is rávezették az akkori ordinárius, gróf Széchenyi Miklós megyéspüspök által aláírt feljegyzéseket, valamint a beiktatási dátumokat. Eszerint a közép-szolnoki főesperességbe 1915. január 4-én, a székesegyházi főesperességbe 1915. február 18-án, az örkanonokságba pedig 1915. június 2-án iktatták be Nagyváradon. Mindhárom esetben Bundala Mihály kanonok végezte a beiktatási ceremóniát. Az ötödik kanonoki kinevezési oklevél – az éneklőkanonoki – már 1918-ból származik, így annak kiadója nem I. Ferenc József, hanem utódja, IV. Károly király.³² A szövegezés és a külső forma azonban szintén nagyon hasonló az előbbiekével. A hátoldalon itt is gróf Széchenyi püspök aláírása, illetve a beiktatás dátuma – 1918. július 20-án, Spett Gyula olvasókanonok által – szerepel.

1922. szeptember 12-én elhunyt a nagyváradi székeskáptalan nagyprépostja – az alig két hónapja kinevezett és még be sem iktatott – Spett Gyula. A rangsorban őt követő kanonokot, Karácsonyit 1923 januárjában nevezték ki a káptalan nagyprépostjává.³³ A kinevező azonban most nem a magyar király – a trónfosztás következtében szünetelő főkegyúri jog miatt – hanem XI. Pius pápa volt. Ilyen eseményre a nagyváradi székeskáptalan történetében utoljára 1398-ban került sor, amikor a pápa saját maga adományozta a nagypréposti stallumot Vetési Tamásnak.³⁴ Az új nagyprépost beiktatása

29 Nv. Körl. 1914/4247. sz., 1915/440. sz., 1915/1550. sz., 1918/1699. sz., 1923/81. sz.

30 BML. XIV. 2. 57. okl.

31 BML. XIV. 2. 78., 77., 79. okl.

32 BML. XIV. 2. 86. okl.

33 Nv. Körl. 1923/81. sz.

34 Őrszem, 1923. 1. sz. 5. p.

január 11-én, délelőtt fél 11-kor ment végbe. Az ünnepélyes szertartást Gresincky Antal kanonok végezte.³⁵

Karácsonyi János – a káptalanban betöltött tisztségei mellett – egyéb egyházi címeket is viselt. Az egyik ilyen volt, az 1907. október 25-én elnyert „hollóthói címzetes préposti” titulus.³⁶ Az erről szóló kinevezési oklevélben az egri főegyházmegyéhez tartozó hollóthói prépostság címét adományozta neki az uralkodó.³⁷ Az oklevél hátoldalán egy november 30-án kelt feljegyzés található, melyben Samassa József bíboros, egri érsek megerősíti a királyi kinevezést, továbbá rendelkezik a préposti eskü letételéről.

A XVI. század dereka óta vált gyakorlattá a rég elpusztult vagy megszűnt prépostságok címeinek adományozása. A megyés főpásztor – akinek egyházmegyéjéhez tartozott a valamikori prépostság – előterjesztése után a mindenkori magyar uralkodónak állt jogában a cím adományozása. Természetesen más egyházmegyes papok is elnyerhették a titulust. (A megszűnt hollóthói prépostság valamikor az egri egyházmegye joghatósága alá tartozott.)

Karácsonyi a préposti címét egészen 1916. október 26-ig, vovádriai címzetes püspöki kinevezéséig viselte.³⁸ Az erről szóló kinevezési okiratot azonban csak 1917. február 28-án állították ki. Aláírója pedig az időközben – 1916. november 21-én – elhunyt I. Ferenc József helyett már IV. Károly király volt.³⁹

A címzetes püspöki titulus – hasonlóan a prépostiéhoz – egy már megszűnt egyházmegyre vonatkozott. Ezek a püspökségek a keresztes hadjáratok idején a mohamedánoktól elfoglalt, majd később ismét a megszállásuk alá került – főleg a kelet-ázsiai – vidékeken létrehozott latin szertartású egyházmegyek neveit viselték. A püspökségek címeire csak a Szentszék nevezhetett ki személyeket, akiket rendszerint püspökké is szenteltek. Tőlük különböztek az ún. választott püspökök, akiket olyan megszűnt balkáni egyházmegyek címeire neveztek ki, amelyek hajdan a magyar szent korona országaihoz tartoztak. Nekik azonban nem a pápa, hanem – főkegyúri jogánál fogva – a mindenkori magyar király adományozhatta a püspöki címet. Ez utóbbi inkább közjogi méltóságot jelentett, mint egyházi hatalmat. A választott püspökök használhatták ugyan a püspöki jelvényeket, de más főpapi funkciót nem láthattak el, hiszen még felszentelve sem voltak.

35 Őrszem, 1923. 1. sz. 4. p.

36 Nv. Körl. 1907/3841. sz.

37 BML. XIV. 2. 64. okl.

38 Nv. Körl. 1916/3215. sz.

39 BML. XIV. 2. 83. okl.

Karácsonyi János a királyi oklevél szövege szerint címzetes püspökké lett kinevezve, egyházi jogállása azonban a választott püspökének felelt meg. Ő maga is ez utóbbi elnevezést használta.

1916. december 30-án, a budavári Mátyás templomban – fényes külsőségek között – végbement királykoronázáson ő volt a IV. Károlyt megkoronázó esztergomi érsek, Csernoch János bíboros, hercegprímás pástorbotvivője.⁴⁰

1923. január 10-én gróf Széchényi Miklós püspök őt nevezte ki a – Trianon következtében két részre szakadt – nagyváradai egyházmegye romániai területének püspöki helynökévé, majd a következő napon ugyancsak őt bízta meg a szentszék elnöki teendőinek intézésével.⁴¹ Az erről szóló kinevezési okiratokat már írógéppel készítették és a főpásztor aláírása szerepel rajtuk.⁴²

A püspöki helynök az egyházmegyei kúria legfőbb tisztviselője, aki hatalmát az egész egyházmegyében – adott esetben csupán a püspökség romániai részén – gyakorolhatta. A helynöki beosztás a legtágabb értelemben az egyházmegye ordináriusának helyettesét jelentette. Tárgyi szempontból, anyagiakban és lelkiekben elvileg mindazt megtehetette, mint a megyés főpásztor.

Széchényi püspöknek fennmaradt egy 1923. október 7-én, Budapesten kelt levele, melyben közli Karácsonyival, hogy betegsége miatt nem tud részt venni az októberi bukaresti püspöki konferencián, és ezért kéri a helynököt „...*lenne szíves a conferentiára elmenni, és távolmaradásomat a nuntius előtt kimenteni.*...”⁴³ Karácsonyi János rész is vett az említett konferencián, ahol a püspöke által – a fent említett levélben – megjelölt témákban fel is szólalt.

Karácsonyi a szentszéki elnöki tisztelet egészen haláláig, a helynöki beosztást azonban csak 1923. december 1-jéig, Széchényi püspök elhunytáig viselhette. (A megyéspüspök halálakor ugyanis automatikusan megszűnik a helynök hivatala.)

Végezetül még meg kell még említenünk egy utolsó egyházi kinevezést, amely a nagyváradai Szent Vince Intézet igazgatói állására szolt és ahová 1921-ben nevezte ki főpástorát.⁴⁴

Dr. Karácsonyi János vovádriai választott püspök, a nagyváradai székeskáptalan nagyprépostja, az egyházmegyei szentszéknek és a zsinati vizsgálók bizottságának elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia ren-

40 Csorba László: Karácsonyi János, az egyháztörténész. In: Karácsonyi János:

Magyarország egyháztörténete. Budapest, 1985. XIV. p.

41 Nv. Körl. 1923/80. sz.

42 BML. XIV. 2. sz. n.

43 Uo.

44 Nv. Körl. 1921/244. sz.

des tagja, valamint számos más egyházi és világi cím birtokosa 1929. január 1-jén hunyt el a püspöki székvárosban.⁴⁵ Halála egészen váratlanul érte környezetét, hiszen aznap reggel még misézett, a reggeli után azonban rosszul lett, délutánra már nem volt az élők sorában.

Holttestét – végakarata szerint – január 3-án szülővárosába, Gyulára szállították, ahol a Nádi Boldogasszony plébániatemplomban lett felravatalozva. Temetésére másnap, január 4-én került sor a helyi Szentháromság temetőben, mely alkalomra a nagyvárad székeskáptalan szinte teljes tagsága, a vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselője, valamint számos egyházi és világi előkelőség jött el Gyulára. A gyászszertartást Mayer Antal kanonok, a nagyvárad egyházmegye apostoli kormányzója végezte. A fehér márvány síremléket a káptalan és a Magyar Tudományos Akadémia állíttatta a főpap és tudós sírja fölé.⁴⁶

45 Nv. Körl. 1929/358. sz.; GyPI. Meghaltak anyakönyve. XV. köt., 257. old., 1. fsz.

46 GyPI. Historia Domus. 118–119. p. (Báró Apor Vilmos plébános feljegyzése.)

DOKUMENTUMOK

1.

Bécs, 1905. május 18.

Dr. Karácsonyi János mesterkanonoki kinevezése

Mi Első Ferencz József Isten kegyelméből Ausztriai császár Csehország királya stb. és Magyarország apostoli királya emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindenkinek kit illet hogy Mi kegyes tekintetbevévén azon erényes szép tulajdonokat, tudományt, tanultságot, példás erkölcsi jámborságot, s egyéb jeles tehetségeket, melyeknél fogva tisztelendő DR. KARÁCSONYI JÁNOS nagyvárad latin szertartású egyházmegyei áldozópap s magyar királyi tudomány-egyetemi nyilvános rendes tanár, hívünk királyi kegyelmünkbe ajánlatott, főpártfogói jogunk erejével, mellyel és amelyet úgy, miként dicső emlékezetű elődeink, a boldogult Magyar királyok Magyarországunk és a hozzákapcsolt részek valamennyi egyháza, s egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal bírunk és gyakorlunk, az említett nagyvárad latin szertartású székeskáptalanban dr. Steinberger Ferencznek⁴⁷ halála és az időközben beállott változások által jogilag, tetteleg s törvényszerűen megürült mesterkanonokságot minden jövedelmével, hasznával s illetményével együtt Öneki, mint alkalmas, mint Isten-Szentegyháza és az egyházmegye tekintetében érdemes, ezért Felségünknel is kedves férfiúnak adtuk és adományoztunk, sőt adjuk és adományozzuk ezennel.

Miért is nektek, híveink, említett nagyvárad székesegyház tisztelendő nagyprépostjának, -olvasó, -éneklő, -őr- és többi kanonokjának és javadalmasának, ezennel szigorúan meghagyván, parancsoljuk, miszerint fennevezett dr. Karácsonyi Jánost a most mondott mesterkanonokságba, a megtartandók megtartása mellett egyházilag beiktatni, neki a karban helyet, a káptalanban teljes szavat adni, s azon mesterkanonokság valamennyi jövedelmei és bevételeiről egyedül neki és senki másnak felelni, vagy az illetők által feleltetni, annak helyén és idején tartozzatok, köteleztessetek, ezt pedig elolvasás után az előmutatónak visszaadjátok.

Kelt Bécsben, Pünkösöd hava 18-ik napján az Úr ezerkilencszázötödik esztendejében, Magyar, Cseh s. a. t. országai Uralkodásunk 57-ik évében.

Ferencz József Berzeviczy Albert⁴⁸

BML. XIV. 2. 57. okl.

⁴⁷ Steinberger Ferenc (1846–1905). Szatmári egyházmegyes pap, székszárdi címzetes apát, a budapesti Központi Papnevelde igazgatója. 1899-től a nagyvárad székeskáptalan mesterkanonokja.

⁴⁸ Berzeviczy Albert (1853–1922). Történetíró, 1903 és 1905 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

2.

Bécs, 1907. október 25.

Dr. Karácsonyi János címzetes préposti kinevezése

Mi Első Ferenc József Isten kegyelméből Ausztriai császár Csehország királya stb. Magyarország apostoli királya emlékeztül adjuk ezennel jelentvén mindenkinek kit illet hogy Mi kegyelmesen bízván azon lelki tehetségekben, tanultság, szerény társalgás és egyéb jeles tulajdonokban, melyekkel tisztelendő DR. KARÁCSONYI JÁNOS Nagyváradi latin szertartású székesegyházi kanonok hívünket díszteni és felruházva lenni némely híveink hitelt érdemlő tudósítása által értesítettük, kegyes tekintetbe vevén ezen felül azon érdemeket is, melyeket ő 25 év óta a lelkipásztorkodás, az egyházi és tudományos irodalom, s az egyházi közigazgatás terén kitűnő képességgel és fáradhatatlan buzgalommal teljesített szolgálatai által szerzett, -főpártfogói jogunk erejével, mellyel és amelyet úgy, miként dicső emlékeztű elődeink, a boldogult Magyar királyok, Magyarországunk s a hozzá kapcsolt részek valamennyi egyháza s egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal bírnak és gyakorlunk, Őt mint alkalmas és Isten szentegyháza tekintetében érdemes, ezért Felségünknel is kedves férfiút az egri érseki egyházmegyében, tehát a magyar királyi szent korona hatósága alatt fekvő hollóthói címzetes prépostság címzetes prépostjává tartottuk kegyesen választandónak és nevezendőnek, egyszersmind annak kit illet egyházi megáldás végett bemutatandónak, sőt választjuk, nevezzük, bemutatjuk, s az említett címzetes hollóthói prépostságot Őneki adjuk és adományozzuk, jelen levelünk erejével és tanúságánál fogva.

Kelt Bécsben Mindszent hava 25-ik napján, az Úr ezerkilencszázhetedik esztendejében, Uralkodásunk 59-ik évében.

Ferencz József Gr. Apponyi Albert⁴⁹

BML. XIV. 2. 64. okl.

49 Gróf Apponyi Albert (1846–1933). Politikus, 1906 és 1910 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

3.

Baden, 1917. február 28.

Dr. Karácsonyi János címzetes püspöki kinevezése

Mi Első Károly Isten kegyelméből Ausztria császára, Csehország királya stb., és Magyarországnak e néven negyedik, apostoli királya emlékezetül adjuk ezennel mindenkinek, kit illet, hogy Istenben boldogult dicső Elődünk Első Ferencz József Császár és Király az Úr ezerkilencszáztizenhatodik esztendejében, Mindszent hava 26-ik napján, Uralkodásának 68-ik évében, Bécsben kelt legkegyelmesebb elhatározásával azon gondoskodásánál fogva, mellyel Isten Szentegyházának törvényes lelkipásztorokkal való ellátása iránt viseltetett, kegyes tekintetbe vevén azon erényes tulajdonokat, kitűnő lelki tehetségeket, alapos tudományt, egyházi mint világi közügyekben jártasságot, ritka ügyességet, erkölcsi jámborságot s közkedveltségű társalgást, mellyel tisztelendő DR. KARÁCSONYI JÁNOS nagyváradi latin szertartású székesegyházi örkanonok, hollótavi címzetes prépostot díszleni, s felruházva lenni némely híveink hitelt érdemlő tudósítása által értesítettett, figyelve ezen felül azon kitűnő érdemekre is, melyeket Ő 34 évi áldozárságának ideje alatt lankadatlan buzgalommal viselt hivatalaiban hasznos és erélyes szolgálatai által szerzett, főpártfogói jogának erejével, mellyel és amelyet úgy miként dicső emlékezetű Elődeink, a boldogult Magyar Királyok, Magyarországnak és a hozzákapcsolt részek valamennyi egyháza és egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal bírt és gyakorolt, Őt mint Isten Szentegyháza tekintetében érdemes, ezért dicső Elődünknel is kedves férfiút a vovádriai egyház címzetes püspökévé tartotta kegyesen választandónak és nevezendőnek.

Dicső Elődünk ezen legkegyelmesebb elhatározásának bizonyságául, jelen levelünket adtuk.

Kelt Badenben Böjtelő havának 28-ik napján, az Úr ezerkilencszáztizenhetedik esztendejében, Uralkodásunk első évében.

Károly Jankovich Béla⁵⁰

BML. XIV. 2. 83. okl.

50 Jankovich Béla (1865–1939). Közgazdász, 1913 és 1917 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

4.

Gyula, 1923. január 10.

Dr. Karácsonyi János püspöki helynöki kinevezése

Méltóságos és Főtisztelendő c. Püspök, Nagyprépost Úr!

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Bjelik Imre⁵¹ ny. tábori püspök úr lemondása következtében megüresedett püspöki helynöki tisztre Méltóságodat kérem fel és nevezem ki, a fegyelem és felmentések összes ügyeire nézve mindazon joghatósággal, amelyet a megyés püspök az egyházi törvények szerint a helytartójára átruházhat. Ha székhelyemen tartózkodom minden irányú egyházi ügyben személyesen intézkedem, de távollétem idejére a

fentemlített felhatalmazás bővítését is szükségesnek tartván kiterjesztem azokra az esetekre és ügyekre nézve is, amelyekben a püspöki helynök a C. J. C.⁵² rendelkezései szerint csak külön megbízatás alapján járhat el. Bizalommal és megnyugvással osztom meg az egyházmegyei kormányzás gondjait Méltóságoddal, mert megvagyok győződve, hogy bőséges tapasztalatait, lelki és szellemi kiváló tehetségeit mindenkor és mindenben egyházmegyémmé hasznára és javára fogja gyümölcsoztetni.

Felkérem, hogy a C. J. C. 1406. c. 6. pontjában előírt hitvallást az erre kiküldött Gresinczy Antal⁵³ c. prépost-kanonok úr kezébe tegye le.

Egyébként buzgó imáiba ajánlottan, főpásztori áldásom mellett állandó nagyrabecsüléssel maradok Méltóságodnak őszinte jóakarója:

Gyula, 1923 január hó 10-én

Miklós püspök⁵⁴

BML. XIV. 2. sz. n.

51 Bjelik Imre (1860–1927). Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó tábori püspöke, 1911-től nagyvárad kanonok, 1921 és 1923 között általános helynök, 1923-tól a nagyvárad egyházmegye apostoli kormányzója.

52 Az akkor hatályban lévő – 1917-es – egyházi törvénykönyv, a Codex Iuris Canonici.

53 Gresinczy Antal (1866–1942). Nagyvárad egyházmegyéi pap, 1916-tól mesterkanonok, Karácsonyi halála után a káptalan nagyprépostja.

54 Gróf Széchényi Miklós (1868–1923). Eredetileg győri egyházmegyéi pap, 1898-tól esztergomi kanonok, 1901-től győri-, 1911-től nagyvárad megyéspüspök.

5.

Gyula, 1923. január 11.

Dr. Karácsonyi János szentszéki elnöki kinevezése

Méltóságos és Főtisztelendő c. Püspök, Püspöki Helynök,
Nagyprépost Úr!

Az előforduló ügyek csekély számára tekintettel nem tartom szükségesnek, hogy a szentszéki ügyek vezetésére a püspöki helynök személyétől különböző officialist nevezzek ki.

Éppen ezért felkérem Méltóságodat, hogy jelen kinevezés alapján a szentszéki elnöki tisztelet ellátni szíveskedjék.

Itt bízom meg Méltóságodat zsinati vizsgálói tisztének megtartása mellett a zsinati vizsgálatoknak elnöki minőségben leendő vezetésével is.

Egyébként buzgó imáiba ajánlottan, főpásztori áldásom mellett állandó nagyrabecsüléssel maradok Méltóságodnak őszinte jóakarója:

Gyula, 1923 január hó 11-én

*Miklós püspök*⁵⁵

BML. XIV. 2. sz. n.

55 Gróf Széchényi Miklós (1868–1923). Eredetileg győri egyházmegyes pap, 1898-tól esztergomi kanonok, 1901-től győri–, 1911-től nagyvárad megyéspüspök.

CSALÁDI VISSZAEMLEKEZÉS KARÁCSONYI JÁNOSRA, ANYAI NAGYAPÁNK TESTVÉRBÁTYJÁRA

TARNAI ISTVÁN–TARNAI LÁSZLÓ

A 2003-ban 100 esztendőös gyulai katolikus gimnázium évkönyvének szerkesztői azért kértek fel bennünket ezen írás elkészítésére, mert Karácsonyi Jánosnak – az iskola névadójának – ma élő legközelebbi, második nemzedékbeli hozzátartozóiként hitelesen szólhatunk a neves történetíróról, a magyar múlt nagy kutatójáról, a katolikus egyház főpapjáról, korán árvaságra jutott édesanyánk nagybátyjáról, aki húgaival együtt nevelte fel őt és Gizella nővérét nagyváradi, Kanonok sori házában.

Dr. Karácsonyi János unokatestvérének, id. Karácsonyi Istvánnak 1927-ben született fia, dr. Karácsonyi Sándor kutatásai alapján tudjuk, hogy Karácsonyi őseink 1689-ben költöztek Gyergyóból Erzsébetvárosba (régi nevén Ebesfalvára), mert itt adókedvezményt és házépítési engedélyt kaptak. A település gazdagodása után a bevándorolt örmények hatalmas barokk templomot emeltek, amelyet 1791-ben szenteltek fel. Tornyában helyezték el a II. József által adományozott kiváltságlevelet, amelyben az örményeket magyar hazafiakká fogadta.

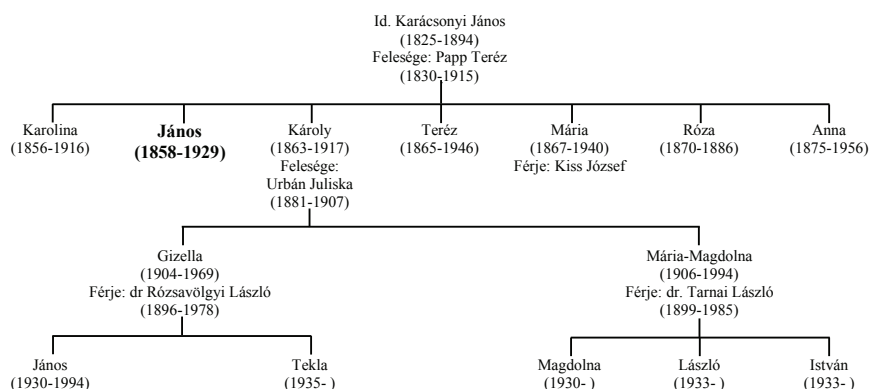
Ez tette lehetővé a szabad költözést az 1790-es évek végén őseink számára is. A mieink Békés megyébe, másik ága Budára került, akik később grófi címet is kaptak. A Békésbe áttelepült család mezőgazdasági birtokok bérletével és állatsordák tartásával foglalkozott Szarvas mellett, Szentetornya és Csabacsúd környékén. Családi szóhagyomány szerint ekkor maguk között még gyakran örményül beszéltek. Több egymás utáni aszályos év a csordát megtizedelte, hatalmas jégverés a gabonát elverte, emiatt a család vagyona nagyrészt elveszett. (Békésvármegye története III. kötete 235. oldalán írja a szerző, hogy dédapja, „1797-ben ...Karácsonyi Lukács a fölkelő nemesek főhadnagya volt megyénkben”)

Ekkor határozta el ükapánk – id. Karácsonyi Lukács, hogy fiait mesterségre taníttatja. Ifj. Karácsonyi Lukács (Gyula, 1836. jan. 10.) – szíjgyártó, dédapánk – id. Karácsonyi János (1825–1894) – pedig szűcsmester lett.

A két testvér Gyulán, egy nagy telek átellenes utcafrontján épített maguknak házat. A Karácsonyi János utca 6. szám alatti, ma emléktáblával

megjelölt házat – szülőháza helyén – 1927-ben dr. Karácsonyi János építtette (akkor II. Rákóczi Ferenc u. 6.). A Damjanich utcai portán ifj. Karácsonyi Lukács által épített házban unokája, ifj. Karácsonyi István szíjgyártó műhelye egészen az 1950-es évekig működött, csak 1980 körül épült át.

A hét gyermeket felnevelő dédszüleinknek csak Károly révén voltak utódai. Szemléltetésül hadd álljon itt kivonatos családfánk:

Dr. Karácsonyi János öccsének, a későn nősült Karácsonyi Károly neves gyulai textilkereskedő nagyapánknak 1907-ben tüdőbajban meghalt a felesége (nagyanyánk, sz. Urbán Juliska), ezért gyermektelen testvérei és apósáék (Urbán István makói textilkereskedő) kezdték felnevelni a két kislányt.

Az 1917-ben édesapjuk elhunytával elárvult kislányok dr. Karácsonyi János haláláig (1929. január 1.) Nagyváradon nevelkedtek keresztapjuk Kanonok sori házában, akinek háztartását testvérei, Karolina és Teréz vezették. Édesanyánk sokat mesélt nekünk keresztapja életútjáról, baráti kapcsolatairól, szokásairól.

Eszerint ifj. Karácsonyi János elemi iskolai tanulmányait Gyulán, a ma is álló belvárosi iskolában végezte. Első két évben tanítója beteg volt, helyettese pedig hanyagul végezte munkáját. Ezért három év kellett ahhoz, hogy megtanuljon olvasni. A négy elemi elvégzéséhez így hat évre volt szüksége. Hittan tanára – Grócz Béla akkori gyulai káplán, később nagyváradi kanonok és nagyprépost – azonban felfigyelt az iskola örményesen barna bőrű, kistermetű tanulójának szép írására és kiváló memóriájára, melyek a tehetség korai, ösztönös megnyilvánulásai lehettek.

Mivel itt még nem volt középiskola, Grócz káplán a közeli nagyváradi Szt. József Fiúnevelő Intézetre gondolt. Abban az időben az intézetben hat-

van tanuló ingyenes ellátásban részesült, csak húsz tanuló volt fizető. Ezzel a szegény sorsú kisfiú jövő életének elképzelésében teljesen új lehetőség tárult. Így szívesen lemondott korábbi asztalosmesteri szándékáról. Grócz Bélát tekintette példaképének. 1871. október elsején – az akkor megindult Békéscsaba-Nagyvárad közötti vasúton – elsők között utaztak édesanyjával Váradra.

A konviktusból a közeli Szt. László téri premontrei rendi gimnáziumába járt. Itt hat év alatt hét osztályt végzett, az ötödik után a hatodikból magánvizsgát tett, hogy behozza az elemiben elveszített éveket. Reggel már négy órakor fent volt, késő estig tanult. Mennyeiségtanból ugyan javítóvizsgát kellett tennie, de a hetediket már jelesen végezte. Osztályából hárman lettek akadémikusok. Rajta kívül Munkácsi Bernát és Székely István emelkedett ebbe a pozícióba. A tanári karból több, egykori negyvennyolcas honvéd is tanította őket. Erről tanúskodott egyikük homlokán a hatalmas kardvágás nyoma.

1877-ben – nyolcadikosan – a Nagyváradai Egyházmegye papnövendékeinek sorába lépett. Sokat betegeskedett, mert az előző szünetében gróf Károlyi család birtokán, Dédán a gazdatiszt fiai mellett instruktorkodva, szűnyogcsípéstől maláriát kapott, mely évekig kínozza.

Görögön és latinon kívül megtanult németül és franciául, értett angolul és olaszul. Elolvasott minden kezébe kerülő történeti tárgyú munkát. 1878-ban kitüntetéssel érettségizett, majd egyházmegyéje a pesti egyetem hittudományi karára küldte tanulni. Már az első évben magára vonta a figyelmet. Elnyerte a Fraknói Vilmos nagyváradai kanonok által kitűzött 10 aranyat. Békés vármegye rövid egyháztörténete című munkájáért pedig további 5 aranyat kapott. Az aradi prépostság történetének megírásával Fraknói újabb pályadíját is elnyerte. Ez a műve volt az első, amely nyomtatásban is megjelent. A kapott elismerések növelték munkakedvét, ezek a pályamunkák avatták őt történetíróvá. Negyedéves teológusként szintén első díjat nyert „Nyugati egyházszakadás” című dolgozatával. (Az egyháztörténelmet Rapaics Rajmund neves történettudóstól hallgatta az egyetemen.)

1882. július 2-án szentelték áldozópappá. Első miséjét július 9-én szülővárosában, Gyulán mutatta be Göndöcs Benedek plébános, országgyűlési képviselő segédletével. Papi pályáját 1882. július végén, Békésen kezdte, ahol közel egy évig volt káplán. Ezután Nagyvárad egyik városrészében, Nagyvárad-Olasziban folytatta működését hat éven keresztül. 1884-ben tette le negyedik szigorlatát, megírta doktori értekezését „Magyarország és a nyugati egyházszakadás” címen. 1885 májusában teológiai doktorrá fogadták.

XIII. Leó pápa 1888. január elsején tartotta aranymiséjét, erre az alkalomra, harminc évesen ő is Rómába zarándokolt. Megnézték Rómát, Nápolyt és környékét, egészen a Vezúv kráteréig merészkedtek. Ekkor született benne a gondolat, hogy történelmi munkájához a gazdag római anyagban is kutasson. Fraknói Vilmos kérésére – az új váradi püspök, Schlauch Lőrinc beleegyezésével a Vatikáni Irattár Bizottság 1889 februárjában a magyar vonatkozású oklevelek kutatására Rómába küldte. Itt négy hónapot töltött IX. Bonifác pápa magyar vonatkozású iratainak kiválogatásával.

1889-ben helyettes, 1893-ban pedig egyházmegyéje rendes teológiai tanárává nevezték ki, ezzel tisztán vallási és tudományos állásba helyezvén őt. 1891-ben ismét Rómába utazott, több pápa magyar vonatkozású iratainak másolására.

1892-ben Békés vármegye történetének megírásához fogott. Adatgyűjtés céljából Bécsbe és Münchenbe utazott. Ez a műve a millennium évében, 1896-ban került kiadásra. Munkássága jutalmául még ebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1897-ben „Pusztaszeri monostor” című dolgozatának székfoglaló felolvasásával elnyerte az MTA rendes tagságát is. Bámulatos energiával és gyorsasággal dolgozott.

Irodalmi terveinek megvalósítása érdekében 1894-ben leköszönt a teológiai tanárságról, Nagyvárad közelében, Biharpüspökiben plébánosi kinevezést kapott. Másnap érte a szomorú hír édesapja haláláról.

Hat éven át gyűjtötte „A magyar nemzetségek története” című művének anyagát, és megírta az első Lónyayak történetét.

Csendes munkaköre és szeretett kertészkedése 1904-ben megszakadt, mert a Budapesti Egyetem Hittudományi Kara meghívta – Rapaics utódául – az egyháztörténelmi tanszék rendes tanárának. Az Egyetemi Tanács előtt Prohászka Ottokárral együtt tették le a hivatali esküt.

A kis falu magányát felváltotta a fővárosi nyilvános szereplések megszakítás nélküli sora. Az Üllői úton bérelt lakásának háztartását két húga – Karolina és Teréz – vezette. A vallási és tudományos élet előkelőségeit többször is fogadta. Prohászka Ottokár, Glattfelder Gyula – utóbb csanádi püspök –, Hanauer István – később váci püspök – gyakran jártak vendégszerető házában. Nevelt és tanított. Latin nyelvű előadásait amerikai és angol tanítványok is hallgatták.

1905. május 18-án Ferenc József váratlanul kinevezte a Nagyváradi Székeskáptalan tagjává, sok neves író (Fraknói Vilmos, Rómer Flóris és Nogáll János) stallumának utódeként. 1905. június 13-án iktatták be kano-noknak. Ekkor írta barátjának, Márki Sándor kolozsvári történész profesz-szornak:

„Kanonoki kinevezésem rám nézve nem haladás, inkább hátrálás! ... Vajha igazad lenne, és az új állás könnyebbé tenné az irodalmi működésemet!”

A híres Kanonok soron lakott, Ipolyi Arnold egykori házában. Háztartását itt is húgai vezették.

Életrendje a fáradhatatlan munka ritmusában zajlik, reggel öttől este kilencig. Teendői gazdasági, irodalmi és iskolai természetűek. Mindezeknek – gyakori gyomorbántalmai ellenére – példásan eleget tett. Bámulatos energiával és gyorsasággal dolgozott. Hogy jobban haladjon, délelőttönként gyorsírással vetette papírra gondolatait, majd délután Némethy Gyula – egykori kispap tanítványának, később nagyváradi kanonoknak mondta tollba a szöveget.

1912-ben régi vágya teljesült. Zarándokútra ment a Szentföldre és Egyiptomba, fürdött a Jordánban. Útitársai teveháton, ő azonban számárra ülve járta körül a piramisokat, mondva, hogy az Üdvözítő is számárrá vonult be Jeruzsálembe. Fénykép is felidézi ezt az utazást, ahol csizmában látható, mert szigorúan követte az 1863. évi kalocsai tartományi zsinat határozatát, mely erről is intézkedett. (Édesanyánktól is tudjuk, hogy ennek élete végéig eleget téve, mindig csizmát viselt.) Bethániából lapot küld Márkiéknak Kolozsvárra, és a hagyományos őszi dióveréskor örömmel meséli nekik csodálatos élményeit.

1916-ban a magyar király vovádriai címzetes püspökké nevezte ki. Ehhez járult a pápa elismerése is, aki őt 1922-ben nagypréposttá tette. Ettől kezdve valamennyi jelentősebb vallási, közéleti, társadalmi és irodalmi eseménybe bekapcsolódott. Közben 1916-ban IV. Károly koronázásán Csernoch János esztergomi bíboros-hercegprímás pásztorbotvivője volt. Itteni élményeiről részletesen beszámolt keresztlányainak, akik a nevezetes eseményt nekünk is sokszor elmesélték.

A háború után Váradon maradt, és új korszak kezdődött életében. Személyes anyagi gondjai szerencsére nem voltak, sőt 1924-ben 100 ezer koronával támogatta a budapesti Magyar Nyelv című folyóiratot, és az erdélyi magyar kulturális élet számos intézményét. A két világháború között Erdély magyar szellemi életnek aktív közreműködője. Vitatkozik, küzd, intézkedik. Közben napvilágot láttak utolsó nagyszabású munkái, a Ferencesek magyarországi történetének kötetei. Néha Magyarországra is ájtön. Egyik ilyen alkalommal fiatal gyulai papok társaságában készült felvételen is láthatjuk a parókia kertjében. Rendszeresen publikált a magyar szaksajtóban. Tervei között egy „Kis magyar történet” megírása is szerepelt, de csak a XI. század végéig jutott el.

Egyedülálló jótékonyága, amelyet a rászorulóknak felé gyakorolt. Ezt úgy

érte el, hogy a háztartásra keveset fordított. Ebben nagy segítségére volt húga, az általunk is jól ismert Terka néni.

Élénkséget és jó kedvet Károly öccsének, nagyapánk árván maradt leányai vittek a házába, ahol minden a vallásnak és a történeti szellemnek hódolt. A folyosót Bihar megyei történeti nevezetességű romok képei díszítették, hatalmas dolgozószobájában pedig harmincéves, céltudatos könyvgyűjtésének darabjai sorakoztak. Békésvármegye története című háromkötetes műve és a Révai Nagylexikonja saját példányai hozzánk kerültek. Ezekbe számtalan ceruzás széljegyzetet készített, néha gyorsírással. Faragott ebédlőjének gyönyörű darabjai – családi örökségként – szintén szegedi otthonunkat díszítik.

Káptalan sori házában reggel 5-kor kezdődött az élet, amikor „keresztapa” felkelt – mesélte édesanyánk. Kora reggeli miséje után „ferencjózsef” kabátján viselt porköpenyében végzett kiadós, egészséges sétát. A templomi és káptalani ügyek elvégzése után íróasztala mellett dolgozott. Munkáját csak a hozzá folyamodók és az egyesületek gyakori megjelenései szakították meg. Társadalmi kötelezettségeit délután teljesítette. Minden nap ellátogatott a Katolikus Körbe, előadásokat, felolvasásokat tartott, este 9-kor pontosan lefeküdt.

Társaságkedvelő, jókedvű és mindenkihez előzékeny, neheztelést nem ismert. Beszédében megfontoltság, öntudatosság nyilvánult meg. Nem volt szava, amit vissza kellett volna vonnia, vagy cselekedete, ami követésre méltatlan lett volna.

65. éve után gyengülni kezdett. 1928. őszén nagyobb orrvérzés érte. 1928. december 1-jén – a násznép körében – készült róla az utolsó felvétel Kanonok sori lakása nagyebédlőjében, Gizella keresztlányának esküvője alkalmából.

1929. január 1-jén még elmondta szentmiséjét, majd hazatérve íróasztalához ült. Egyik régi iskolatársának – jellegzetes gömbölyű betűivel – levél írásához fogott, de rosszul érezvén magát, lefeküdt. Agyvérzést kaphatott, bár a gyorsan kihívott orvos eret vágott rajta, segíteni már nem tudott s délután 3 órakor csendesen elhunyt.

Január 4-én, Gyulán templomi ravataláról a Szentháromság temetőbe kísérték és temették el. Carrarai márványból faragott síremlékét a Magyar Tudományos Akadémia emeltette.

Karácsonyi János 51 önálló művel és 183 értekezéssel gazdagította a magyar történelmi irodalmat. Nemes egyszerűségével, jámbor, feddhetetlen papi életével emléket emelt magának az utókor számára. Életműve szolgáljon példaképül sokáig az iskola tanári kara és tanulóifjúsága számára.

Mint Karácsonyi János ma élő legközelebbi hozzátartozói jóleső érzéssel emlékezünk 1942-re, amikor róla nevezték el a Gyulai Római Katolikus Gimnáziumot. Makói diákként ekkor még nem gondoltuk, hogy 1946. április 12-től mi is ennek az iskolának leszünk tanulói.

KARÁCSONYI JÁNOS MUNKÁSSÁGA

DR. JÁROLI JÓZSEF

A KARÁCSONYI JÁNOS HONISMERETI EGYESÜLET MEGALAKULÁSÁNAK 10. ÉVFORDULÓJÁN, BÉKÉSCSABÁN, 2001. ÁPRILIS 27-ÉN TARTOTT HONISMERETI KONFERENCIÁN ELHANGZOTT ELŐADÁS SZÖVEGE.

Karácsonyi János történetíró munkássága, példaadó egyénisége inspirálta az egy évtizeddel ezelőtt létrejött Békés Megyei Honismereti Egyesületet, hogy nevét felvegye.

A neves történész, a nagyváradi latin szertartású káptalan nagyprépostja, címzetes vovádriai püspök 1929. január 1-jén távozott el e világból Nagyváradon. Holttestét Magyarországon temették el, ma is a gyulai Szentháromság temetőben alussza örök álmát. Gyula város katolikus társadalma 1929. március 24-én emlékünneppéllyel tisztelgett nagy fia emléke előtt. Némethi József, a gyulai gimnázium akkori igazgatója, Horváth Jenő professzor és Scherer Ferenc idézte alakját és mutatta be tudósi munkásságát. (Előadásaik szövegét a gyulai Dobay Nyomda mívelő kis füzetben is megjelentette 1929-ben.) Az akkori városháza nagytermében tartott emlékülés előadói superlatívusokban beszéltek Karácsonyi püspökről.

Emlékének fényét az azóta eltelt több mint hét évtized sem halványította el, hiszen Karácsonyi emberi alakja, tudós munkálkodása ma is példa, könyvei, tanulmányai az egyetemes magyar kultúra értékei. Voltak évtizedek, amikor a tudós püspök emléke elhalványulni látszott, munkásságát a provinciális helytörténetírás értékei közé sorolták, megelégedve arról, hogy nemzeti történetírásunk számára is alkotott fontos munkákat. Klerikus volta miatt hosszú időn keresztül nem volt illő túlságosan lelkesedni érte, a magyar–román kapcsolatok szempontjából sem tartották ildomosnak arról a röpiratáról megemlékezni, amelyben a magyarság történeti jogát bizonyítja a trianoni békediktátum után elcsatolt területekre. Haláláig Nagyváradon maradt, mint a káptalan vezetője. Hű maradt híveihez, a Kanonok-sor lakói közül szinte utolsóig kitartott, vállalva a kisebbségi sorsot.

Karácsonyi az egyházi méltóságok között nem ritka életutat járt be, hiszen alacsony sorból, egyszerű gyulai iparos emberek gyermekeként emelkedett arra a társadalmi és tudományos magaslatra, amelyet élete során elért.

1858. december 15-én Gyulán született. Apja örmény származású szűcmester, anyja Papp Terézia, régi gyulai család sarja.

Az értelmes, diáktársai közül éles eszével kitűnt kisfiú a város katolikus elemi iskolájában járt. Nem került el Grócz Béla, akkori hitoktatója figyelmét. Elemi iskolái után szülei nagybátyjához, asztalos inasnak szánták, de Grócz Béla és az akkori plébános, Neumann József ingyenes helyet szerzett neki a nagyváradi Szent József Nevelőintézetben.

A váradi premontreiek gimnáziumában kiváló tanulmányi eredményével tűnt ki, majd érettségi után a papnak készülő ifjút püspöke a budapesti egyetem hittudományi karára küldte, ahol kiváló eredménnyel végzett tanulmányai mellett már a kutatómunka szépségeit is megismerte.

1882. július 2-án szentelték pappá. Az első szentmiséjét július 9-én a gyulai Plébániatemplomban mondta, ahol valamikor a keresztvíz alá tartották.

Manuductora, kézvezetője a primicián az a Göndöcs Benedek gyulai apátplébános volt, akivel később sokat tettek a megye múltjának megismeretéseért. A fiatal pap első állományszíntje Békés város plébániája volt, ahol Kny Antal esperesplébános mellett szolgált. (Principálisa is jeles személyiség volt a nagyváradi egyházmegyének, békési plébánosként nyert kanonoki stallumot Nagyváradon.) A későbbi tudós pap kápláni szolgálatát ma is emléktábla hirdeti a békési katolikus parókia falán. Lelkipásztori munkája mellett folytatta diákkorában megkezdett történeti kutatásait, ugyanakkor ideje volt arra is, hogy rendszerezze a békési plébánia kiemelkedő értékű könyvtárát, amelynek régi könyvei ma is a saját kezűleg ráírt jelzetekben az ő keze nyomát viselik.

Békés után rövid káplánság következett Váradolasziban Ezután Fraknói Vilmos tudós püspök-történész támogatásával másfél esztendő telt el Rómában, ahol a pápai levéltár főleg Anjou-kori anyagát tanulmányozta. Kutatásai eredményeként a tárgykör egyik kitűnő országos szaktekintélye lett. Az örök városban töltött másfél esztendő azonban egészségét aláásta, az itt szerzett gyomorbajából élete végéig nem tudott kigyógyulni. Hazatérve a nagyváradi, illetve a budapesti teológián tanított, szorgalmasan folytatta kutatómunkáját. Érdemei jutalmául 1905-ben püspöke, Széchenyi Miklós a nagyváradi káptalanban az egyik literátus kanonoki stallummal tisztelte meg, majd e testület vezetője, nagyprépostja lett. 1896-ban jelent meg a mai napig pótolhatatlan Békés vármegye története című munkája, amelynek alapján a Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába választotta a 38 éves fiatal papot.

Történetírói munkásságát az 1929-es emlékező ülésen Horváth Jenő professzor mutatta be. Az első nagyobb formátumú munkája az 1885-ben megjelent „Magyarország és a nyugati egyházszakadás” című, amit két év-

vel később Szent Gellért életéről és műveiről írott munkája követett. Ezt a könyvét 1924-ben, a trianoni béke után újra kiadták, aktualitását a történelmi helyzet indokolta.

„Maradandót alkotott Karácsonyi János: A magyar nemzetségek történetének monumentális művével is, amelynek 1900–1902-ben megjelent két kötetét a Magyar Tudományos Akadémia 1903-ban a Péczely jutalommal tüntette ki, de csakhamar a 900 éves magyar katolicizmus egyháztörténetének megírásába fogott, mire részben az 1900-i jubileum, részben pedig az bírta rá, hogy a magyar katolicizmus mindaddig ilyen összefoglaló munkával nem rendelkezett” – írta róla Horváth professzor. Hiánypótló voltát mutatja, hogy 1915-ben második kiadást is megért, sőt a XX. század utolsó évtizedében reprint kiadásban is hozzáférhető lett. Rövid és korrekt összefoglalása ez az akkor kilenc évszázada Magyarországon működő katolikus egyház történetének, amelyben a történész tárgyilagosságával bemutatott események nem sejtetik a katolikus papszerzőt.

Korának politikai viszonyai inspirálták a „Szent Ferenc rendjének története Magyarországon” című munkájának megírását, amelynek két első kötet 1922–1924 között, már nagyváradi őrhelyén született. A magára maradt magyarság a királyi Romániában e műből is buzdítást kaphatott a mostoha viszonyok elviselésére, mint ahogy a török hódoltság alatt a ferences rendi barátok lelki gondozása nyomán sikerült túlélni az oszmán elnyomást.

Békés megye helytörténete, honismerete számos kutatási eredményt, fontos tanulmányokat és a már említett megyetörténetet köszönheti Karácsonyi Jánosnak. Scherer Ferenc ma is helytálló elemzése mutatja be azt az utat, amelyet Karácsonyi a Békés Megyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulatnak előbb tagjaként, majd Göndöcs Benedek mellett vezetőjeként megtett. Még fiatal papnövendék volt, amikor első dolgozatait benyújtotta a neves társulatnak, majd számos tanulmányt írt a megye, illetve Gyula város történetéről az Egyesület évkönyveiben. Sajnos, 1894-ben, amikor a boldog emlékezetű Göndöcs Benedek eltávozott az élők sorából, Karácsonyi Jánost pedig hivatása elszólította a megyéből, e nagy nevű társulat is csendes halódás után végképp megszűnt.

A megyetörténet megírásában Karácsonyi új utakat keresett. 1893 elején, amikor a Békés vármegyétől elnyerte a kötet elkészítésére szóló megbízást, intenzív levéltári kutatásokba kezdett, hogy a Haán Lajos által már korábban összegyűjtött megyetörténeti anyaghoz újabb forrásadatokat szerezzen. Az idő azonban nagyon sürgette, mert a megye 1896-ban, a millenium évében kívánta megjelentetni munkáját. Karácsonyi eredetileg Haán Lajos kéziratának átdolgozására kapott megbízást, ami helyett teljesen új fel-

dolgozást készített. (Haán kézírata, amit a megye 1885-ös megbízása alapján készített, a vármegye levéltárába került, ma is megvan.) A háromkötetes Karácsonyi-féle megyetörténet első kötete a megye históriáját tekinti át a kezdetektől 1864-ig, a második kötetben a települések történetét foglalja össze, a harmadik kötet a megyében lévő családok históriájának rövid ismeretése. A kor történetírói gyakorlatán túlmutató forráskezelés és a könyvek tematikája valóban modern munkává tette Karácsonyi könyvét. Nyomdai kivitelezése is példamutató, fénykép mellékletei ma már pótolhatatlan források. A megye történetét megismerni kívánó olvasó vagy kutató ma is az ő munkáját kell elővegye az alapvető tájékozódáshoz. Sajnos, e nagy munkának a mai napig nincs új változata, hiszen 1867 utáni időkről nincs semmilyen összefoglalás.

Karácsonyi tudós alakja, meggyerő személyisége a mai, példaképeket oly nagyon nélkülöző világunkban is életpélda lehet, akár emberi kvalitását, akár tudósi mentalitását illetően. A kortárs visszaemlékező Németi József írja róla:

„Szerénysége közismert volt. Soha senki nem tapasztalta, hogy gazdag tudását fitogtatni, vagy kamatoztatni kívánta volna. Cím- és rangkórság nem gyötörte, s ha valamit az életben elért, megköszönte, de kegyek, kitüntetések után nem futott soha. Az időnek felhasználásában tanúsított lelkiismeretessége, szorgalma egyenesen csodásnak mondható. Párját ritkító emlékezőtehetsége mellett ennek köszönhetette bámulatos tudását s irodalmi sikereit ... Elköltözött, de mintha most is látnók őt. Látnók azt a kis, évtizedes gyomorbajtól lesoványodott, szemüveges, mindig barátságosan mosolygó igénytelen papot, kiben mindenki hamarább sejtett volna valami szegény falusi plébánost, mint a nagyváradai káptalan tudós nagyprépostját. Ám, akik közelebbről ismertük őt, tudjuk, hogy abban a törékeny testben nagy lélek lakott, hogy az igénytelen külső erényekben gazdag, nemes szívet takart.”

Élete utolsó éveinek egyikében, 1924-ben ő mondta a gyászbeszédet elhunyt püspöke, gróf Széchenyi Miklós orosházi temetésén. (Az utolsó váradi püspök Trianon előtt, az általa építtetett orosházi katolikus templomban kívánt nyugodni.) E sorok írójának édesanyja gyakran emlegette, hogy kisleány korában ő még látta és hallotta a szikár, szemüveges papot Orosházán, a szertartáson közreműködni és beszélni. Kanonoki javadalmát szorgalmasan gyűjtögetve nagy tervet dédelgetett: szülővárosában, Gyulán nevelőintézetet akart ebből a tőkéből alapítani. Sajnos, az első világháborút követő infláció semmivé tette e közcélra összekuporgatott vagyont, így Karácsonyi püspök úr nemes gesztusa nem valósulhatott meg. Egyszerű emberek gyermekeként emelkedett magas egyházi méltóságba, de mint a nagyváradai Kanonok-sor

lakója sem feledkezett meg a város, vagy szülővárosa szegényeiről, javadalmából jelentős összeget fordítva a rászorulóknak támogatására.

Mint tudós, az állandó jobbítás, az újabb eredmények tudatos felhasználásának híve volt. Hagyatékából a Megyei Könyvtárba került Katolikus Szemle köteteiben láthatjuk, hogy a korábban közölt cikkeket utólag mind átjavíttatta, kiegészítette mások, illetve a saját maga által feltárt újabb adatokkal.

Scherer Ferenc mondta róla: „Városunkhoz fűzték a gyermekkor ábrándjai, a férfikor első sikerei s az öregkor visszaemlékezései. Porai azzal a földdel vegyültek, melynek virágos rétein először futkosott, mint játszadozó gyermek.”

Nyomdai előkészítés: Typografika Kft., Békéscsaba
Nyomtatás: Dürer Nyomda Kft., Gyula
Felelős vezető: Kovács János ügyvezető igazgató

